

Tartalom

GYÁNI Gábor: A történetírás újragondolása (tanulmány)	3
ROMSICS Ignác: A szintézis-írás dilemmái (tanulmány).	16

*

BAKOS Petra: Elrejtésbeszéd. (Én-elbeszélők a prosopopoiia rejtékében) (tanulmány)	29
--	----

ÖNÉLET/ÖNÉLET/ÖNÉLET/ÖNÉLET

BORDÁS Győző: A ház	39
-------------------------------	----

*

VÖRÖS István: Saját tao (versek)	44
ÖRDÖG Mónika: Panaszoló (vers).	49

BARTÓK-ÉV/BARTÓK-ÉV/BARTÓK-ÉV/BARTÓK-ÉV

JUNG Károly: Bartók találkozik a délszláv verses (hős)epikával (is) (tanulmány).	51
--	----

KULTÚRÁK ÉS PERSPEKTÍVÁK

BAGI Ibolya: A Játékos (Adalékok Borisz Akunyin portréjához) (tanulmány).	75
Borisz AKUNYIN: Akhilleusz halála (regényrészlet) ■ A haza megmentője (BAGI Ibolya fordítása)	86

KRITIKA

KÖNYV

- SZELI István: A kristálytisztá költői tudat versei (Pap József: *Ráadás és maradvány*) 107
BENCE Erika: Befejezetlen történetek után (Apró István: *Az a nap*) . . 109
SZOMBATHY Bálint: EKG-szonett (Szűgyi Zoltán:
Vagyok, aki vagyok) 113

SZÍNHÁZ

- Petra KOLLROS: Érzelmek koreográfiája (A *Medeia-körök* Ulmban)
(PÁLICS Márta fordítása) 116

- BORDÁS Győző: Így (fő)szerkesztenek a Magyar Szóban 117

KRÓNIKA

- NOVÁK Anikó összeállítása 120

Számunkat Török István alkotásaival illusztráltuk

CIP – A készülő kiadvány katalógizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat / Főszerkesztő Gerold László.
– 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz. (1945)– . – Újvidék : Forum
Könyvkiadó Közvéllalat, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350–9079

COBISS.SR-ID 8410114

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2006. szeptember. Kiadja a Forum Könyvkiadó Közvéllalat. Igazgató: Bordás Győző. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; www.forumliber.co.yu; e-mail: forumkk@eunet.yu – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem örzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a JP Forum – Izdavačka delatnost 840-848668-83-as zsírósámlára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 26-09914-742131-00-04-820); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj 2006-ra belföldön 1200 dinár. Egyes szám ára 120, kettős szám ára 200 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 60 EUR – Készült az Ideál Nyomdában, Újvidéken. – YU ISSN 0350-9079

A történetírás újragondolása

Az 1990-es évektől egyre gyakrabban bukkan fel az újragondolás kifejezés a történetírással kapcsolatban. Elsőként Keith Jenkins 1991-ben megjelent, ma már klasszikusként számon tartott könyve címében találkozhattunk a kifejezéssel¹, ám ezután már hasonló címmel látott napvilágot az Egyesült Államokban egy társadalomtörténeti tanulmánykötet is.² S hadd zárjam a sort az ilyen jellegű legfrissebb munka említésével, Jeremy Black könyvével.³ 1996-ban ráadásul folyóirat is indult *Rethinking History Journal* címmel. De mit kell vajon folytonosan újragondolni a történetírás egyre több szegmensében, mi körül folyik a hajcihő újragondolás címén? Erre a kérdésre keresem a választ oly módon, hogy szisztematikusan áttekintem a feltétlenül újragondolandókat. Nem törekszem, nem is törekedhetem teljességre, de az újragondolásra szoruló legfontosabb kérdésekre talán fény derül.

Öt csomóponti problémát érintek, melyek többé-kevésbé szorosan összefüggnek egymással, de külön is megérdemlik a figyelmet. Az első a történeti megismerés természetét, a második a történetírás mint nemzeti tudomány státusát, a harmadik az internacionális történetírás perspektíváját érinti; a negyedik probléma az inter- és multidiszciplinaritás, az utolsó, vagyis az ötödik pedig azt illeti, hogy miként alakul át napjainkban a történetész s vele együtt a történetírói szakértelem helye és szerepe a társadalomban, s mi a viszony a kollektív emlékezet, *public history* és a szaktudomány között.

---

¹ Keith Jenkins: *Rethinking History*. Routledge, London, 1991.

² Leonard R. Berlanstein, ed.: *Rethinking Labor History: Essays on Discourse and Class Analysis*. Urbana, 1993.

³ Jeremy Black: *Rethinking Military History*. Routledge, London, 2004.

A történetírás, mint a jelentésadás mestersége

Az első kérdést illetően felesleges lenne e helyt hosszas fejtegetésekbe bocsátkozni, hiszen a posztmodern körüli történészviták folytán gyakran kerül rá a szó. A fő kérdés az tehát, hogy a tudományos megismerés kumulatív modellje nem ad ma már meggyőző magyarázatot a tudás keletkezésére, elavulására és időleges érvényességére. Nem tartható fenn ugyanis tovább az a 19. századi eredetű episztemológiai dogma, mely szerint a tudás termelése terén is létezik valamiféle folytonos felhalmozási folyamat, amely az anyagi javak előállítását tekintve a piaccgazdaságban látszik érvényben lenni. A tudományfejlődés kumulatív fogalma ilyenformán egyre kevésbé felel meg a tudományfilozófia, a nyelvfilozófia, valamint a posztstrukturalista tudományos elképzelések felismeréseinek. Annak a felfogásnak a nyilvánvaló csődje ez, amely nem állítja ugyan, hogy létezik az abszolút tudás, ennek ellenére makacsul kitart amellett, hogy az idő előre haladtával egyre közelebb kerülünk a jobb és a több tudáshoz. Többek közt azért, mert szüntelenül bővülnek a történész keze ügyébe eső források; továbbá, mert az elfogult vizsgálódást szülő politikai feltételeket (mint amilyen a diktatúra) jobb, kedvezőbb külső feltételek váltják fel (mint amilyen a demokrácia).⁴ Ez a naiv, bár kétségkívül optimista felfogás, melyet a történészek máig lelkesen, a többi humaniora művelőinél is kitartóbban védelmeznek, komoly észérvekkel nem tartható tovább életben. Ennek ellenére, valljuk be, az a történész hitvallás, miszerint folyton többet tudunk a múltról, és ezen tudásunk ráadásul a múlt egyre igazabb képét mutatja, alig vesztett korábbi osztatlan népszerűségéből.

Ezúttal mégoly vázlatosan sem kívánom ecsetelni az empirista történészek és az elmélet szószólói közt évek óta zajló heves vitát; korábban több alkalommal is megtettem már ezt. Csak utalok arra, hogy az újragondolt történeti tudást nem a folytonos tökéletesedés, hanem az unos-untalan újraértelmezés alapozza meg. Énnélfogva a történész elsőrendű dolga az tehát, hogy megfelelő jelentéssel lássa el a múlt által vizsgált tartományát. A jelentésadás műveletének a hangsúlyozása azt is jelenti egyúttal, hogy tudomásul vesszük: a történeti megismerés lehetőségei módfelett korlátozottak. Mindenekelőtt azért, mert a megismerő mindig szituált, ebből következően az adott (jelenbeli) korhoz, annak értékrendjéhez és hatalmi viszonyrendszeréhez kötött pozícionáltsága szabja meg értelmező munkáját. S persze azért is, mert a megismerés nem teljesen független a megismerő személyiségétől, az ezt a funkciót ellátó egyén szubjektumától sem. Ez utóbbi kapcsán jegyezte meg Popper, hogy a történetírást a kutató folyton változó személyes érdeklődése,

⁴ Ezt a látszólag egyértelmű összefüggést meggyőzően cáfolja: Mary Fulbrook: *Historical Theory*. Routledge, London, 2002. 175–179.

vagyis a szorosan vett tudományos kíváncsiság mozdítja előre. „*Azt a történelmet írjuk, jegyezte meg, amely érdekkel bennünket.*”⁵ A történelmi érdeklődés határozott irányát nevezte Popper *történelemértelmezésnek*.

A jelentésadás teendőibe beletemetkező tudós nem ringathatja magát abban a kellemes illúzióban, hogy az általa fellelt vagy fellelni vélt jelentés valaha is megfelelhét az erről a valóságról a múltbeli cselekvő és/vagy szenvedő ágens részéről táplált elképzelésnek. Ez az egyébként nem ritka (sőt kifejezetten általános és többnyire implicit) feltételezés az elbeszélés szükségszerű teleologikus voltát vetíti rá a szintén teleologikusként elgondolt múltbeli cselekvésre (vagy inkább cselekvéssorra).⁶ Mely feltevés az esetben is ingatag alapokon áll, amikor úgy gondoljuk, hogy „a cselekvés alapvetően történeti jellegű” entitás. Mivel „mindannyian elbeszéléseket élünk meg életünk során, és mivel elbeszélések segítségével értelmezzük saját megélt életünket...”, a cselekvésben, valamint a róla való beszédben egyaránt benne rejlik a célirányosság mozzanata. Ebből azonban nem feltétlenül következik ennek a két szinten ható teleológiának a (döntő) tartalmi azonossága. A történelem olyasféle üdvtörténeti (teológiában fogant) szemlélete, amely közvetlen „összefüggést teremt a történeti események és következmények között, és egy végső értelemre vonatkoztatja őket”⁸, ritkán feleltethető meg, ha megfeleltethető egyáltalán a cselekvők viselkedését befolyásoló teleológiának. Hiszen, ha (Koselleck nyomán) a történeti időt a tapasztalat és a várakozás, eme két különböző létmód feszültségéből vezetjük le⁹, a történész által teremtett (és a múlt retrospektív távlatából láthatóvá vált célirányosságot kifejező) történelmi időrend sem feltétlenül illeszkedik a múlt saját inherens időrendjéhez.

De akkor honnan ered vajon a múltnak utólag tulajdonítani szokott jelentés? Többféle elméleti válasz is adható erre a kérdésre, hiszen más álláspontot vall róla a filozófiai hermeneutika, mást a kollektív emlékezet számos teoretikusa és történész képviselője, és megint mást a kontextualista történészek tágabb köre (egyaránt beleértve a cambridge-i eszmetörténészeket, a mikro-történészeket, a történeti antropológia, továbbá a mindennapok története művelőit, vagy az új kultúrtörténészeket). Abban viszont mindannyian egyetértenek, hogy komoly felülvizsgálatra szorul a megismerés objektivitásának

⁵ Karl Popper: A historicizmus nyomorúsága. Akadémiai Kiadó, Bp., 1989. 156.

⁶ A teleologikus beállítódás máig legjobb elemzése: Nicolai Hartmann: Teleológiai gondolkodás (Ford. Redl Károly). Akadémiai Kiadó, Bp., 1970

⁷ Alasdair MacIntyre: Az erény nyomában. Erkölcsméleti tanulmány. Osiris Kiadó, Bp., 1999. 284.

⁸ Karl Löwith: Világtörténelem és üdvtörténet. A történelemfilozófia teológiai gyökerei. Atlantisz, Bp., 1996. 39.

⁹ Reinhart Koselleck: Az elmúlt jövő. A történeti idő szemantikája. Atlantisz, Bp., 2003. 410.

az elve. Ha ugyanis a történeti tudás fő vagy egyedüli alapja, mint ahogy a rankei hagyomány szellemében még ma is sokan hirdetik, a valamikori valóságra utaló történeti források tanúbizonysága, hogyan bizonyítható akkor a belőlük megalkotott elbeszélés történetileg igaz volta? S e tekintetben nem csak a források sokat emlegetett töredékessége, de mindenekelőtt a forrás már eleve konstruált természete jelenti a probléma magvát. Ez pedig olyan súlyú kérdés, amely aligha oldható meg kielégítő módon egyedül a forráskritika eszköztárára hagyatkozva. E procedúra alkalmazása során a történész rendszerint abból a feltevésből indul ki, hogy a filológiai módszer helyes alkalmazása önmagában garantálja számára a megfelelő történeti nyomok (forrásadatok) kiválasztását, melyekben a valóság jelét (ikonját) tisztelheti. Ezek azok az úgynevezett hiteles források és adatok, melyek vitathatatlanul alkalmasak a történetileg igaz történet elbeszéléséhez. Mindez azonban alapos újragondolást kíván. Hiszen: „A történelmi objektumok nem »természetes tárgyak«, melyek csak az időbeni megnyilvánulásaikban változnak. Nincsenek ugyanis történelmi objektumok az őket teremtő és folyton változó gyakorlatokon kívül, így nincs a diskurzusnak olyan tere, olyasfajta valóság, amely minden történelmi helyzetben az egyszer s mindenkorra adott és nyommon követhető alakot ölténé magára.”¹⁰ Ez magyarul azt jelenti, hogy az írott dokumentum (a történész számára legfontosabb történeti nyom) jószerivel maga is csupán egy (jóllehet régebbi) diskurzus (esetlegesen) fennmaradt megnyilvánulása.

Ez áll tehát amögött, hogy a jelölőben, vagyis a jelölő révén kifejezett igazság nem közvetlenül esik egybe a jelöllet (a referenciális valóság) igazságával. S már ez okból sem elégedhet meg a történetíró a dekódolás során a szokványos történetírói forráskritikával, mivel a valamikori diskurzus jelentésadási mechanizmusát is fel kell fednie. Ennek révén kapcsolódhat be csupán valóban termékeny módon a jelentésadás szüntelenül zajló folyamatába. Az időbeli perspektíva szüntelen változása (a hermeneutikai kör) pedig ahhoz segíti hozzá a historikust, hogy a jelen perspektívájából szemlélődve a múltbelitől elütő jelentéssel ruházza fel a valamikor történeteket. Jóllehet persze, a múlt többnyire letűnt (vagy reflektálatlanul továbbélő) képzeleti és fogalmi sem enyésznek el időközben maradéktalanul. Nehezen megválaszolható fogas a kérdés viszont, hogy hol és milyen mértékben jutnak ténylegesen szerephez az utótörténet fényében fontos és érvényes jelentések megtalálása során.¹¹

¹⁰ Roger Chartier: On the relation of philosophy and history. In uő: Cultural History. Between Practices and Representations. Polity Press, Cambridge, 1988. 60.

¹¹ Ez teszi elodázhatatlanná a kérdés önálló vizsgálatát is. „A fogalomtörténet azt a konvergenciatartományt fedi le, ahol a múlt a maga fogalmaival beárad mai fogalmainkba. Olyan elméletre van tehát szüksége, amely nélkül a közös és az eltérő mozzanatok nem volnának megragadhatók az időben.” Reinhart Koselleck: i. m. 144.

A nemzeti avagy a kulturális identitás

A modern történeti tudat, melyet kis túlzással a történészi munkálkodás termékének is tekinthetünk, egyszerre volt a nemzeti identitás éltető forrása és szükségszerű következménye. Nem véletlen, hogy a történetírás szakszerűsödése oly mértékben összekapcsolódott a modern nemzetvé válság 19. századi egyetemleges európai folyamatával. Sarkosan fogalmazva: a szakszerű történetmondás a nemzeti múlt adekvát elbeszéléseként alakult ki, és ez a hozzá egyedül méltó feladat kölcsönzött számára kellő legitimitást a diszciplínává válás során.

A második világháború ebben a tekintetben is nagy és sokszerű megrázkódtatást okozott a legtöbb európai nemzeti történetírás, közvetve pedig az általuk melengetett nemzeti önképek számára. A különböző európai történetírások már ez okból is szívós erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy minél zökkenőmentesebben visszatérhessenek a nemzet normális történeti fogalmához. Mely utóbbi a kontinuitás (a lineáris történeti elbeszélés) és a teleologikusság elveinek szigorú követésében és a nemzetállami határokhoz igazított témaválasztásban mutatkozik meg beszédes módon. A re-nacionalizálási törekvés annyira átható és ellenállhatatlan erejű tendenciának bizonyult, hogy a neki némileg ellenszegülő történetírások, így többek közt a háború utáni *Annales*, sem mentesült maradéktalanul a hatásától. Sőt, az időközben színre lépő társadalomtörténet is kénytelen volt beilleszkedni a nemzeti történetírás által megszabott (szűk) keretekbe. „Az olyan társadalomtörténészek, mint E. P. Thompson, jegyzi meg Berger, szintén megőrizték erősen angolos kinézetüket.”¹² Thompsonnak az angol munkásosztály történetéről szóló nevezetes munkája¹³ elementáris hatást gyakorolt ugyan világszerte, ennek ellenére „nagyon angol témájú munka volt”.¹⁴ Mindamellett folyamatosan mégiscsak kibontakozott a nemzeti történetírás erodálódásának a folyamata.

A nemzeti történetírás mint paradigma bomlásának az okai igen sokrétűek. Az egyik ok a második világháború már említett történelmi tapasztalatában rejlik, ugyanakkor a jobb- és baloldali totalitarizmusok destruktív szellemi hatása sem egészen lebecsülendő e tekintetben. Az utóbbi azt eredményezte, hogy időlegesen diszkreditálódtak (az európai) nacionalizmusok, amit elsősorban az agresszív nagyhatalmi politikák 20. századi féktelen tom-

---

¹² Stefan Berger: A return to the national paradigm? National history writing in Germany, Italy, France, and Britain from 1945 to the present. *The Journal of Modern History*, 77 (September 2005) 647.

¹³ E. P. Thompson: *The Making of the English Working Class*. Penguin Books, Harmondsworth, Middlesex, 1968. (első kiadás: 1963)

¹⁴ Stefan Berger: i. m. 647.

bolásának, továbbá a baloldali diktatúrák deklarált nemzetellenességének és imperialista internacionalizmusának lehet tulajdonítani. Külső ösztönző erőként hatott ugyanebbe az irányba az Európa-gondolat lassú térnyerése, majd pedig az európai integráció későbbi gyakorlati megvalósulása. S miközben az 1980-as években a posztkommunista országokon kívül olyan országokban is fellángoltak a re-nacionalizálási törekvések, mint Németország, Olaszország, Franciaország vagy Anglia, a nemzeti paradigma ismételt térfoglalását mindenhol nyílt, olykor éles konfliktusok kísérték. Bátran kijelenthető ezek után, hogy: „A homogén és egységes nemzeti narratívához való visszatérés, amit még a 19. század teremtett, és amit 1945 után megint csak stabilizáltak, lehetetlen feladatnak bizonyult.”¹⁵

Számos más szellemi fejlemény is nagyban siettette a történelmi tudat re-nacionalizálásának már említett kudarcát. Közöttük megemlíthetjük a kollektív emlékezet fogalmának gyors és szembetűnő térhódítását, melynek szintén a franciák voltak a fő kezdeményezői a *lieux de mémoires* fogalom meghonosításával.¹⁶ Döntő volt továbbá a posztstrukturalizmus jelentkezése is, melynek hatására kezdték el mítoszként értékelni az egyes nemzeti történeti identitáskonstrukciókat;¹⁷ úgyszintén ebbe az irányban hatott a szub- és a szupranacionális történetírások 1980-as évektől datálódó nagy keletje és kétségtelen intellektuális vonzereje, valamint a nemzet mint konstrukció (sőt: mint a kitalált hagyomány letéteményese) uralkodó paradigmává válása¹⁸, és nem utolsósorban az Edward Said orientalizmus fogalmától ösztönzött posztkoloniális elmélet elterjedése.¹⁹ Mindez együtt nehezé, sőt kifejezetten lehetetlenné is tette a nemzeti történetírói paradigmához való maradéktalan visszatérést. „A nemzeti identitásnak a homogén és folytonos történelem révén történő összekovácsolása mind utópikusabb célnak tűnt tehát.”²⁰ A sokszólamúság, a pluralitás elfogadása, ami a fragmentált identitás homogén (nemzeti) identitást felváltó fogalmának látszik kedvezni, mind arra utal, hogy egyre kevésbé képes a történész hozzájárulni a kollektív, jelesül a nemzeti identitás szellemi konstrukciójának a megteremtéséhez és szüntelen

---

¹⁵ Uo. 657.

¹⁶ Vö. Pierre Nora: Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája. Actas, 1999/3. 142–158; a francia vállalkozásról, K. Horváth Zsolt: Az eltűnt emlékezet nyomában. Pierre Nora és a történeti emlékezetkutatás francia látképe. Uo. 132–142.

¹⁷ Vö. Schöpflin György: A mítosz funkciói és a mítoszok taxonómiája. In uő: A modern nemzet. Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő, 2003. 68–92.

¹⁸ Eric Hobsbawm–Terence Ranger, eds.: The Invention of Tradition. Cambridge University Press, Cambridge, 1983; Ernest Gellner: Nations and Nationalism. Blackwell, Oxford, 1983.

¹⁹ Edward W. Said: Orientalizmus. Európa Könyvkiadó, Bp., 2000. Eredeti megjelenés: 1978

²⁰ Stefan Berger: i. m. 661.

ápolásához. A helyzet úgy fest tehát, hogy: „Pluralizálni kell a történelmi mester elbeszélést annak érdekében, hogy a kulturális identitásnak [a nemzetinél] toleránsabb és játékosabb formái is meggyökerezhessenek.”²¹

A történetírás internacionalizálódása

A nemzeti történetírás a nemzetállam politikai terét hivatott kitölteni a maga elbeszéléssel, benne találván rá ama fontos történelmi entitásra, amely valóban meg tud felelni a lineáris történetmondás célkitűzésének. Ez a választás ugyanakkor felettebb paradox következményeket is maga után vonhat. Magyar példát említve, Trianon azért is éles cezúra, mert a magyar történelem az 1920-at követő időszakot tekintve menthetetlenül leszűkül a trianoni államhatárok közt élők történetére. A nemzeti történelem mereven értelmezett fogalma rejlik tehát a mögött a kirekesztés mögött, melynek az adott esetben az etnikai tér fogalma szerinti történelmi entitás válik a fő kárvallottjává. E kirekesztés eredményeként a kisebbségi magyar történelmet külön történetként kezdik immár kezelni, úgy tekintve azt, mint ami nem képezi többé a szigorúan a politikai államhatárokhoz szabott nemzeti történelem szerves részét. A helyzet különös iróniája, hogy minél nemzetibb valamely történetírás, annál kategorikusabban zárja ki magából a kisebbségi magyarok históriáját a nemzet Trianont követő történetét adván elő. Ez volt az a belátás, ami a két háború közt megszülte a népiségtörténet-írást is, melynek szellemi atyja, Mályusz Elemér szintén a Trianonnal keletkezett állapotokra hivatkozott a „népi nemzet” általa javasolt történelmi fogalmát és az arra épített társadalomtörténetet indokolva. „Trianon, írta, merőben új helyzetet teremtett számunkra. Nemcsak eltűnt a lehetőség, hogy a politikai nemzet fogalmából előnyök származzanak a magyarságra, hanem az elv uralmon maradása elszakított részeink szétporlasztásával, sőt teljes pusztulásával fenyegetett.”²² A szerinte egyedül logikus következtetést így fogalmazta meg Mályusz: „Ma már kétségtelen, hogy a Trianon utáni kor ritka [...] lehetőséget vetett a magyarság elé, amidőn megkínálta az alkalommal: fejtse ki ő az új kor új nemzet fogalmát.” Ami azonban, Mályusz megítélése szerint nem más, mint a népi (az etnikai) nemzet kategóriája.²³

Ha el is tekintünk ezúttal attól, hogy a népi nemzet fogalmának a deklarálása ellenére Mályusz mindvégig megmaradt a nemzetközpontú történelmi szemléleti keretei között (már csak azért is, mert a revíziós törekvéseket kívánta szolgálni ezzel a történelmi megközelítéssel), törekvése annak ellenére is igen figyelemre méltó, hogy az végül kudarcba fulladt. „Az alkalommal

---

²¹ Uo. 678.

²² Mályusz Elemér: A magyar történettudomány. Bolyai Akadémia, Bp., é. n. 20–21.

²³ Uo. 22.

[hogy mi fejtjük ki az új kor új nemzetfogalmát], sajnos, nem éltünk” – szól Mályusz keserű megállapítása.²⁴ Utóbb sem lett azonban ennek a javaslatnak túl nagy fogantaja; hiába jelentette ki Szűcs Jenő a hetvenes években, hogy a lineáris történelmi elbeszélés nemzeti kontextusa valójában csak fikció, vagy ahogy ő fogalmazott: „kutatástechnikai kompromisszum”.²⁵ Ezért is okozott (okozhatott) nem kevés fejtörést a magyar történészeknek a nyolcvanas években az *Erdély története* című történelmi szintézis 1918 utáni lehetséges folytatása. A dolgot úgy oldották meg végül, hogy az immár a román történelem részét képező Trianon utáni Erdély (amely mai kiterjedésében nem is esik egybe egészen a történelmi Erdéllyel) újabb történelmét egy végszónak szánt fejezetbe gyömöszölték bele. A vonatkozó szöveg megírását az egész vállalkozást főszerkesztőként jegyző Köpeczi Béla vállalta magára, aki a megbízható pártkader szerepében a saját személyével hitelesítette a politikailag egyébként kényes tudományos publikációt.²⁶

Az előbb mondottak – és számos egyéb ok – miatt is több haszonnal jár tehát a nem szorosan a nemzeti paradigmához kötött, egyszóval az internacionális, a komparatív, a globális, vagy az anacionális történelmi gondolkodás minél gyorsabb meggyökereztetése. Az újragondolás ez esetben annak őszinte belátásán nyugszik, hogy a nemzeti horizont olykor bizonyos fal, melyet jobb áttörni, hogy a múlt realisabb ismeretéhez jussunk. Ilyen igényt fogalmaz a posztkoloniális felfogás sajátos módján megszólaló historikus, amikor a nemzeti tér történelmi dekonstrukcióját követeli. Az irodalomkritikusok a dekonstrukcióban, a történészek viszont rendszerint a rekonstrukcióban érdekeltek. „A valóságos élethez azonban olykor csak a politikai hatalmak domináns ideológiai reprezentációin át lehet hozzáférni, melyek azonban gyakran marginalizálják, elnyomják vagy átalakítják a másféle történeteket. Ilyen körülmények közt a történész sem tehet mást, mint hogy eljuttassa a dekonstruktor szerepét. Mivel az adott tér reprezentációja nem meríti ki a térbeli gyakorlatokat, a történész arra kényszerül tehát, hogy feltárja mindazokat a módokat, melyek révén a terek és a történetek meg szoktak és meg tudnak nyilvánulni.”²⁷

---

²⁴ Uo.

²⁵ Szűcs Jenő: „Nemzetiség” és „nemzeti öntudat” a középkorban. Szempontok egy egységes fogalmi nyelv kialakításához. In: Nemzetiség a feudalizmus korában. Tanulmányok. Akadémiai Kiadó, Bp., 1972. 48.

²⁶ „Erdély története 1918 után Románia történetének része” – kezdődik a Köpeczi által írt Kitekintés: Erdély útja 1918 után című főfejezet. Köpeczi Béla, főszerk.: Erdély története. 1–3. köt. Akadémiai Kiadó, Bp., 1986. 1733.

²⁷ Prasenjit Duara: Transnationalism and the challenge to national histories. In: Thomas Bender, ed.: Rethinking American History in a Global Age. University of California Press, Berkeley–Los Angeles–London, 2002. 38–39.

Egy amerikai historikussal szólva bátran kijelenthető ezek után: „A nemzet ama képessége, hogy az időt és a teret keretbe foglalja, nem valamilyen veleszületett sajátossága: történelmi változó.” Azaz, fűzi hozzá: „Kozmopolitának kell a történésznek lennie. Ezért a történetírásnak és a történésznek egyaránt arra kell törekednie, hogy visszaállítsa az idegenség, a szokatlanság fogalmát... [...] Kettős gyakorlatot kell az igazi kozmopolitának követnie, olyat, amely egyszerre teremti meg a kötődés és a távolságtartás lehetőségét, valamint annak tudatát, miszerint egy időben kerülhetünk távol önmagunktól és szerezhetünk dialógikus ismereteket a másiktól.”²⁸

Ebből az utóbbi szempontból van Habermas szerint nagy jelentősége Daniel Goldhagen heves vitákat kavarázó munkájának is. Mint ismeretes, oly módon értelmezte Goldhagen a németeknek a zsidókkal szembeni különösen barbár és embertelen viselkedését a világháború során, mint egy a német mentalitásba mélyen beléivódott, afféle meggyőződéses antiszemitizmus kifejeződését. Ennek kapcsán jut Habermas arra a következtetésre, hogy: „Szükségszerűen hatással van önmegértésünkre, ha Goldhagen a *meggyőződéses* tettesek egy bizonyos reprezentatív körének valami módon mégiscsak olyan szubjektív igazolást ad, amely az akkor uralkodó alapmeggyőződések integráns része volt.” Hiszen Goldhagen kemény ítéletének, „amennyiben helytállónak bizonyul, meg kell rendítenie a saját tradícióba vetett naiv bizalmat. Goldhagen tanulmánya ezt a sajáttal szembeni kritikai beállítódást követeli meg...”²⁹

Önálló tudomány-e (még) a történetírás?

Az utóbb felvetett kérdés két irányban vezet bennünket tovább. Az egyik a történetírás diszciplináris feloldódását, azt a problémát érinti tehát, ami nélkül meg sem fogalmazhatnánk egy az előbbihez fogható történelmi kérdést, amiben beállítódásról, attitűdről, előítéletről, vagyis olyasmikről van szó, ami a szociálpszichológia illetékességi körébe tartozik.

A történetírás nemzeti paradigmájának a meggyengülése (vagy csupán a relativizálódása) azt az égető kérdést veti fel tehát, hogy létezik-e egyáltalán önálló történetírói diszciplína. Annak idején már Karl Lamprecht is igyekezett utat találni valamely másik tudomány felé, midőn a német historizmus ellen lázadozott: ez akkor a pszichológia lett volna.³⁰ Az *Annales* alapítói

²⁸ Thomas Bender: Introduction. Historians, the nation, and the plentitude of narratives. In: Thomas Bender, ed.: i. m. 11.

²⁹ Jürgen Habermas: A történelem közéletben való felhasználásáról. In uő: A poszt-nemzeti állapot. Politikai esszék. L'Harmattan–Zsigmond Király Főiskola, Bp., 2006. 31., 32.

³⁰ Vö. Tóth Zoltán: Elfelejtett előzmények. A régi társadalomtörténet sajátos kérdéseinek kialakulásáról. In: Bódy Zsombor–Ö. Kovács József, szerk.: Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek. Osiris Kiadó, Bp., 2003. 100–105.

atyái a földrajzzal, a kulturális antropológiával és az éppen csak születőben lévő szociálpszichológiával karöltve tették meg első tétova lépéseiket az interdiszciplinaritás irányába. A társadalomtörténet második világháború utáni nagy fellendüléséhez a szociológia, a közgazdaságtan és a demográfia adta meg a döntő lökést. A narratív és kvalitatív történetírói áramlatok viszont az antropológia irányában tájékozódtak, hogy idővel egyre többet tanuljanak a strukturalista és főként a posztstrukturalista irodalomkritikától. A történetírás, mint a racionális megismerés önálló területe, aminek állítólag saját külön metodikája is van, ma már jószerivel csak a hatalmi struktúrák intézményi szintjén életképes konstrukció. Hiszen mind a mai napig ennek a diszciplináris elkülönültségnek a logikája szerint szervezik az egyetemi tanszékeket, az akadémiai kutatásokat, ehhez igazítják a projekt-finanszírozásokat és a tudományos fokozatok odaítélését egyaránt. Holott a történetírói gondolkodás már jó ideje maga mögött hagyta az idestova több mint egy évszázada kijelölt merev diszciplináris határokat; ennek a gyakorlati újragondolása azonban rendre beleütközik a történetírást hivatalosan reprezentáló, nyíltan hatalmi szerepet betöltő intézményes erők merev ellenállásába.

S mi vajon az interdiszciplinaritás tényleges hozadéka? A tudományos határsértés nemegyszer bizonyos veszélyekkel is jár ugyan, ennek ellenére több előnnyel kecsegtet, mint a „nemzeti” történetírás paradigmájába való makacs bezárkózás. Többről és másról van itt szó pusztán csak valamely új kutatási téma (például a társadalmi rétegződés, a szegregáció, a mobilitás, a szimbolikus politika) egyszerű átvételénél; fogalmi gazdagodás és a fogalomhasználat tudatosságának a megnövekedése az interdiszciplinarizálódás fő következménye. Sőt mi több, a történeti megértés új alapokra helyezése valósul meg ezáltal. „Amikor átlépünk egy másik tudományba vagy a tudás egy másik területére [...] egyszersmind a különbözőség területére, a dekonstrukció [...] kontextusába is átlépünk ezzel együtt, olyan kontextusba kerülve ilyen módon, ahonnan felforgathatjuk a kényelmesen berendezkedett és túlságosan is jól ismert diskurzus folytonosan csábító egyöntetűségeit, és a hegemón hatalmakat természetesként feltüntető eljárásokat. Ez [mármint az interdiszciplinaritás] az egyik módja annak, hogy megkérdőjelezzük a tudás jól megalapozott központjait és mindazon elhallgatásokat, kirekesztéseket és elnyomásokat, melyek szükségképpen együtt szoktak ezekkel járni.”³¹

Konkrét példát említve, az antropológiai történetírás annak az etnográfusnak szegődik a nyomába, aki „a saját és a más kultúra közötti távolsá-

---

³¹ Geoff Eley: Between social history and cultural studies: interdisciplinarity and the practice of the historian at the end of the twentieth century. In: Joep Leersen and Ann Rigney, eds.: *Historians and Social Values*. Amsterdam University Press, Amsterdam, 2000. 99–100.

got használja arra, hogy fogalmaitól megszabadulva rekonstruálja az általa tanulmányozott társadalom logikáját...” Ez ugyanakkor arra teszi majd képessé a historikust, hogy „a manifesztált valóságon túli mechanizmust és egyúttal azt a logikát is megtalálja, amely meg tud magyarázni egy bizonyos fajta fejlődést, egy konjunktúrát...”³²

Az interdiszciplinaritást mindig is jellemző kritikai potenciál így kerül végül szoros kapcsolatba a történetírás internacionalizálódásával, pluralizálódásával és az elbeszélői szabadság kiteljesedésével.

Történetírás a tömegkultúra korában

S lássuk végül a ma sokakat újra foglalkoztató kérdést: mi végre a történész a világon, milyen feladat hárul rá, midőn veszni látszik a nemzeti identitás teremtésében, fenntartásában és ápolásában eddig betöltött kulcsszerepe. Igaz, ma sem enyészett el egészen az a fajta szolgáltatás, amit a történész a nemzeti identitás temporalizálása révén hosszú időn át nyújtani tudott. Akkor azonban, midőn a nemzeti történeti narratívát is utoléri a dekonstruálás lendülete – mint történt a Pierre Nora-féle vállalkozás esetében³³ –, nyomban értelmét és funkcióját veszti a profetikus történész-szerep egyeseknek tetsző, mások számára azonban mindig is kellően riasztó hagyománya. A történelmet persze napjainkban is intenzíven felhasználják a jelen céljaira, időközben megváltozott azonban használatának a módja. A kollektív emlékezet, tehát a „mindenki a maga történésze” (“Everybody his own historian”)³⁴ jelszóban összegzett mai emlékezőskultusz, és különösen a média által sugárzott történelem példátlanul nagy népszerűsége (ez utóbbit a nyilvános történelem, a public history fogalmával jelölik), kivétel nélkül mindezt látszik bizonyítani.

Mindezek nyomán újra kell gondolni azt is, hogy hol van a történészi beszéd tényleges helye napjaink hihetetlen információáramlásában. A történetírást e tekintetben ma érő legfontosabb kihívás a különböző csoportidentitásokhoz való hozzájárulás kívánalma, lett légyen szó nemi identitásról, új nemzeti közösségek hatalmi önérvényesítéséről vagy bármilyen más kollektív önazonosságról. A múlt ilyenén történelmiesítése, ami ráadásul újfajta kommunikációs eszközökkel (is) történik, oda vezet, hogy a történeti diskurzus mind jobban elszakad az olvasáskultúra hegemoniáján nyugvó hagyományos történetírói beszédmódtól. Mely fejlemény minden bizonnyal szélsőséges,

---

³² André Burguière: A történeti antropológia. In: Sebők Marcell, szerk.: Történeti antropológia. Módszertani írások és esettanulmányok. Replika Kör, Bp., 2000. 54.

³³ Az történt ugyanis, hogy a kollektív emlékezetre méltónak tartott tárgyak között immár nem Franciaország, hanem a Franciaországok története téma foglalta el a központi helyet.

³⁴ Carl Becker e címmel írt könyve 1935-ben jelent meg.

ugyanakkor pregnáns példája a múlt nagy csatáinak számítógépes szimulálása, ami kitűnő lehetőséget teremt a történelmet ilyen módon „fogyasztók” számára, hogy utólag tevőlegesen is beavatkozhasanak a múltbeli események menetébe. Ami viszont ösztönzően hat a kontrafaktuális történetírás napjainkban olyannyira divatozó gyakorlatára.

A történelmi dokumentumfilmek és programok sugárzására szakosodott tévécsatornák által hozzáférhetővé tett történelmi diskurzus ezentúl is komoly befolyást gyakorol a megszokott történelmi beszédmódra. Angliában 2004-ben két csatorna sugárzott ilyen jellegű adásokat, a *History Channel* és a *UK TV History*. Az előbbi gyakorta Hitler-csatornának is nevezik, mivel szinte kizárólag csak a második világháború áll műsorai homlokterében. S bár a közönség részéről tagadhatatlanul óriási érdeklődés nyilvánul meg a történelem iránt, ez a mohó kíváncsiság nem elsősorban a történészek történelmének, nem az általuk írt könyveknek és különösen nem a szakcikkeiknek, hanem egyebek közt ezen tévécsatornák adásainak (is) szól. Ne feledjük, a *History Channel*nek világszerte 125 millió előfizetője akad.³⁵ Amikor pedig az írott történelem is valamivel szélesebb közönségre talál, akkor sem a történészek keze alól kikerült történelmi munkák forgalma ugrik meg. A minden bizonnyal legkedveltebb történetírói műfaj, a hadtörténet esete jó szemléltető példával szolgál e tekintetben. A népszerű hadtörténelmi „sorozatok és könyvek szerzői általában sem egyetemi állásokkal..., sem pedig más intézményi háttérrel nem rendelkeznek. Kenyerüket valóban tollukkal keresik, ami nagyban befolyásolja mind témaválasztásukat, mind pedig e munkák színvonalát”.³⁶ A nem kifejezetten a szakszerű történetírás műfaját reprezentáló imént emlegetett szerzők a rendelkezésükre álló történetírói feldolgozások és a kiadott források alapján készítik kelendő történelmi narratíváikat. Ami újfent azt a benyomást erősíti bennünk, hogy nincs nagy tere manapság a történésznek a történelmi köztudat formálását tekintve. Tagadhatatlan viszont, hogy az iskolai tankönyvek és tanmenetek továbbra is főként a történészek által instruált tudást közvetítik a fiatal nemzedékek számára.

Miként reagálhat a történész erre az alaposan megváltozott helyzetre? Az egyik előtte adódó lehetőség a szakmai elefántcsonttoronyba történő visszahúzódás, amely a tudományos közösség nemzetközivé tágulásával egy immár globalizált kommunikációs térbe való „bezárkózást” is jelenthet egyszersemind. Ez az opció elsősorban azok számára elérhető és valóságos, akik az idők során úgymond kozmopolita történészekké alakultak át. Azok azon-

³⁵ Jeremy Black: *Using History*. Hodder Arnold, London, 2005. 29.

³⁶ Ágoston Gábor: *Történetírás és hadtörténetírás. Gondolatok a professzionális és népszerű angolszász hadtörténetírásról*. *Hadtörténelmi Közlemények*, 119. évf. 2. sz. 2006. június, 533.

ban, akik megmaradtak a nemzeti paradigma körén belül (és a történészek számszerű többsége ebbe a körbe tartozik), kitörés lehetőségként kínálkozik a médiában való gyakori szereplés, vagy a politikai diskurzusba való bekapcsolódás. Szinte mindegyik esetre hozhatnánk ismert hazai példákat.

Ezúttal azonban egy máshonnan vett eset felidézésével folytatom és fejezem be egyúttal az iménti gondolatmenetet. Ha a tévé és az állam egymásra lel a nyilvános történelem terjesztésének ügyében, akkor feltehetően nagy jövő vár majd a nemzeti történeti narratívában érdekelt történészre. Legalábbis erre vall az ismertető angol eset. A British Broadcasting Corporation, állami támogatást is élvezve, epizódonként 400 000 fontot költött a *Britannia története* című filmsorozat elkészíttetésére. A 2000–2002 között műsorra tűzött film szövegét az a Simon Schama írta, aki korábban némi ismertségre tett már szert posztmodern történetírói kísérletezéseivel – s ez a hírnév is jól jött a tévétörténelem leendő piaci kelendősége szempontjából. A saját bevallása szerint újjászületett Whig történészként az ebben az ügyben közreműködő Schama tévésített ország-története, amely – több kötetben – hamarosan nyomtatásban is napvilágot látott, egyes megítélések szerint a múlt szappanoperaszzerű ábrázolását eredményezte.³⁷

Ez lesz (vagy ez is lehet) a nemzeti történelmi narratíva piacképes terjesztésének a megfelelő módja? A kérdésre nem adható ma még érdemben válasz. A példa is arra szolgált csupán, hogy a segítségével érzékeltessem a történész visszafordíthatatlanul átalakulóban levő szellemi és társadalmi funkcióját és éppen csak érlelődő új identitását.

---

³⁷ A munkáról írt kritikákból szemelget: Jeremy Black: *Using History*, 119.

A szintézis-írás dilemmái

Becslések szerint a 20. század második felében háromszor-négyszer annyi könyvet adtak ki, mint az azt megelőző csaknem 500 évben együttvéve.¹ A történeti kutatásokkal foglalkozók és munkáik száma ugyanilyen vagy ennél is nagyobb arányban gyarapodott.² A mennyiségi növekedés mellett a 20. századi történetírás másik fontos jellemzője a tematikai, földrajzi és kronológiai szétforgácsolódás. Az utóbbi fél évszázad tipikus története nem egy kontinens, régió vagy ország múltjának egészével, hanem az egy-két évtől egy-két évszázadig terjedő meghatározott időszak egy-egy aspektusával foglalkozik. A nagy korszakok, a nagy témák és a nagy emberek története helyett a véletlenek, a viszonylagosságok, valamint a lokális és a temporális igazságok felé fordult a figyelem. A tudás kitágulása mellett e mögött az az ismeretelméleti elbizonytalanodás is meghúzódik, amely Einstein relativitás-elméleteinek a megjelenése óta a természet- és a társadalomtudományok fejlődésére egyaránt rányomta bélyegét. Jean-Francois Lyotard 1979-es okfejtését a „nagy elbeszélésekkel szembeni bizalmatlanságról”, amely véleményem szerint a nagy történetfilozófiai rendszerekre és világmagyarázatokra, nem pedig a térben és időben korlátozottabb szintézisekre vonatkozott³, sokan a történeti összegzések minden más válfajára kiterjesztették. Mint az amerikai történetírás 20. századi átalakulásáról írott 1988-as munkájában Peter Novick megállapította: „a történettudomány már nem egységes, és nemcsak azért, mert az egész kevesebb, mint a részek összegzése, hanem mert már nincs is egész, csak részek”.⁴

¹ Roland N. Stromberg: *European Intellectual History Since 1789*. Prentice Hall, Sixth Edition, 1993, 300.

² Gérard Noirel: *A történetírás „válsága”*. Napvilág, Bp., 2001, 34–43.

³ Jean-Francois Lyotard: A posztmodern állapot. In: *A posztmodern állapot*. Szerk. Bujalos István. Századvég, Bp., 1993, 7–145., idézet a 8. oldalon.

⁴ Peter Novick: *That Noble Dream. The „Objectivity Question” and the American Historical Profession*. Cambridge University Press, 1990, 577.

Futó látogatás a világ bármelyik nagy könyvesboltjában vagy szabadpolcos könyvtárában bárkit meggyőzhet arról, hogy nem minden történész, illetve társadalomtudós osztja Lyotard, Novick és a hozzájuk hasonlóan gondolkodók nézeteit. Se szeri, se száma az utóbbi évtizedekben született különböző típusú és méretű szintéziseknek. Ezek között vannak olyan történetfilozófiai igényrel fellépő metanarratívák, amelyek Marx, Hegel, Spencer, Spengler vagy Toynbee filozofikus világtörténeteikhez hasonlíthatnak. Ilyen az amerikai Francis Fukuyama munkája, amely a világhírnévnek és az Európa Kiadó gyorsaságának köszönhetően magyarul is olvasható.⁵ Kevésbé ismert Robert Bonnaud szisztematikusabb munkássága, aki a mikrotörténelem és az „én-történelem” – *histoire particularisante* – művelése helyett a francia történészek közül szinte egyedüliként törekszik az általános érvényű történelmi jelenségek megismerésére, illetve az egyetemes történelem ritmusainak, valamint szabály- és törvényszerűségeinek a feltárására.⁶

A történetfilozófiai igényrel fellépő nagy rendszereknél jóval számosabb azoknak a szakszerű, tehát többé-kevésbé filológiaiilag is ellenőrizhető régió-, ország- és korszak-történeteknek a száma, amelyek nem ambicionálják, és témájukból eredően nem is kell, hogy ambicionálják az emberi történelem végső kérdéseinek megválaszolását. Vagyis – Richard Rorty kifejezését használva – nélkülözik azt a „metafizikai háttérfüggőnyt”⁷, amely a fentebb említett régi és új világtörténetekre egyaránt oly jellemző. A továbbiakban kizárólag a szintéziseknek ez utóbbi kategóriáival foglalkozom.

A világ történelmi szintéziseket gyártó műhelyei közül legismertebb és legtermékenyebb az angliai Cambridge. Az itt szerkesztett és részben írt nagy összefoglalások sorát a *Cambridge Modern History* 16 kötete nyitotta meg 1902 és 1912 között. Ezt a reneszánsztól a 20. századig terjedő időszakot átfogó enciklopédikus vállalkozást még Lord Acton kezdeményezte. A két világháború között ezt követte a *The Cambridge Ancient History* tizennégy és a *The Cambridge Medieval History* nyolc kötete. Persze – vethetné közbe valaki, látszólag indokoltan – e nagy összefoglalások szerzői még egy más kor gyermekei voltak, és nem sejtették előre a század második felének historiográfiai fejleményeit. Csakhogy ezeket a sorozatokat időről időre újra kiadják –, az időközben szükségesnek gondolt kiegészítésekkel és módosításokkal ellátva. Az *Ancient History* harmadik kiadásának első kötete például 1971-ben, 14.

⁵ Francis Fukuyama: *A történelem vége és az utolsó ember*. Európa, Bp., 1994

⁶ Robert Bonnaud: *Le système de l'histoire*. Pris, Fayard, 1989 és új: *La morale et la raison. Une histoire universelle*. Paris, 1994. Kimé. Vö. Jean Leduc: *A történészek és az idő*. Kalligram, Pozsony, 2006, 148–151.

⁷ Richard Rorty: Kozmopolitizmus emancipáció nélkül. In: *A posztmodern állapot*, i. m. 269.

kötete pedig 2000-ben jelent meg. A *Modern History*nak 1960 és 1979 között egy teljesen új, a címben is jelzett – *The Cambridge New Modern History* – változata jelent meg. Az egész nagy korszakot tematikusan átfogó új kiegészítő kötetet Peter Burke szerkesztette.

Az egyetemes történeti összefoglalások mellett Cambridge a régió- és országtörténetek, valamint a részdiszciplináris jellegű szintézisek kiadásában is élen jár. A Brit Birodalom, India és Lengyelország történetének két világháború közötti összefoglalásai után 1986 és 1991 között jelent meg a *The Cambridge History of China* 15 kötete, 1988 és 1993 között a *The Cambridge History of Japan* 6 kötete, 1977 és 1984 között a *The Cambridge History of Afrika* 8 kötete 1984 és 1995 között a *The Cambridge History of Latin Amerika* 11 kötete és végül 1966 és 1989 között a *The Cambridge Economic History of Europe* 8 kötete.

A német történészek hasonló vállalkozásainak többsége a stuttgarti Klett-Cotta kiadóvállalat gondozásában jelent meg. Ezek közül kiemelkedik az ugyancsak több kiadást megért – az utolsó változat utolsó kötetei 2005-ben jelentek meg – Gebhardt-féle *Handbuch der Deutschen Geschichte* 23 kötete. Az egyes kötetek szerzői és szerkesztői között olyan Magyarországon is jól ismert nevekkal találkozhatunk, mint Jürgen Kocka, aki a 13. kötetet – *Das lange 19. Jahrhundert* – írta, a 14–17. köteteket pedig szerkesztette; Wolfgang J. Mommsen, a „nagy Mommsen” idősebb fia, aki az első világháborúval foglalkozó 17. kötetet jegyezte; valamint Wolfgang Benz, aki az 1918 és 2000 közötti időszakkal foglalkozó utolsó köteteket szerkesztette. Hasonló vállalkozás az 1980-as években megjelent hétkötetes *Handbuch der Europäischen Geschichte*, amelynek munkálatait Theodor Schieder irányította; a hatkötetes *Handbuch der Geschichte Russlands*, amely 1981 és 2004 között jelent meg Klaus Zernack és a freiburgi Gottfried Schramm szerkesztésében; továbbá a *Handbuch der Europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte*, amelynek ugyancsak hat kötete 1980 és 1993 között hagyta el a nyomdát.

S végül nem hagyhatjuk említés nélkül azt a hétkötetes, *History of Humanity* című nemzetközi vállalkozást sem, amely határozott történetfilozófiai alapvetés nélkül, mintegy kézikönyvszerűen és az UNESCO szervezésében az egész emberiség történetét kívánja bemutatni. A 20. század ismereteink szerint utolsó és a 21. század első nagy világtörténetének nyitó kötete 1994-ben, a 16–18. századdal foglalkozó ötödik pedig – ugyancsak Peter Burke szerkesztésében – 1999-ben jelent meg.

A sokkötetes kézikönyvek és enciklopédikus jellegű nagy összefoglalások mellett, amelyek népes szerzőgárdái általában a világ számos országából verbuválódtak, szép számmal sorakoznak a polcokon az egy-kétkötetes rövidebb ország-, illetve kor- vagy évszázadtörténetek is. Ezek borítóján jellemzően egy, esetleg két történész neve áll. A Toynbee, Braudel és Hobsbawm utá-

ni nemzedékek individuális szintetizátorai közül különösen kettő tett szert világhírré: Norman Davies, aki 1935-ben, és Simon Schama, aki 1945-ben született. Mindketten Oxbridge-ben tanultak: Davies Oxfordban, Schama Cambridge-ben. Davies Lengyelország történetéről írott összegzésével alapozta meg szakmai hírnevét 1984-ben (*God's Playground*, 1984). Európa-története (*Europe: Its History*, 1996), amelyet a világ számos nyelvére lefordítottak, és amely a szélesebb olvasóközönség körében is ismertté tette nevét, angolul 1996-ban jelent meg. Egyik legújabb könyvében, amely *The Isles*, vagyis Szigetek címmel jelent meg 2001-ben, Nagy-Britannia történetét foglalta össze – sokak meglepetésére az egyes részek különállását hangsúlyozva (*The Isles: A History*, 2001).

Davieshez hasonlóan Schama is tudatosan törekszik a szaktörténéseket elválasztó demarkációs vonalak átlépésére és a részdiszciplínák eredményeinek koherens integrálására. Mesterségbeli felfogásának másik fontos eleme a stilisztikai igényesség. „[A] történetírásnak – írta Michelet és Macaulay ars poeticájára emlékeztetve egyik első munkájának bevezetésében – legalább törekedni kell arra, hogy művészet legyen, mielőtt tudomány akarna lenni.” Számos sikeres monográfia után, melyek a németalföldi és francia polgári forradalomtól Izrael állam megalapításán át az ember és táj kapcsolatának vizsgálatáig terjedtek, 2000 és 2002 között – Daviessel tehát egy időben – Schama is megírta a maga brit történetét. A háromkötetes és pazarul illusztrált *A History of Britain* ráadásul egy sikeres tévésorozat alapjául is szolgált. A valamikor egységesnek mutatott brit nemzeti történelem helyett ő is nagy hangsúlyt helyezett a régiók és korok identitáskülönbségeire.

A magyar történészek nagy egyetemes történeti összefoglalások elkészítésére – érthető okokból – több mint fél évszázada nem vállalkoztak. Ismeretes, hogy az utolsó ilyen 1935 és 1937 között jelent meg Hóman Bálint, Szekfű Gyula és Kerényi Károly szerkesztésében, ám az ókortörténeti fejezetek egy részét már ebben is külföldi szerzők írták. A hosszabb-rövidebb Magyarország-történetekből viszont a két világháború között, a kommunizmus éveiben és a rendszerváltás óta eltelt 15 évben is viszonylag sok készült. Az utóbbiak, vagyis a rendszerváltás óta készült összegzések között vannak többszerzős és terjedelmesebb munkák. Ilyen a Tóth István György által szerkesztett *Millenniumi Magyar Történet*, amely a magyar mellett angolul és franciául is megjelent. Csak magyarul adták ki a Bertényi Iván és Gyapay Gábor által közvetlenül a rendszerváltás után írt és 1992-ben megjelent *Magyarország rövid történetét* és a Barta János, Gergely Jenő és Kristó Gyula által írt 2002-es *Magyarország történetét*. Az egyszerezős, rövidebb munkák közül utalhatunk Molnár Miklósera, amely németül, franciául és magyarul jelent meg; Holger Fischeré, amely csak németül és Kontler Lászlóéra, amely csak angolul. Az átfogó régiótörténetek közül Niederhauser Emil *Kelet-Európa*

története (2001) című kötete emelkedik ki. A különböző külföldi országok történetéről készült magyar összefoglalások többnyire olyan kompilációk, néha egyenesen fordítások, amelyek az egyetemi oktatásban esetleg ugyan jól használhatók, ám történeti szintéziseknek aligha nevezhetők.

Enciklopédikus igényű nagy összefoglalásokat tehát – minden nehézség ellenére – a 20. század végén is lehetett, és a 21. század elején is lehet írni. És a történészek írtak, és írnak is. Kérdés viszont, hogy szükséges, érdemes és helyes-e? Én azt gondolom, hogy igen.

A különböző típusú történeti szintézisek iránt a világ minden országában folyamatos kereslet tapasztalható. Ez az igény részben szakmai jellegű. A kézikönyvek és az enciklopédiák a lexikonokhoz és az atlaszokhoz hasonlóan minden szakma művelésének nélkülözhetetlen segédeszközei. Ez az orvostudományban is így van, és a fizikában is. A történetírás iránt ugyanakkor mutatkozik egy olyan jelentős társadalmi érdeklődés is, amely a tudományok többsége esetében nem észlelhető. A rövidebb és inkább ismeretterjesztő jellegű összefoglalások felhasználói nemcsak a diákok, amint ez a természettudományok vagy akár a társadalomtudományok többsége esetében tapasztalható, hanem a saját múltjuk és más kultúrák múltja iránt igen nagy számban érdeklődő felnőttek is. A történészeknek tehát nemcsak a fentebb említett szakmai, hanem nyilvánvalóan ezt a társadalmi igényt is ki kell elégíteni. Könnyen belátható, hogy a történetírás specializálódásának és a történelmi tudás egyre összetettebbé válásának a korában az utóbbi sokkal inkább megtehető hosszabb-rövidebb olvasmányos összegzések, mint a gyakran speciális szakzsargont használó és különböző apparátusokkal ellátott részelemzések formájában. Kézikönyv, szintézis, szaktanulmány és részelemzés tehát nézetem szerint nem egymást kizáró, hanem egymást kiegészítő és feltételező történetírói műfajok. Maga a műfaj önmagában nem minősít. Nagyon innovatív történeti szintézist – gondoljunk csak Fernand Braudel 1963-as *Grammaire des civilisations* című egykötetes egyetemes történetére, 1982-es európai történetére (*L'Europe*) vagy a halála miatt torzóban maradt 1986-os *L'identité de France* című ország-történetére – éppúgy lehet írni, mint teljesen érdektelen és már a megírás pillanatában elfelejtett mikrotörténetet.

A szakmai és társadalmi igény fontos, de nem egyedüli oka a szintézisek születésének. Olyan történészekre is szükség van, akik valamilyen oknál fogva vállalkoznak arra, hogy szorosán vett kutatási területük biztos védelmet nyújtó sáncai mögül kilépve mások kutatási eredményeit felhasználva megkíséreljék új életre kelteni múltjuk egészét vagy annak egy-egy nagyobb korszakát. Vagyis Jakob Burckhardt tanácsát megfogadva, aki általános ítélőképességünk megőrzése érdekében arra biztatott, hogy „legyünk a lehető legtöbb területen dilettánsok”⁸, hajlamot éreznek arra, hogy a semmiről

majdnem mindent tudó specialista szerepét legalább átmenetileg a mindenről majdnem semmit sem tudó szintetizátor szerepével cserélik fel. Az ilyen nagy ívű és átfogóbb magyarázatok konstruálása iránti igény tapasztalatom szerint előbb vagy utóbb a legtöbb történelemben kialakul. Gondolataik és alkalmanként meg is fogalmazott, sőt közzé is tett tömör korszak-értékeléseik szisztematikus kifejtésére azonban csak viszonylag kevesen vállalkoznak közülük. Annál többen érznek készletetést – mint erre még visszatérek – az elkészült szintézisek markáns véleményezésére.

Végül ami Magyarországot és közvetlen környezetét illeti, a hosszabb-rövidebb történeti összefoglalások utóbbi évekbeli elburjánzásához nyilvánvalóan az 1989–90-es átalakulást kísérő identitásválság is jelentős mértékben hozzájárult. A rendszerváltozásokkal az addigi kánonok nagymértékben érvényüket veszítették, s az így keletkezett szellemi vákuumba nagyon sokféle törekvés próbált és próbál benyomulni azzal a céllal, hogy a múltból való gondolkodás új kereteit kijelölje. Az 1992-es Bertényi–Gyapay-féle kötet bevallotta erre a kihívásra kívánt válaszolni, míg Kontler címzettjei kizárólag, Tóth István György és szerzőtársai pedig részben a külföldi olvasók – diákok és érdeklődők – voltak.

Sokan úgy tartják, hogy a szakszerűtlen, propagandisztikus, manipulatív vagy egyszerűen csak dilettáns múltértelmezésekkel a történelemnek semmi dolga sincs. „Nem öntözzük a gyomot” – közölte velem legutóbb egy középkorász kollégám. Én nem osztom ezt a véleményt. Éppen ellenkezőleg: úgy gondolom, hogy az ideológiailag durván meghatározott és a múlt ismert és igaznak elfogadott tényeitől eltávolodó, manipulatív és propagandisztikus célzatú értelmezések hiteltelensége – még ha az abszolút objektív igazság nem is tárható fel – a történész fontos társadalmi feladata. E téren ismét nehéz műfaji hierarchiát felállítani. Egy esszé vagy publicisztika éppúgy lehet unalmas vagy érdekes, semmitmondó és revelatív, mint egy monográfia vagy egy összefoglalás.

Abban, hogy én 1997–98-ban vállalkoztam Magyarország 20. századi történetének a megírására, mindezek a szempontok szerepet játszottak. A társadalmi igényt az Osiris Kiadó közvetítette. A belső hajlam egy ilyen típusú munkára pedig szinte magától alakult ki bennem – az egyetemen 1991-től egyébként is ezt a tárgyat tanítván. Különösképpen így volt ez Bloomingtonban, ahol a '90-es évek magyar középiskolai és egyetemi gyakorlatától eltérően úgy gondolták, hogy a 20. század nem 1949-ben, s még csak nem is 1956-ban, hanem mindig az aktuális jelenben fejeződött be. Ilyen könyv világnyelveken akkor nem állt rendelkezésre. Ignóus Pál *Nations of the Modern World* című sorozatban kiadott – helyenként erősen publicisztikai hevületű – politika- és kultúrtörténeti összegzése (*Hungary*) 1972-ben, Jörg K. Hoensch német történész nagyrészt ugyancsak politikátörténeti áttekintése

– *Geschichte Ungarns 1867–1983* – pedig 1984-ben jelent meg. Magyar nyelven egy hasonló kötet létezett: a Gergely Jenő, Pölöskei Ferenc és Izsák Lajos által szerkesztett, 1995-ben megjelent egyetemi tankönyv, amelynek egy fejezet erejéig magam is szerzője voltam. Ez a többszerzős munka alapvetően időrendben követte nyomon Magyarország 1918 és 1990 közötti történetét. Szerzői főleg a kül- és a belpolitika alakulására koncentráltak. A 14 időrendi fejezethez a kötet végén egy demográfiai és településtörténeti, valamint egy az 1945 utáni kulturális élettel foglalkozó fejezet csatlakozott. Számot vetve ezzel a historiográfiai helyzettel azt gondoltam, hogy munkámmal hiányt pótolhatok.

Indokaimról szólva végül nem hallgathatom el azt sem, hogy indirekt módon a különböző politikai erők és ideológiáik ízlésemmel és értékrendemmel ütköző értelmezéseivel is vitatkozni akartam. Vagyis a múlt újbóli birtokbavételéhez is hozzá akartam szólni. Valószínűleg igaza volt tehát Schlett Istvánnak, amikor a kötetről írott kritikájában megjegyezte: „A felkéréskor a mű megszületésre várt. Erős belső késztetések nélkül [a szerző] aligha vállalkozott volna ezen összegzés elkészítésére.”⁹

A dilemmák közül, amelyeket így vagy úgy el kellett döntenem, hármat eleveníték fel: a kötet periodizációját, tematikáját és szerkezetét.

A periodizációval kapcsolatban felmerülő első kérdés a kötet időhatárait érintette. Vagyis arra, hogy mikor kezdődött a 20. század, és mikor fejeződött be. Arra az időre eléggé elfogadott véleménnyé vált az elmúlt 200 év „hosszú 19. század”-ra és „rövid 20. század”-ra tagolása. 1994-es könyvében – *The Age of Extremes* – a marxista Eric Hobsbawm éppúgy ezt használta, mint a konzervatív John Lukács, vagy utóbb Jürgen Kocka és sokan mások. A 20. század eszerint 1914-ben vagy 1918-ban kezdődött, és 1989–90-ben fejeződött be. Én két alapvető okból nem tartottam helyesnek ezt a tagolást. Egyrészt azért, mert az első világháború és a kommunista rendszerek 1989–90-es összeomlása a világ legnagyobb részén semmilyen tekintetben nem jelentett választóvonalat. Másrészt azért, mert még a Földnek azon a részén is, ahol ezek az események lezajlottak, csak politikai szempontból képeztek éles határvonalat, gazdasági és kulturális szempontból alig vagy egyáltalán nem. A század tudományos és technikai fejlődését megalapozó felfedezések és találmányok túlnyomó többsége például nem 1914 vagy 1918 után, hanem a 19. század utolsó harmadában vagy a század első éveiben indult hódító útjára. Kulturális téren még nyilvánvalóbbak a századfordulóig visszanyúló gyökerek. Nemcsak az irodalmi és a képzőművészeti forradalom kezdődött ekkor, hanem a mozi, a tömegsport, a nyaralás, a vikendezés és még sok minden abból, ami a 20. századi tömegtársadalmak mindennapjaira a későbbi-

ekben oly jellemzővé vált. A modern társadalombiztosítás alapjait ugyancsak ezekben az években vetették meg – Európában és Magyarországon egyaránt. Ráadásul az 1920 és 1945 közötti Magyarország teljes vezetői garnitúrája – Horthytól Bethlenen át Szálasiig – nemcsak 1914 előtt született, hanem akkor is szocializálódott. A kötetnek mindezek miatt nincs egy kitüntetett kezdő dátuma. Ehelyett egy olyan – inkább statikus mint dinamikus – körképpel indul, amely a századvég és a századelő két-három évtizedét fogja fel a 19. és a 20. század közötti átmenetként.

A rendszerváltás korszakhatár jellege Magyarországon és Kelet-Európában nem kérdéses. S ez nemcsak politikai, hanem nyilvánvalóan gazdasági, sőt részben társadalmi korszakhatár is. Egyedül a művészetekben és a művelődés történetében nem az, e téren évekkel előbb, talán az 1970-es években zajlott le a korszakváltás. Az 1990-es választásokkal ezért azt hiszem, minden további nélkül le lehetett volna zárni a kötetet. Az, hogy nem így tettem, automatikusan következett bloomingtoni tanári munkámból és közéleti érdeklődésemből. A korábbi korszakokhoz hasonlóan az utolsó 10 évről is el akartam mondani a véleményem. Erről az időszakról olyasmiket gondoltam, illetve véltem tudni, amelyek számos ponton ellentmondtak a rendszerváltás dicsőségének kisajátítására törekvő különböző politikai erők idealizált önképének. Vagyis egész egyszerűen alakítani akartam kortársaim közelmúltjukra vonatkozó ismereteit és hiedelmeit – divatosabban szólva: a magyar társadalom kollektív emlékezetét. Ha valaki olvasta Hérodotoszt, Thuküdidészt vagy Freisingi Ottót, és ismeri a francia történészek törekvéseit az *histoire contemporaine* és az *histoire du temps présent*, illetve *histoire immédiate* közötti választóvonal kijelölésére, akkor tudja, hogy döntésemmel sem a legrégebbi, sem a legújabb historiográfiai törekvések szempontjából nem követtem el szentségtörést.

A század belső periodizációja szintén felvetett néhány problémát. Hogyan mutassam be az 1945 és 1989 közötti időszakot: egyetlen nagy korszakként, mint Horthy regnálását és a „boldog békeidőket”, vagy pedig a hagyományos utat választva, felbontva kisebb periódusokra, miáltal a szerző is és az olvasó is könnyen aránytévesztésbe eshet. Az utóbbi megoldást választottam, de nem vagyok biztos benne, hogy húsz vagy harminc év múlva is ezt tenném, illetve mások majd ezt teszik. Valószínűnek tartom, hogy minél távolabb kerülünk az államszocializmus időszakától, annál inkább tűnnek majd jelentéktelennek olyan ma még fordulópontnak, illetve szakaszhatárnak tekintett évek, mint 1948 vagy 1949, 1953, sőt talán még 1956 is. Ma azonban még nem tudtam – vagy mertem? – ennyire rendhagyó lenni, s a szokásos – alapvetően politikatörténeti jellegű – periodizációt követve nemcsak a Horthy-korszaknál önmagában hosszabb Kádár-korszakot emeltem fő fejezet szintjére, hanem az 1945 utáni rövid átmenetet, az ezt követő 50-es éveket, sőt a forradalom két hetét is.

A háború utáni korszakkal kapcsolatban azt is el kellett dönteni, hogy a többé-kevésbé demokratikusnak tekinthető átmeneti fázis mikor ért véget? A rendszerváltás előtti történetírás a két munkáspárt „egyesülését” tartotta döntőnek, s ezért, valamint az egyházi iskolák államosítása miatt 1948-at tekintette a „fordulat évének”. A rendszerváltást követően többen az 1947-es évet (békeszerződés, Kovács Béla elhurcolása, Nagy Ferenc lemondása, kék cédulás választások stb.) jelölték meg releváns szakaszhatárnak. Ismét mások a „fordulat éveiről” kezdtek beszélni. Az 1956-os Intézet 1998-ban konferenciát is rendezett, illetve tanulmánykötetet is kiadott ilyen címmel. Bár mindegyik választás mellett lehet érveket felsorakoztatni, teljesen meggyőzőnek egyiket sem éreztem. Ha ugyanis a magántulajdon és a piacgazdaság felszámolását nézem, amely valószínűleg a legmélyrehatóbb változásokat idézte elő mind a termelési kultúrában, mind az emberek habitusában, akkor az átmenet már 1946-ban, a szénbányák államosításával elkezdődött; befejeződni viszont egészen 1961-ig, a mezőgazdaság kollektivizálásának a lezárulásáig, vagyis a „szocializmus alapjainak a lerakásáig” nem fejeződött be. Ha a politikai demokrácián esett sérelmeket veszem, akkor a kezdőpont – számításon kívül hagyva az 1944-es Ideiglenes Nemzetgyűlés kétes legitimitását – ugyancsak 1946, hiszen ez év tavaszán kezdődtek el a támadások a nemzeti demokrata Sulyok Dezső és hívei ellen, és ez év márciusban fogadták el az ún. „rendtörvényt”, amelyre hivatkozva nemcsak a „köztársaság ellenségei”, hanem a politikai ellenfelek ellen is fel lehetett lépni. A sérelmek később kétségkívül egyre fokozódtak. 1947 augusztusában mindazonáltal mégiscsak többpárti választás alapján ült össze a többpárti parlament, s ha megfogyva, ha folyamatosan „szeletelve” is, mégiscsak ez hozta a törvényeket 1949 tavaszáig. Az első egypárti választásokat 1949. május 15-én tartották. A politikatörténeti periodizáció logikáját követve ezért 1949-et tettem meg szakaszhatárnak. A rendhagyó választás mellett szól ezenkívül az is, hogy az egypárti struktúrát kodifikáló alkotmányt ez év augusztusában fogadták el, s az első tanácsválasztásokat csak ezt követően, 1950-ben tartották.

Tematika és szerkezet. Amikor 1997 őszén elkezdtem előadás-jegyzeteimet kiegészíteni és címszavaimat mondatokká formálni, 46 éves voltam. Az első olyan tanulmányom, amelyet bibliográfiáimban szerepeltetni szoktam, 1975-ben, 24 éves koromban jelent meg. A közbeeső 22 évben kizárólag politikatörténettel – ezen belül hely- és országtörténettel, kormányzati politikával, politikai mozgalmakkal, politikusok életével, továbbá diplomáciatörténettel és a magyar és kelet-európai kisebbségek történetével – foglalkoztam. A gazdaság- és társadalomtörténetnek legfeljebb olvasója voltam, ahogy az irodalomnak és a kultúrtörténetnek is. Burckhardt tanácsán felbátorodva ennek ellenére úgy döntöttem, hogy szakítva a politikacentrikus összegzések utóbbi évtizedekben kialakult hagyományával a gazdaság, a társadalom, sőt az oktatás, a szellemi élet és a művelődés történetét is tárgyalni fogom. Igen

ám, de hogyan oldható meg ez egy olyan század esetében, amely az átlagosnál valószínűleg jóval mozgalmasabb volt, s amikor a politika az emberek mindennapi életét minden korábnál mélyebben áthatotta és befolyásolta? Némi töprengés után egy olyan hibrid megoldást választottam, amely az eseménydús, forradalmi időszakok esetében az egyszerű kronológiát, a megállapodott, konzolidált időszakok esetében pedig a részdiszciplináris tematikát tette meg alapvető rendezőelvnek. Egyik esetben inkább a mozgásokra és a változásokra, a másokban inkább az állandóságra és a struktúrák működésére koncentráltam. Ez utóbbit nemcsak a gazdasági és a társadalmi, hanem a politikai alfejezetekben is érvényesíteni próbáltam. Így aztán a Horthy-rendszer politikája sem kormányok tevékenységének egymásutániságából, hanem a politikai intézményrendszer szerkezetének a leírásából és működésének az ismertetéséből áll. Nem kevés gondot okozva ezzel egyetemem szigorlatozó diákjainak, akiknek a tételei ma is a kormányok egymásutániságára épülnek. Az azóta szerzett oktatási tapasztalatok alapján ezt a szerkezetet egy lényeges ponton módosítanám. Az 1945 és 1949 közötti időszakot 1918–19-hez és 1956-hoz hasonlóan olyan korszaknak fognám fel, amelyben az elbeszélés szervező elve a szigorú kronológia, nem pedig a tematika lenne.

Elvileg természetesen választhattam volna más megoldást is. Azóta olvastam például olyan 20. századi egyetemes történetet, amely csak annyiban különbözik a Brunner–Conze–Koselleck-féle *Geschichte der Grundbegriffe* szerkezetétől, hogy az egyes fejezetek nem a címük szerinti ábécé sorrendben követik egymást, hanem művészi összevisszaságban. Ez a Clive Ponting által írt munka – *The Pimlico History of the Twentieth Century*, 1998 – 22 fejezetre tagozódik, s minden fejezet időhatára 1900-tól az ezredfordulóig terjed. Néhány fejezetcím ízelítőül: népesség, termelés, környezet, gazdaság, majd birodalmak, szabadság, nemzetek, hatalom, konfliktus stb. Olyan konvencionális fejezetcímek, mint az első vagy a második világháború története, esetleg az 1917-es bolsevista forradalom, nem találhatók a munkában.

A másik véglet Felipe Fernández-Armesto magyarul is olvasható *A jelenkor története* című összegzése (Pannonica, 2001). Ez egy olyan szubjektív és a tényeket, történéseket ismertnek tételező esszé vagy esszéfűzér, mint amilyenek Kemény Zsigmond, Németh László, Bibó István és egyes korszakaiban Szekfű Gyula tolla alól kerültek ki.

Nyilvánvaló, hogy arra a célra, amelyre Gyurgyák János szánta a könyvet, sem az egyik, sem a másik forma nem felelt volna meg. Így aztán maradt az imént ismertetett hibrid megoldás, amely leginkább a német történetírás kézikönyveinek és a cambridge-i enciklopédiáknak a szokásos szerkezetéhez hasonlítható. Ezekre emlékeztet a kötet adatbősége is. Egy kézikönyvnek ez valószínűleg előnye, egy tankönyvnek azonban – őszintébb diákjaim ezt szemrehányóan meg is szokták jegyezni – nyilvánvalóan hátránya.

Összegzésemről körülbelül két tucat hosszabb-rövidebb ismertetés jelent meg. A periodizációs dilemmákat többek között Háner Péter és Hajdu Ti-

bor érintette. Előbbi teljes egyetértéssel nyugtázta, hogy a szerző „nem követte a történelmet hosszabb és rövidebb »századokra« szabdaló történetírók példáját, akik rendkívül mély gondolatnak tartják azt a triviális felismerést, hogy a folyamatos idő századokra való felosztása pusztán történelmi konvenció, s száz évnél hosszabb vagy rövidebb időszakok is vizsgálhatók egységes egész gyanánt”.¹⁰ Hajdu viszont – különösen Magyarország esetében – teljes mértékben helyénvalónak tartotta a „rövid 20. század” fogalmat, értve ez alatt az 1914 és 1989 közötti periódust. Ugyanakkor a kötet megoldását is – felteszem nemcsak a barátság és kollegialitás okán – elfogadhatónak, sőt „támadhatatlannak” minősítette.¹¹

A szerkezeti-tematikus megoldásokhoz jóval többen szóltak hozzá. Szabó Miklós szerint az egyes fejezetek „statikusan csoportosított adattengerében fontos dolgok elsikkadnak, nem kapnak jelentőségüknek megfelelő elemzést, és olykor nem is a megfelelő rovatban szerepelnek. Csaknem mindenről helyes a megállapítás, de ezek nagy része szinte észrevétlen marad”.¹² Tímár Lajos ezzel szemben úgy vélte, hogy „[a] kötet következetes szerkezeti felépítése lehetővé teszi az olvasó számára az időrendi helyett a tematikai rendszer szerinti olvasatot is. Így például a dualizmus időszakától a közelmúltig nyomon követhetjük az oktatási rendszer változásait, vagy a kultúra, művelődés és szórakozás alakulását”. A szerzőnek „sikerült egy logikus szerkezeti felépítésű, a különböző korszakokat és témákat közel azonos színvonalon megírt szintézist készítenie”.¹³

A tematikai sokoldalúsággal kapcsolatban Szabó A. Ferenc úgy találta, hogy „[é]rezhető a [szerző] görcsös erőfeszítése, hogy érvényesítse munkájában az Annales-iskola követelményrendszerét, miszerint a történelem nemcsak, sőt nem elsősorban a politikusok, a háborúk stb. története, hanem a hétköznapiak kisembereinek életviszonyait megjelenítő tudomány”. Mindazonáltal „tévedés interdiszciplinaritás helyett áttévedni idegen területekre. [...] Határsértések helyett helyesebb lett volna ebben a műben is inkább arra törekedni, hogy plasztikusabban rajzolódjon ki az ország története, az egymást váltó politikai rendszerek értékelése és a kisemberek életét befolyásoló tendenciák rajza révén”. A „számok és tények sokaságával” történő „okadatolást” ugyanő „fárasztónak”, „értelmetlennek” és „izzadtságzagúnak” nevezte.¹⁴ A már idézett Schlett István viszont helyeselte, hogy „Magyarország története Romsics szerint a magyar társadalom története; beleértve természetesen a különféle politikai intézményeket és aktusokat, de olyan nehezebben megragadható, leírható, ám a kor embereinek cselekedeteit jelentős

¹⁰ Háhner Péter: A mi XX. századunk. *Élet és Irodalom*, 1999. július 2.

¹¹ Tibor Hajdu: Our Century. *The Hungarian Quarterly*, Autumn 1999, 116.

¹² Szabó Miklós: Az emelkedő magyar nemzet huszadik százada. *Mozgó Világ*, 1999/8. 106.

¹³ *Múltunk*, 2000/1. 234–240.

¹⁴ Szabó A. Ferenc: Neopozitivistá országgtörténet. *Valóság*, 1999/8. 110.

mértékben meghatározó tényeket is, mint például a mindennapokat átható erkölcsi normák és szokások, a szubkultúrák kialakulását elősegítő mentális beállítódások, az ízlésváltozatok és -változások stb., amelyek rendszerint kívül maradnak a történeti vizsgálódások körén. [...] A szerzőt jellemző »többdimenziós« látásmód véleményünk szerint gyümölcsöző; Magyarországnak a könyvben ábrázolt történelme nem csupán a részek halmaza, hanem egységes egész, amelyben a részek összefüggnek, egymásból következnek, egymást magyarázzák.”¹⁵

A legtöbb recenzenst mindazonáltal nem a módszertani dilemmák, hanem a kötet ideologikuma vagy politikuma érdekelte. Ezek közül két problémát emelek ki: a Kádár-korszak megítélését, valamint a zsidókérdést és az antiszemitizmust. A már említett Szabó Miklós megdicséért, amiért „[a] »kádárizmus« ábrázolása az eddigi legjobb, amit erről olvastam”.¹⁶ Párttársa, Eörsi István – a kötet megjelenése után 6 évvel – viszont megrótt, merthogy Romsics „maradékaltalul azonosul a Kádár-korszak pragmatikus szellemével”.¹⁷ Újlaky István helyesnek és „érdekesnek” találta „a zsidó politikusok számszerű, igen jelentős szerepének bemutatását a forradalmakban”. Ezzel kapcsolatban kiemelte, hogy „[a] szerző mindegyik fejezetben, újra és újra visszatér a magyarországi zsidóság történetére is. Bemutatja a zsidók integrálódásának és asszimilációjának folyamatát, a politikai antiszemitizmus rövid történetét, az ellentétek okait”.¹⁸ Ezzel szemben Gyáni Gábor úgy vélte, hogy a népbiztosok származására való utalás mint „szikár tényközlés” nem nyújt elég fogódzót az olvasónak. Ennek alapján azt feltételezte, hogy a „sorok között írás” ismert technikáját alkalmazva a diskurzushagyomány antiszemita szerzőihez hasonlóan „minden bizonnyal valami olyasmit” kívántam közölni az olvasóimmal, hogy „az 1919-es eseménysor a nem igazán mélyen asszimilált zsidóság műve volt”.¹⁹

A fenti idézetekkel demonstrált markáns véleménykülönbségek kétféleképpen magyarázhatók. Elképzelhető, hogy a magyar történészek átlagánál pontatlanabban és félreérthetőbben fogalmaznak. Ezen el kell gondolkodnom, és bármilyen mértékű is a devianciám, törekednem kell mérséklésére. Törekedni fogok rá. A másik lehetséges magyarázat szerint a hiba nem vagy nemcsak az én adó-, hanem egyik-másik recenzensem vevőkészülékében van. Ha a szerző pontatlanul fogalmazott, ők szelektíven olvastak, és saját előítéleteiktől vezérelve olykor azt is megtalálták a könyvben, ami nincs benne. Ezen pedig ők gondolkozzanak el.

¹⁵ Schlett István: i. m.

¹⁶ Szabó Miklós: i. m. 106.

¹⁷ Eörsi István: Hadd álméldkodjak egy kicsit. *Népszabadság*, 2005. március 1. 15.

¹⁸ Újlaky István: Tisztességes történelem haladóknak. *Polisz*, 2001. augusztus–szeptember

¹⁹ Gyáni Gábor: *Posztmodern kánon*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2003, 53.

Török István: Egyedül (1988)

Elrejtésbeszéd

Én-elbeszélők a prosopopoiia rejtekében

„...az elmúlás nem a halál által következik be, a halál csak véget vet ennek az elmúlástörténetnek.”

(Juhász Erzsébet: Úttalan utaim)

A Juhász Erzsébet *Fényben fénybe, sötétben sötétbe* című kötetében található rövidprózák közös jellemzőjének mondható, hogy hiányzanak belőlük a drámai események, szereplők élettere nyomasztóan szűk, bensőséges kapcsolatok híján való, egyáltalán: másokkal alig érintkeznek, a Másik mindig inkább csak a láthatáron, elérhetetlenül vagy megszólíthatatlanul, de semmiképp sem mint (lehetséges) társ tűnik fel. „Nem történik az égvilágon semmi”, de a szereplőknek éppen ez az élettörténetük, ennél fogva folyton ellentmondás feszül a megnyilatkozásuk pusztá ténye és az elbeszélte ténytudásuk között: „az én valóságos életsoromról az égvilágon semmit sem lehet mondani.” mondja például az *És végül napjaim karcsú, tiszta szeletei* én-elbeszélője (61. o.). A szövegszerveződés annyiban mégis reflektálja az elbeszélte életsivárságot, hogy mikor az én-elbeszélők kísérletet tesznek életviszonyaik leírására és úgy mond eseménytelen életük mikroeseményeinek elbeszélésére, a narratívát semmiféle cselekményesség nem bonyolítja, csakis reflexióik adnak kohéziót szövegelésüknek (eltekintve a befogadói ráirányultságtól). Ám az *És végül napjaim...* én-elbeszélője reflexióiban is leginkább valaminek a tagadása által határozódik meg: „teljesen nyílt vagyok, semmi titkom, soha az életben eszembe nem jutott, hogy különböznék másoktól” (61. o.), „...alkatilag kizárólag csekély és könnyen elhagyható mellékszerepek vállalására vagyok alkalmas, feltűnni és eltűnni minden komolyabb jelentőség nélkül.” (63. o.), és a többi próza (pl. *Szerelem, Alkonyat, Egyszer-kétszer ananászt is*) én-elbeszélőjéhez hasonlóan magáramaradottságát, „magányra ítéltségét”¹ az emberi

¹ Juhász Erzsébet: Két alapszó között. = *Ex-Symposion*, 1998/21. Nő-Vér

létállapot természetes közegeként fogja fel, sem önsajnálát, sem hiányérzet nem borzolja kedélyét. A *Szerelem* című prózában elbeszél hallgatások/nem-beszédek az én-elbeszélő perspektívájából még erősen elkülönülnek aszerint, hogy a szereplők miről is hallgatnak éppen, az *Egyszer-kétszer ananászt is* én-elbeszélője azonban már így morfondírozik: „ugyan miről hallgatnék én” (45. o.), míg az *És végül napjaim...* én-elbeszélője esetében már a beszéd a hallgatás helye. A *Fényben fénybe...* kötet prózái egyre tudatosabban kísérleteznek, mígnem rátalálnak arra a formára, amely lehetővé teszi az írásban megnyilatkozó számára a beszéd általi visszavonulást a hallgatólagosba.² A beszédért beszélnek, ezért sohasem problematizálják a megszólalást, a beszéd lehetőségét és a közlés lehetetlenségét, aminek közvetve a 'saját' történet átadhatósága, egy élet elmesélhetősége a tétje. Céljuk a beszéddel inkább a leválás az élettörténetről, kivonódás az elmúlásból: „meg úgy egyáltalán alig várom hogy mindez elmúljon végre” (*Egyszer-kétszer ananászt is*, 45. o.).

Hogy egy írott szöveg elbeszélő én-je életre keljen, „visszatérjen a nyelvbe” (Gadamer), folyamatosan arcot kell nyernie, amely aktussal szembeszegül a retorika deantropomorfizáló hatása. Amennyiben az én-elbeszélő arcot nyert, az olvasó részint már elfoglalta az elbeszélő én által megszólított pozíciót, miközben az én-elbeszélő retorikai énként is funkcionál, akárcsak egy auktoriális elbeszélő, s a narráció (Genette) dominanciájának köszönhetően az elbeszélés aktusát is prezentálja. Juhász Erzsébet prózái esetében az elbeszélő én által megszólított/kijelölt pozícióba való behelyezkedést mindenkor megszakítja és/vagy összezilálja a szöveg szembeötlő szerkesztettsége.

Egyik lehetséges célunk: dialógusra készíteni a szöveget, egyszersmind alakzatként szólítani meg a grammatikai Ént, és kísérletképpen nyomon követni: vajon váltakozik-e az elbeszélői perspektíva az én-elbeszélésen belül? Az elbeszélő és a megélt én vajon csakugyan egzisztenciális kapcsolatban vannak, melyet a megélt én én-deixise („a reflektorfigura”) ural? S ha az én eredendően szituálatlan, mert a történeti megszólaltatás és a szöveg interakciójában jön létre, s nem jelölhető ki egy szereplői én-origo, honnan/hová tart a monológ, és mihez képest határozódik meg a megszólított olvasó pozíciója?

² A két fogalmat itt a következő szövegrészlet nyomán alkalmazom: „A nyelv birtokolja azt a hatalmat, hogy a kifejezett dolgoknak létet (existence) adjon, de lehetetlen, hogy bármilyen az étellel és gondolattal kapcsolatos beszéd vagy kimondás elkezdődjön anélkül – állítja Merleau-Ponty –, hogy a szubjektumban össze ne ütközne a beszélt és a hallgatólagos cogito. A beszélt cogito háttérben mindig ott van a hallgatólagos cogito, amely a maga tapasztalata saját maga által, a maga jelenléte a maga számára. Megelőz minden filozófiát, és kivételes helyzetekben ismeri és ismerteti fel magát (pl. a másik rám szegezett tekintetében).” (Máthé Andrea)

A kortárs recepció³ is felfigyelt rá, hogy Juhász Erzsébet én-elbeszélésben íródott prózáinak alanytárgyai életük átlagossága és eseménytelenség mellett legtöbbször a hallgatást teszik szóvá. Csendes, befelé forduló emberekként írják le magukat, meglehetősen terjedelmesen, és helyenként igen magas fokú nyelvi invenciozitással. A kortársi recepció másik sarkalatos megállapítása szerint az én-elbeszélések alanyainak önmagukról bírt tudása magasabb fokú, mint az önmagukról alkotott kép alapján várható lenne, illetve a szöveg megszerkesztettsége, motivikus kidolgozottsága nemcsak az ábrázolt, de a reflexiók révén közvetített szellemi viszonyrendszert is felülmúló tudatos-ságról tanúskodik.⁴

„Az emlékezés és az önreflexió olyan elbeszélő aktusok, amelyekben sokkal inkább megteremtjük, mintsem felelevenítjük a személyes múltunkat, illetve ezáltal az önmagunkról alkotott elképzeléseinket. Az *Elbeszélésként értett Én* tekintetbe veszi azt, hogy az ember képes értékelésre, módosításra, valamint mozgásra a plurális közösségi és kommunikációs kontextusok között, amikor önmagáról értelemmel bíró elbeszéléseket hoz létre.”⁵ Butler elgondolása némileg oldani látszik a fentebb vázolt, a kortársi kritika által (is) felfedezett ellentmondást, amennyiben az én-elbeszélők önmagukról tett megjegyzéseit egy narratív identitás (Ricoeur) felől éppen létrejövő identitásként olvassa. De vajon mi célból olvashatja az elbeszélés alanya önnönmagát, mint az elbeszélés tárgyát *kevesebbként* (kevésbé tudatos, figyelmes, fogékony stb. emberi lényként), mint amiképp elbeszélőként az elbeszélés módozataiból előrajzolódik? Hiszen „[a] szöveg referense [...] nemcsak az, *amiről* a szöveg beszél, hanem az is, amit a beszéd instanciái valósítanak meg és támasztanak alá, beleírva a szövegbe mint annak alakzatai, ami révén kimondásra kerül, vagyis mint az olvasásnak – a szöveg »szerinti« – alakzatai.” (Menke), azaz bár az én-elbeszélő „kvázi-önéletrajzi formájában [...] egészen konkrétan egy »testtel rendelkező én«, azaz testisége egzisztenciájának része, és ezt megélő énként az olvasóval közli is” (Franz K. Stanzel)⁶, mindazonáltal a szöveg akkor is egy diskurzíván létrehozott szubjektumból ered, amely szubjektum koherenciáját poétikai eszközök tartják fenn (és bontják le, erről később). „Az ilyen testtel felruházott – tehát szükségszerűen antropomorfizált – én, amely

³ Vö. Bányai János, Thomka Beáta és Utasi Csaba kritikái.

⁴ Vö. Utasi Csaba: Variációk a boldog létidegenség témájára. = *Vonulni ha illőn*. Forum, Újvidék, 1982

⁵ „Remembrance and self-reflection are narrative acts in which we create, rather than simply retrieve, our personal pasts and hence our conceptions of who we are. *Self as Narrative* considers the human capacity to evaluate, modify, and move between a plurality of communal and communicative contexts in the creation of meaningful narratives of selfhood.” Judith Butler: *The Psychic Life of Power: Theories in Subjection*. Stanford University Press, California, 1997 (saját fordításom).

⁶ Idézi Kelemen Pál.

leírható én-deixissel, lokalizálható én-origóval rendelkezik, és amelyre vonatkozva az elbeszélte események értelmet nyernek, determinálja az elbeszélő aktust.” (Kelemen Pál) S úgy tűnik, még inkább az olvasási aktust, amelynek elváráshorizontjait az én-elbeszélés retorikailag olvasott grammatikája előzetesen rögzíti. A kortársi recepció erőteljesebben kritikus megállapításaiból egyrészt olyan olvasói alapállás rajzolódik elénk, amely azt implicálja, hogy az ábrázolt és a reflexiók révén közvetített szellemi viszonyrendszer magasabb referenciavértékkel bír, mint a szöveg megszerkesztettsége, motivikus kidolgozottsága, azaz az *énoncé* többet elárul a monológok én-elbeszélő alanytárgyáról, mint az *énonciation* (Benveniste); másrészt elénk tárul egy olyan, egzisztencialista értelemben felfogott szubjektum *kiolvasásának* vágya, amelyet tettei határoznak meg, híven az egzisztencialista elmélet mind az egyént, mind cselekedeteit diskurzus előtti struktúráknak tekintő felfogásához.

A kortárs recepció által is kiemelten fontosnak mondott *És végül napjaim karcsú, tiszta szeletei* című, cikluscímadó szöveg azonban másféleképpen modellálja az én-elbeszélőként jelölt instanciát: „Az eszméletlenül pihenő mama mellett ebben a könnyű csöndben meleg bizalom árad el bennem minden és mindenki iránt.” (*És végül napjaim...* 67. o.) A mama létformája mint ideális megvalósulása a léttől való eloldódásnak, könnyű billegés lét és nemlét határán, kiszolgáltatottság az idegek önkényének, leszakadás a test nyűgeiről és korlátairól. Beszélni is csak akkor beszél, az alkonyzónában, a fény kihunyás előtti utolsó lobbanásaikor, mikor szavai úgy csapongnak egymást (meg) nem ismerve, ahogyan az öregasszony utolsó lélekrezdülései a teljes kioldódás horizontján olykor még önkényesen és véletlenszerűen rányitják a külvilágra elméjét. Amikor a sötétség beálltakor elállnak a szavak, a szöveg a sötét-csend[-halál] metonimikus rendje mentén szerveződik tovább: „telítődöm lassan reménységgel, hogy a halál hamarosan renddé és értelemmé szervezi ennek az öregasszonynak az életét” – a halál lezárja, tehát elmesélhetővé teszi az élettörténetet, kijelöli az élettörténet beláthatóságának talppontját⁷, és „akkor talán kezembe vehetem végre és lassan szemezgetve jóízű történeteket mesélhetek erről az egészből”. Vajon ki? És mikor? Lévén ez egy elbeszélésen belüli elbeszélés, melynek narratívája valamelyest ugyan a közönség (a munkatársak) elvárásaihoz idomulva, de hangsúlyozottan ’kitaláltan’ szerveződik, felmerülhet a kérdés: vajon mi készíti én-elbeszélőnk arra, hogy ennek az általa kreált fikciónak a terében mintegy a véletleneknek kiszolgáltatva várja a mama halálát? Miféle elbeszélés-szemlélet olvasható ki ebből, hogyan olvassa magát ez az elbeszélés? A szövegszerveződés mintha leginkább azt a válaszlehetőséget támogatná, hogy a fikció beszippantotta és magába oldotta létrehozóját, rákényszerítve saját (belső) szabályait, azaz

törvényerőre emelte önmagát. Ennek (bel)terében pedig a mama végét váró én-elbeszélő sem azonos azzal az E/1-lyel, aki őt elbeszéli, miáltal a történetmesélés vágya és az 'első' én-elbeszélő történet-iszonya sem ellentételeződik. Viszont mégiscsak ezzel tereli el figyelmünket önmagáról és rá önmagára, ugyanis „...a hang-kölcsönzés mindkét változatát érinti, azt, amely a szövegben megy végbe mint a 'megszólított' beszédre-készítése és ezáltal a szövegnek az inszcenizált beszédre-készítése, amelyben olvashatósága adott.” (Menke)

Váltakozhat-e az elbeszélői perspektíva az én-elbeszélésen belül? Az *És végül napjaim...* tanulsága szerint igen. Az elbeszélő és a megélt én vajon mindenkor egzisztenciális kapcsolatban vannak, melyet a megélt én én-deixise („a reflektorfigura”) ural? A fentiek nyomán a válasz: nem. Ám ha nem jelölhető ki egy szereplői én-origo, honnan/hová tart a *monológ*? Hiszen az én-elbeszélés, melynek teremtődésében a szöveg „aktusként szituálja magát” (Genette), valamint az az én-elbeszélői perspektíva, amely Juhász Erzsébet szövegeiben körvonalazódik, leginkább a belső monológhoz hasonlítható. Többek között Bahtyin is állítja, hogy minden monológ dialógusszerűen szerveződik, amennyiben a megnyilatkozó szubjektum mindenkor az aktuálisan, de nem feltétlenül szituatívan lehetséges válaszreakciókat prognosztizálva fogalmaz. Az *És végül napjaim...* én-elbeszélője is birtokában van ennek a tudásnak, amikor arra kényszerül, hogy önmagáról történeteket, önmagának életet találjon ki: „Ahogy észrevettem, mindenki elvárja, hogy nekem is legyen feleségem és egy-két gyerekem.” (*És végül napjaim...* 62. o.)

Ha olvasom ezeket a monológokat, figyelmet szánok rájuk, figyelemmel fordulok a hang forrása felé. Egy kölcsönzött hang forrása felé, egy hallucinatorikus hang irányába, amely 'általam' szólal meg, amelynek 'én', a befogadó adok hangot, arcot, kényszerűen engedelmeskedve a szöveg hívásának, hogy ezáltal létrejöjjön/érvénybe lépjen/teret nyerjen a prosopopoiia alakzata. „A *prosopopoiia* az *arc katarézise*.” (Menke), azaz a hiány helyébe lép, arccal ott, ahol a(z arc) hiány(a) volt, hanggal ott, ahol némaság volt, a még megszólíthatatlan, olvasatlan szövegben. Miközben az én-elbeszélő lehetséges pozícióit igyekszem feltárni, és ezzel szemantikai mozgása terét behatárolni, megfedlekzem róla, hogy én adok hangot e beszélőnek, én adok arcot e hangnak. A szöveg számít rám: ha nem olvasom, néma, ha olvasom, általam hangot nyer. De amint (tovább)olvasom, elfedődik/elfelejtődik ez a hang-adás, ez az arc-kölcsönzés, ez a prosopopoiia, és a katarézis trópusa, más néven abusio, azaz 'rácsavarás', így „[a]z arc-odaítélés és a jelentésképzés önkényességét jelöli.” (Menke)

Ha olvasok, a hang odakölcsonöztetett, viszont a hang-váltás (modulálódás, lecserélődés) részét képezheti az olvasási folyamatnak. Az én-elbeszélés viszont mintha ettől a szűkös játéktértől is megfosztana: a biztosan kijelöltnek tetsző hang-forrás illúziójával terheli amúgy is erőteljes hallucinációmát. Annak illúziójával, hogy az én-elbeszélés folytonos, töretlen, egyvégében egyirányú, egy figurához kötött szemléletet kódol, s mindig ugyanaz az 'én' mondja: 'én'. Ami felől természetesen lehetetlen meggyőződünk. Viszont azt a gyanúkat, hogy ezek a monológok ráhagyatkoznak egy hagyományos értelemben vett, strukturalista alapozású narratológiai olvasási gyakorlatra, megerősíteni látszanak egyebek mellett a gyakori, sokszor bekezdésnyi szövegismétlődések. Ezek a nietzschei archetípusú (Deleuze) ismétlődés-alakzatok, amelyek mintha a narratíva lineáris és homogén időszemléletét hangsúlyozandó bukkannának fel a szövegben, újabb (paranoid) bizonyítékokkal táplálják azt a megérzésünket, hogy ezek a szövegek már-már gyanús készségességgel tárulkoznak fel az olvasó-értelmező előtt. Hiszen ha az elemzés komplett eszköztárát bevetve vizsgálódik ezen a már-már szövegsűrű prózatelevényen, minél több konstruktív értelmező eljárást működtet, általuk annál nagyszámúbb értelmezés-lehetőségre, lehetséges értelmezési csapásra bukkan, amelyek mentén egyre sűrűbb és széttartóbb jelentésszövevény burjánzik, s rejtje el az arc hiányát. Eltűnik, elrejtetik az „a feszültség, amelynek a 'halott' figuráról és annak életre keltéséről szóló »elbeszélésekben« el kell tűnnie, a »fenomenalizálás« nyugtalanító alapja/mélye.” (Menke)

Feloldhatjuk vajon azt a feszültséget, amely a „...készséggel lemondok bármikor a hallgatás adta kiváltságról, s vállalom a beszéd banális kalandját, de még a kísértésbe esésre sem nyílik soha alkalom.” (*És végül napjaim...* 60. o.)-szerű megnyilatkozások paradoxijából táplálkozik?⁸ Igen, amennyiben az én-elbeszélők megnyilatkozásait írott formájú megnyilatkozásként, azaz írásként, és nem beszédként értjük. Az írás és a hallgatás ugyanis nem zárják ki egymást. Vajon mégis miért olvasták rendre (lejegyzett) beszédként ezeket a szövegeket? Valóban, mi szól amellet, hogy ez írás (az mellet, hogy írás)? Amennyiben írás, miként értelmezhető fokozott beszédszerűsége (a központosítás hiánya, az élőnyelvi fordulatok, a mondatszerkesztés érzéketlen hiányosságai, a lélegzetvételhez időzített mondatszakadások)? Egy lehetségesként felmerülő értelmezés egyszersmind újabb érv amellet, hogy ezek a szövegek kalkulálnak a befogadói reflexekkel. A kötet szövegeinek a kritikusok által is hangoztatott beszélt nyelvszerűsége avagy beszédszerűsége

⁸ Egy szép pl. „Ne feledjük: J. E. »hősei« hallgatni szeretnek a legjobban, csak elvétve vállalkoznak a »beszéd banális kalandjára«, [...] – ám a jugoszláviai magyar olvasók kedvéért mégis rászánják magukat a számukra nyilván megerősítő és »boldogtalan« vallomástevéésre.” (Utasi Csaba)

ugyanis szintén elfedi a csakis az írás által érvényesülhető prosopopoiát. A prózák fokozott beszédszerűsége csak tovább árnyalja e bonyolultan sokrétű szövedéket, mígnem olyan sűrű lesz a dzsungel, hogy már egyáltalán nem látszik a trópus.

„Teljes eltűnésemnek ez az egyre lombosodó reménye éltet, s utolsó éveim várása, amelyek végre méltóképp véget vetnek mindennek. [...] Fájdalmaim és önkívületeim egyre élénkülő hullámozása tökéletesen kitölt, és nem marad kívül semmi, az égvilágon semmi.” (*És végül napjaim...* 74. o.) Az elmúlástörténet végső akkordjai a testéi, míg a diszfiguráció kontrolljának illuzórikus beteljesülése maga az írott szöveg, amely egyszerre és végérvényesen nyújt menedéket felszívódni vágyóként konstruálódó én-elbeszélőnknek, aki erővel homogenizálná azt a folyton érkező tapasztalatot, melyben „[a]z önmagaságom kizárólag olyan mozzanatokból áll, amelyek az időnek kiszolgáltatottak és nem önazonosak.” (Hárs Endre) Egyébként ezért nem jöhet számításba (és nem kerül szóba) én-elbeszélőnk esetében az öngyilkosság mint a halál siettetésének lehetősége: az öngyilkosság egyszerre vetne véget a test és a lélek létének, míg a test szívósságától függő hosszúságú lelki-szellemi bomlásfolyamat az én még evilágbeli szétszóródásával kecsegtet.

Hogyan is szívódhatna valaki fel teljesebben, szebben, mint egy szövegben? A prosopopoiia az én-elbeszélő narratív identitását létrejövésében számolja fel. Soraim visszaolvasásakor ’közém’ és ’szövegem’ közé ékelődik az az arc, amelyet a ’szövegem’ feltartóztathatatlanul elkölsönöz, hogy eltakarja a mindenkori befogadó elől, hogy onnan hiányzik az/egy arc(om). Így felfogva a szövegben mindig van hely a „bújdosásra” (*És végül napjaim...*), próteuszi alakváltásokra, bensőségesen felnyíló vagy nyersen hasadó regiszterek megszólaltatására; nem kell „díszelegni” (uo.) és lehet hazudni, és akár igazat mondani is... Hiszen „... a (hallucinatorikussá váló) hang fikciójaként a prosopopoiia arról beszél, ami a száj és a hang által – amit adni kényszerülünk – történő beszélővé alakítás hatása révén felismerhetetlenné válik benne: a halálról, az arcnélküli távollévségéről.” (Menke)

Azonban az arc-kölsönzés alakzata révén adódó arcnélküliség *ajándéka* már előbből ismerősünk lehet: „Tulajdonképpen csupa lehetőség ennek a [z ágyhoz kötött, demens] öregasszonynak az egész, megbetegedésétől számítható élete, és ő tisztában is van vele. [...] mozdulatlanságának kemény rétege alatt minden pillanatban mozdulatok végtelen sokasága indulhat útjára a képzelet sajátságos terében és idejében, ahol a mama esetében már sohasem képződik ellenállás.” (*És végül napjaim...* 65. o.) A mamának a betegség miatti fizikai és mentális leépülés kölsönzött arcot, amely maszkként merevült vén vonásaira. Eme külszíni formák a szemlélőkkel (befogadókkal) elfeled-

tetik az arc hiányát, azaz az arc halálát, ekképp a halál rejtőzésének helyén, a felejtésben immár végtelen számú arc ragyoghat fel.

Az én-megírásban mint én-eltörlésben⁹ felszabaduló intenzív gyönyör pedig helyenként átüti a kötetbéli én-elbeszélések szürke-lapos p(r)ózát: „Érzem, ahogyan lassan megnyílok világom vak csöndje, holt mozdulatlansága előtt. Pontosán délben [...] a mulandóság bizonyosságának mély boldogságában, pontosán délben egy pillanatra kilobban szememből a világ.” (*Arapály*, 78. o.) A prosopopoiia alakzatába rejtőzött leplező, én-elbeszélőként jelölt instanciának odakölcösözött hang továbbra is beszél, kitalált hallgatóságot teremtve fiktív párbeszédbe bonyolódik, és a befogadó képtelen eléggé távol tartani magát ettől a retorikailag kijelölt olvasói pozíciótól. Mert a hangkölcösözés csakis úgy kijátszható, ha nem olvasok, ami lehetetlen. A szöveg számol velem.

KIADÁS

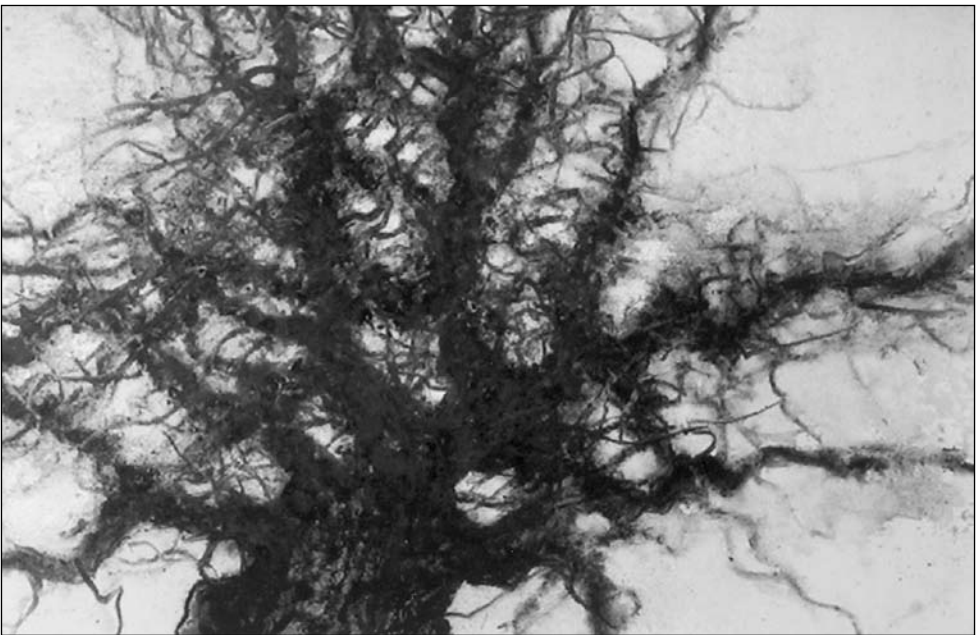
Juhász Erzsébet: *Fényben fénybe, sötétben sötétbe*. Symposion (az impresszumban Symposium) könyvek 48. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1975

IRODALOM

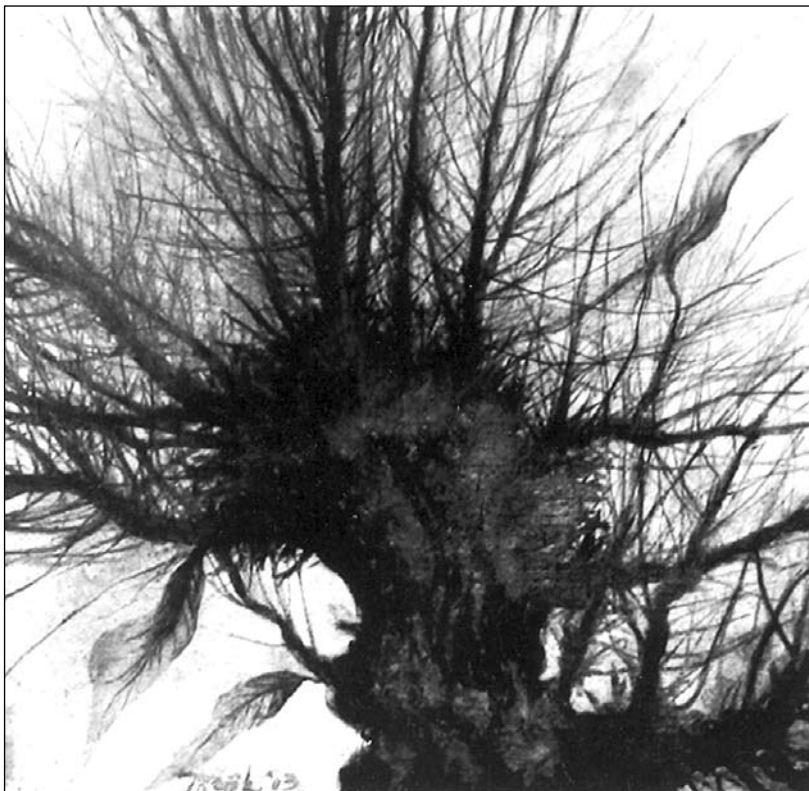
- Foucault, M.: Mi a szerző? = *Nyelv a végtelenhez*. Latin Betűk, Debrecen, 2000
- Foucault, M.: Megírni önmagunkat. ibid.
- Hárs Endre: Fikció = Önéletrajz (Filozófiai antropológiai vázlat *vagy* fiction science). = *Jelenkor*, 2000. január
- Iser, W.: A fikcionálás aktusai. = *Az irodalom elméletei IV*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 1997
- Kelemen Pál: Útban a monológhoz? Elbeszélés és metafora Thomas Bernhardt-nál. = *Az elbeszélés módozatai*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003
- Lévinas, Emmanuel: *Teljesség és végtelen*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 1999
- Máthé Andrea: Csendes befogadás. = *Pannonhalmi Szemle*, 2000. 4.
- Menke, Bettine: Ki beszél? A beszélő arc alakzata a retorika történetében. = *Figurák*. Gondolat Kiadó–Pompeji, Budapest–Szeged, 2004

---

⁹ Paul de Manra gondolva (sajnos a dolgozat megírása idején a megidézett tanulmány – Autobiography as De-Facement – semmilyen formában sem állt rendelkezésemre).

Török István: Fák VIII. (2003)

A ház

Végkiárusítás. Vigye mindenki, amire szüksége van, mondtam végül én is. Mire lehet szükség egy öreg házból? Nekem csak emlékre! Négy éve, amióta lakatlan, mi érték maradhatott, amit szét nem húztunk, s ötfelé?

A házat, az egykorit, így képzeljük el: öt szoba, két konyha, egy garzonlakásnak megfelelő nagyságú spájz, műhelyek, fészer, ólak, pincesor, s ami egyáltalán nem mellékes, üvegház. Ez utóbbiból kiderül, kertészház volt, amire ma már csak a falakra fölfuttatott, immáron a tetőkre is felkúszó borostyánszőlő és a kaktuszkert emlékeztet. Meg az a csupaszfalrész a kaktuszkert háttérében. Mert ez a két növény, mármint a Hedera helix, tehát a borostyán, amely egyébként uralva a nagy teret az egész udvar és a kert jellegét megadta, mert mint nehéz drapéria vagy fölfüggesztett szőnyeg kínált évszakonként más-más látványt, nem bírta a kaktuszokat. Valahogy szökött a rusztikus kövektől, a szárazon rakott támfalaktól. Hogy mégis miért kerültek így egymás mellé? Mert így az élőfüggöny nem nyelte el a sziklanövények színes foltjainak hatását. A bíborvörösöket, püspöklilákat, égkékeket. Amelyek csak mintegy zenei nyitányai voltak a gang teljes hosszában elterülő nagy négyzet alakú rózsakertnek, benne gyakorlati alkalmazásuk és nyílási idejük szerint, a teahibridek, a törpe és a futórózsák, s mögötte a szegfű- és gladiólszágyásoknak, még távolabb az őszirózsa- és a dáliabokrokknak. Hogy a téglából rakott, takarékosági okokból keskeny utakat kóleuszok, dracénák, agerátumok szegélyezték egészen a kertvégi üvegházig, az csak természetes, mint ahogyan az is, hogy nagy családunkban esztétikai és gazdaságossági szempontok együttesen kellett hogy érvényesüljenek az összefüggő nagyobb sík területek kialakításakor. De ez a rend olyan természetes, magától értetődő volt, azt viszont életem végéig csodálni fogom, ahogyan apám *érezte* a növényeket. És beszélgetett velük. Nem is kifejezés, hogy beszélgetett, valami

különös harmóniában élt velük. Este velük feküdt, reggel velük ébredt. Szakönyveit is a megismerési vágy kielégültségével olvasta, s nem értette például azt, miért nevezték őseink a viola tricolorot éppen árvácskának, amikor az egyáltalán nem árva, hiszen majd minden más növénytől eltérően fagyútűró, s kora tavasszal, mint hajnalban ébredő céda, szinte azonnal kínálja bibéjét az izgatottan várakozó pollennek, hogy aztán megelőzőitől, a hóvirágtól és az ibolyától eltérően, hosszas hónapokon át kellesse vulváit szirmait fiatal és öreg szemeknek egyaránt. S amikor ezt így, némi huncutkás mosollyal immáron felnőtt finainak előadta, rádöbbsentem, apám néha még a virágaiba is lágyan szerelmes volt.

A magokat – mielőtt a maga készítette üvegházi ládák humuszos földjébe helyezte volna –, gondosan kifújta hámjait, s vele együtt a csíráképteleneket, s aztán olyan óvatosan szórta a ládák képezte kis ágyacskába, mint mikor a háziasszony az utolsó félmaréknyi lisztet szórja a már kinyújtott, de a nyújtófához még egy ponton ragadó tésztára. Aztán hidegben langyos vízzel öntözte, csak üvegházi használatra vett kis locsolókannájával. Amikor kibújni kezdtek az első sarjak, s megjelentek az első levelek, füttyörészett nekik és énekelt, hogy aztán, amikor kissé megerősödni látszottak a palánták, virtuóz mozdulattal emelje ki egyenként közös almukból, hogy kis cserepeken nevelkedjenek tovább, a májusi kiültetésig. Az elfajzást megelőzve, fajtájuk és színük szerint is különválasztotta őket. Közben latin nevükön becézgette, dianthus, paeonia, hesperis (szegfű, bazsarózsa, estike) – mert másként nem is szólt hozzájuk –, s többször is elismételgette pesti inaskorában megtanult egyetlen latin közmondást: „Qui habet tempus, habet vitam.” S valóban, kertünkben hamarabb nyíltak a virágok, mint mások kertjében, aminek viszont a jobban előkészített talaj mellett az volt az egyszerű titka, hogy leginkább már az üvegházi melegágyban bimbóztak, s alig várták a kinti tavaszi langyot, máris virítani kezdtek. Aki időt nyer, életet nyer.

Pálmáira, de különösen citromfáira volt büszke apám, ez utóbbira már csak azért is, mert annak idején, az ötvenes években nem hittek abban, vidékünkön megóvható, sőt gyorsan termővé tehető. Ő pedig a latin közmondásnak mintegy bizonyítékául állította, sőt be is bizonyította, ehhez is csak üvegház kell, s talán az a rafinéria, hogy az alanyt kétéves korában termő növényről szedett szemmel kell beszemezni, s akkor nem kell majd két évtizedet várni a terméssel. A termésforgót is meg tudta cserélni, karácsonyra asztalra tenni a földiepret, húsvétra meg beérlelni a szőlőt. Ifjúkorától tudta, még a Schwartz-féle cukorgyárban kísérletezte ki.

Nehezen adtuk el a kertet házastul, merthogy kertészsakma se igen van ma, inkább csak virágkereskedés. Nincs is, ki gondoskodik a citromfákról, a kaktuszokról, az erősödő junipériuszokról, a fiatalabb rózsafákról, hacsak nem ez a festékkereskedő, aki legalább a színeket becsüli.

S most következék egy naiv történet, megtörtént, vagy sem? Nem mindegy? A tudatomban így él.

A padlásan kezdem, aztán jöjjön a pince, majd a nappali, a konyha, az ebédlő... A fürdőszoba üres, szüleink hálósobájában már csak a bekeretezett fényképek... Miért a padlás? Mert ott hal meg minden. A Teremtő is valahogy úgy rendezte el, hogy amíg le nem mész a földbe, csak a padlásan kútázkodsz! Őseid csontjai ott vannak!

Gondolnám, csupa kacat, mi más, egér- és molyrágta, pókhálós holmi. Apám halála óta, immáron nyolc éve, nem is jártam fönn, nem is szívesen gondoltam a padlásra, mert felnőtt koromban is az a még gyerekkori kép tolult elém, amikor a borsóleves már a sparhelten, csakhogy nem forrt, nagyanyám meg, aki odakészítette, egyszerűen sehol. Nagyapámmal kerestük udvarban, kertben, szomszédoknál, a sarki boltban, s találtuk meg a kémény mögötti, sötét gerendán. Pedig életében egy hurkot nem tudott megkötni. – Még meleg volt, amikor megfogta a kezét, de élet már nem volt benne. Tessényi doktor, házunk régi barátja, ekkor a halottkém szerepében, tanúsította a rendőrszázadosnak, három nappal előtte, vizsgálat után kérdezte tőle a rendelőjében:

– Doktor úr, meg fogok halni?

– Mire én azt válaszoltam, most látom be, talán komolytalanul, de a beteg csupán enyhébb depressziója láttán, amire néha a humor a legjobb orvosság: Nem, maga megmarad magnak! Pedig az igazi diagnózis csupán némi szív-aritmia volt.

– Félt volna a haláltól? – kérdezte a százados.

– Maga nem fél? – volt a doktor kérdő mondatos válasza. S ezzel az ügy rendőrségileg le lett zárva. Hivatalosan pillanatnyi elmezavar okozta tettét, és így, annak rendje és módja szerint, pap temette el szegényt. Azért teszem a mondat végére a jelzőt, mert számomra, gyerek számára is volt némi szánalom abban, ahogyan anyai nagyanyám a tisztasághoz viszonyult. Hogy nap mint nap fölmosta a konyháját, rendben. De, hogy ugyancsak napi, menetrend szerint járta körbe porronggyal a karosszékektől az altdeutsh asztalon keresztül a háromajtós diófaszekrényig hálósobájuk minden bútorát és annak valamennyi szegletét? A kertre néző ablakok függönyét is naponta leszedte és kirázta, hetente pedig még ki is mosta, mert rárakodik a kert pora, s ez árthat a tüdejének. S nem volt nap (vasárnap kivételével), amikor ne szidolozta volna végig a kilincseket, ki ne főzte volna a konyharuhákat, ami már kicsit több volt a kelletténél. Csak egyet tudok megérteni, hogy a kert tavaszi trágyázásakor napokig ki se nézett konyhájából, szobájából, ajtót, udvarra néző ablakokat szigorúan zárva tartott. Mert a pihentetett embertrágyának valóban maró szaga van.

De hogy mi, gyerekek vagyunk Isten átkai, mert sokszor hangoskodva, kiabálva rohagálunk le-föl a gangon, s ő nem tud nyugodtan délutánonként keresztretjtvényt fejteni...

Ennyit Teréz nagyanyámról, pontosabban mostohanagyanyánkról, mert a Piroska nagymama lett volna az igazi, de ő anyám három-, nagybátyán

egyéves korában meghalt, tüdőgyulladásban. Huszonnégyben húsvéthétfőn nagyapám kovácscimborái a hűvös zentai reggeli szélben a kerekas kútnál úgy meglócsolták, hogy belázasodott, és mentség már nem volt. A két apró árva mellé gyorsan pótanya kellett. Másodszorra ilyen jutott. Ezt nagyapa soha nem emlegette, de ha valahányszor szóba került Teri „nagyamama” viselkedése, csak legyintett nehéz, érdes kovács kezével, s máris vette elő munkásruhája zsebéből erős Dráva cigarettáját, amit spórolás miatt is kötelezően kettétört, mielőtt a saját készítményű meggyfaszipkájába helyezte volna. S csak valami olyasmit mormogott, rosszabbat is kaphattam volna. Ebben volt is némi igazság, hiszen anyámat és nagybátyámat (csak fényképről ismerhettem – berámázva, íme, a lisztesládában – leventeruhájában, Bolmannál a topolyai osztag úgymond önkéntes petőfistájaként elesett) abszolút pedánságra nevelte. Miért hozom szóba ezt az asszonyt, s miért töprengek el az ő élete fölött is? Mert minden furcsasága mellett, volt még egy erénye. A szeme szigorával tudott hatni. Mint a hipnotizáló. Többször esett szóba, apánk, anyánk is odaveszhetett volna, vagy ki tudja, hogyan ússzák meg, ha 44 őszén az apámat kereső partizánokat Teréz nagyamama el nem riasztja. Azzal, hogy ha ide a konyhába be mernek menni a diftériában szenvedő menyé és gyermekei közé, akkor csak menjenek... S ezt olyan határozottsággal mondta, a főkötoje alóli szigort parancsolóan szúrós tekintettel, hogy a keresők, némi habozás után, jobbnak látták odébbállni.

Szüette lisztesláda a padlásfölgéret fölött. Lekerült a porlepte takaró, ami fölött – ki tudja miért – éppen a leventés fénykép az egykori boltos legényről. S alatta? Hegedűtok, benne háromnegyedes hangszerünkkel. Plüssszuzat, elpattant húrok és összeszáradt gyanta. Ezen tanultunk valamennyien hegedülni, engem azért kivéve, mert Gera tanár úr már az első zeneóra szolmizálásán, egy darabig fülét csapkodva próbálta kiszűrni tíz-egynéhányunk közül azt az egyetlen fals hangot, amely olyannyira zavarhatta, hogy amikor rájött, kinek a torkából jön, szinte diadalmasan bökött felém hirtelen fölkapott karmesteri pálcájával, és a „mars haza!” csatakiáltással zavart ki. Szüleimnek már mentegetőzve és megnyugtatóként mondta:

– Ennek a gyerekek se hangja, se hallása, minek kínozzuk?

Azóta is, mindenki meglegedésére, csak zümmögök, ha más énekel.

De nem így vagyok a sakkal, jut eszembe, míg a harántrepedt sakktablánkat húzom elő a hegedűtok alól, amelynek csak fekete kockái fogják a port, s szinte most is érzem azt a sajgó fájdalmat, amit akkor kaptam a fejemre, amikor először vertem meg legidősebb bátyám. Nehezen viselte el első vereségét. Én meg zenélés helyett könyvből tanultam nyitásokat, szicíliai, király-indiai, spanyol... S lám, itt egykori könyveim közül Alföldynek a 33 sakkleckéje és Pártos Gyulának A sakkművészet világa. Az addigi világbajnokokat ma is elsorolom: Lasker, Capablanca, Aljechin, Euwe, Botvínik, Szmiszlov, Tal... Tanítómesterem pedig a második szomszédunk, az SS-katonaságból

városkánk szép Szida nénije miatt itt ragadt, s csodák csodájára megmaradt, selyemgyári kelmefestő volt, aki majd csak felnőtt koromban meséli el lágerbeli viszontagságait, és a láger éppen a selyemgyárban volt. Tőle kaptam az első leckéket, mint ahogy ő mesélt először Kempelen Farkas sakkozógépéről, s tudni vélte, hogy közkedvelt csatornazsilipünkhöz ő végezte annak idején a matematikai számításokat, s mi több, 1802-ben a császár személyes küldötteként járt itt zsilipünk avatóján. Nos, a sakkhöz való vonzalmam hozta életem egyik apró sikerélményét. Éppen csak kezdő újságíró lettem, amikor Portisch Lajos huszonnégünk ellen szimultánozott. Utolsó előtti táblás voltam, s szemmel láthatólag a legfiatalabb. Jól emlékszem, a tizenegyedik lépés után rám kérdezett: – Könyv szerint mennyit tudnál még meglépni? – Vagy kettőt, mondtam, mire nyújtotta is a kezét: Remi? Hogy udvariasság volt a dologban, már akkor sem volt vitás, mert ő ne tudta volna, hogy a másnapi Magyar Szóban az lesz a hír, hogy Négyen remizáltak Portisch Lajossal, s nem az, hogy ő nullára győzött? Micsoda elégtétel volt ez akkor, hogy a tőlem jobbakat simán verte, én meg azonnal átkerültem a vidéki oldalakról oda, ahova vágytam, a művelődési rovatra. Szüleim másnap nem is győzték a gratulációkat fogadni.

Hogy többre nem vittem, talán Raša Govedarica, a későbbi sakknagy-mester az oka, aki már az iskolák közötti versenyeken is úgy vert, ahogyan csak akart, és talán ezért is került a sakktábla időnap előtt a lisztesládába, s viszem magammal immáron újabb nyugvóhelyére, víkendházamba.

A spárgával összekötött Buksi-, a Rusevlyan Hugó szerkesztette Sportújság- és az Ifjúság melléklete, az Ifjú Műhely-kötegei is oda kerülnek. Meg az a magunk készítette fegyver is, amelyet a szomszéd fiúval fabrikáltunk, apja bő vadászkönyvtárának Fegyvernemek című könyve alapján. Vízvezeték-csőből, régi kerítésből kivágott vashajlatokból, rugóból, nagyapánk műhelyében titokban kovácsolt ravaszból... Esztergáltuk, fúrtuk, faragtuk, mintegy játszva, de titokban, hogy a szülők meg ne tudják. Lélegzet-visszafojtva vártuk az eredményt, csak akkor próbálkozva a ravasz elsütésével, amikor teherautó dübörög el a két szomszédos ház között. Mondjam, végül sikerrel.

A lisztesládában oldalt megbújva még intim naplóm némi szerelmi sikerreimről, s még több kudarcomról, titokban tartott szállodai számlák, csenevész versek, be nem fejezett novellaszengék sárguló lapokon.

Nyelem a port, de közben mindez olyan édes emlék, mint a láda melletti, nagyapám egykori méhkaptárából négy évtized után is fölszálló illat, amitől a gyermekkori lépes méz emléke jut eszembe, s máris tolul össze tőle számban a nyál.

Saját tao

32

Az *út* helyett mondhatsz
bármit: vízvezeték,
ütőér, légi folyosó.
Vagy azt: lócitrom,
sörösüveg, aranylánc.

De ne mondj: dugulást,
trombózist, légiveszélyt.
Ne mondj: kipufogógázt,
műanyag palackot, hamis ékszer.

A *tao* bármit jelent,
de nem akármilyen jelenti a *taót*.
Tornádótölcsér, mely mellényül
a földnek, égig érő fa, melynek
gyökerei nem érnek le a talajig.

A csodák lehetősége,
az egyetlen igazi hatalom,
az ég csillagfoltos,
felhőszutykos üveglapja
fölé szakadt.
Ezért szerveződünk
ideleln országga és világgá.

A nevek uralma ellen
ki merne föllázadni?
Aki megnevezné,
magát árulja el,
aki meghallgatná,
veszélyesen közel kerül
a valósághoz.

Az *út* hegyi patakok vizén
kezdődik, lefelé zubog,
de nem a tengerhez.
Járd végig,
de ne szállj hajóra!

33

Ha az vagy, aminek
mások hisznek,
nem is vagy.
Ha nem vagy, aminek
magad hiszed,
megizzadsz.

Ha azt teszed, amit
más is akar,
még nem baj.
Ha nem teszed, amit
te is akarsz,
megzavar.

Ha akarod, amit
más nem akar,
az te vagy,
ha lemondasz róla,
s elfelejted –
rád marad.

Ha lemondasz másról
és magadról,

megeled
magadban nem magad,
végedben a
kezdetet.

34

Az út átvezet a fáradságon
és a lustaságon,
a kapkodáson
és a tehetetlenkedésen,
a lámpafényen
és a sötétítő függöny mögött,
ott van a délutáni alvásban
és az éjféli virrasztásban,
a kifelejtett betűben
és a dadogásban.

Az út nem tér,
nem fogalom,
nem cselekvés,
nem módszer.

Az út nem jó,
csak aki rajta jár.
Az út nem tágas,
de még sose ütköztek rajta.
Az út nem keskeny,
mégis le lehet róla szédülni.
Az útnak nincs neve,
mégis van rá szó.
Az út nem kicsi,
mégse találják.
Az út nem nagy,
mégis mindenki arra akar menni.
Az út üres,
mégis elálljuk önmagunk előtt.

Egy régi világ
emléke van a fejünkben,
a születésünk előtti,
csukott szemű időkből
jövő látvány.
A nemléte tapintottuk
a magzatvízben.
Megittuk és kipisiltük.

Ki emlékszik
a nem létező világra?
A szent, a bölcs és az őrült.

Egy régi, igazabb forma,
egy elveszett szín:
a sárga, kék és piros
negyedik testvére.
Aki látta:
fekete-fehérben álmodik.
Aki megérintette:
hátrateszi a kezét,
mint az iskolapadban.

A világ valamikor
gyerek-ököl méretű volt.
És könnyebb,
mint egy tojás.
A többi lebegő,
testetlen lények uralták.
A szent látja
a hűlt helyüket.
a bölcs szavakkal
önti ki a lábnyomukat,
az őrült megragadja
a köpenyük szegélyét.

36

A házat föl kell építeni,
hogy le lehessen bontani.
Az ablakot üvegezni kell,
hogy be lehessen törni.
A falat függőlegesre kell építeni,
hogy egyszer vízszintes legyen.

De mi természetesnek vesszük,
hogy van múlt.

Pedig a múlt, ha nem
vigyázunk, meg se történik.
A vízszintes megelőzi
a függőlegest, a töredék
nem hisz az egészben,
a létező nem adja már át helyét
a létezni igyekvőnek.

Nem lenne szabad tudnunk
a mélytengeri halakról
és az űrben imbolygó
mágneses kövekről.

37

Nem a tettek beszélnek,
az út.
Nem a szavak cselekednek,
az út.

Nem a királyok döntenek,
az út.
Nem a döntések uralkodnak,
az út.

Nem az akarás hat,
az út.
Nem a hatás akar,
az út.

De nem az *út* jár az *úton*,
hanem az ember.

panaszoló

H. A. hangjára

– pszeudo-hattyúdal –

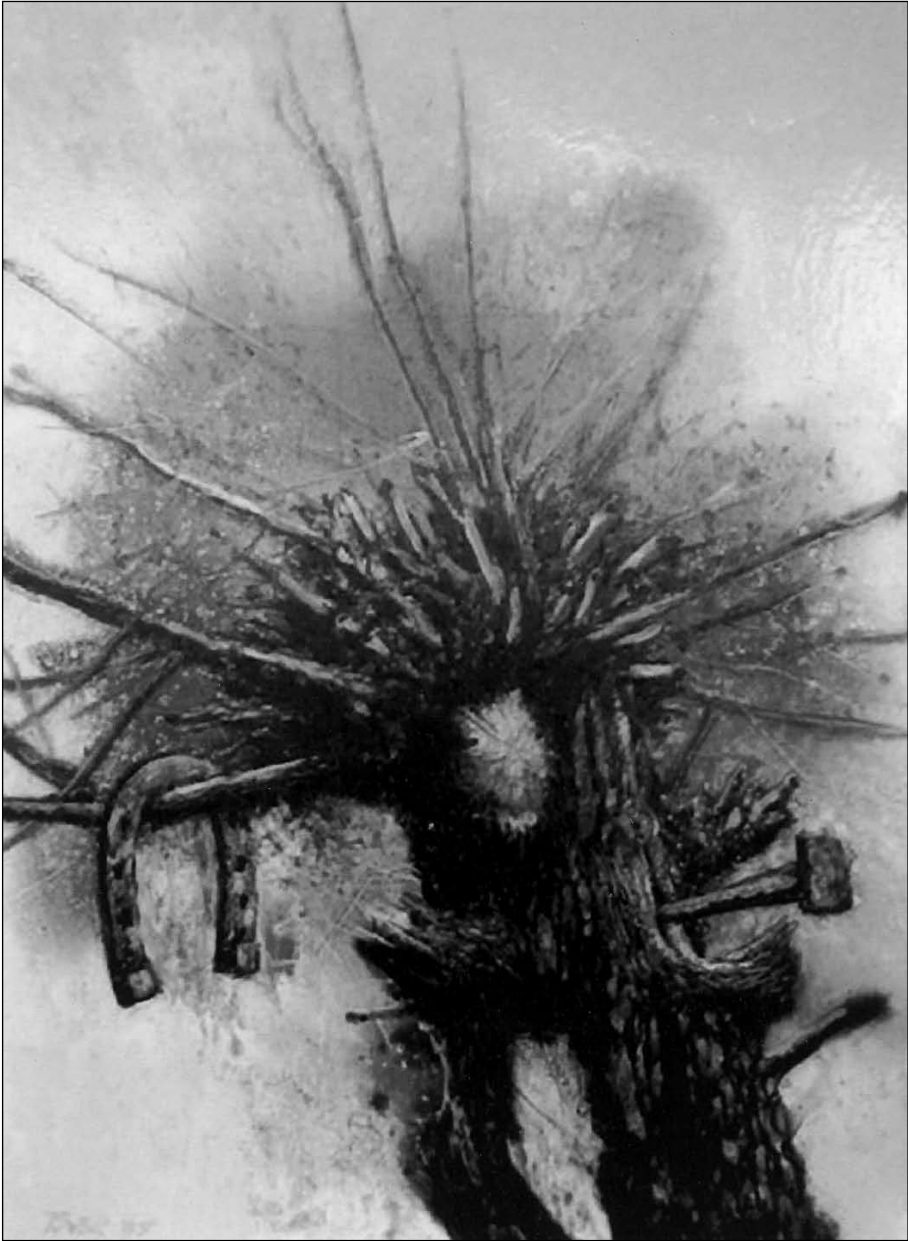
úgy érzem, úgy – de gyakorlatossággal –,
Rh+ vagyok az Rh- világban:
köröttem egy leliknek sincs szabad valenciája,
nincs kivel bővülöm, egye meg a kánya,
*

hisz lennék én egy egércsődör utolsó üdvöskéje,
egy hajón nyolc ágyúval s tizenhét vitorlével,
mert bizony megtisztelne a cím, meg,
de kívül sajna minden úgyabbul áll fenn,
rukkot nem ad – hogy jön rám a költészet?

mert így az is csak egy kaland, hja,
a versek búvópatakként tűnnek föl-la;
eh, jobb nem promenádoznom az irodalmi csalitosba:
még én lennék A. J. feminin mása,
nem unnék bele a panaszolkodásba...

---

* A fenti sor vékony, mint a cérnaszál. Jómaga és a versszak érdekében mielőbb kórházi kezelésre van szüksége, de az órjás összegre rúg. A felajánlásokat a köv. számlaszámra várjuk az LHB Bankban: 260-6002500036303-69.

Török István: Fák XV. (2005)

Bartók találkozik a délszláv verses (hős)epikával (is)

1.

„A modern korok [epikus] énekesei között egyik sem mérhető Homérosszal, de aki legközelebb áll a nagy mesterhez – amennyire mi ismerjük az epikus éneket –, az a Bijelo Polje-i, jugoszláviai Avdo Međedović.”

Albert Lord, 1960
(LORD 1990. 5.)

A 20. század harmincas éveinek derekán egy huszonhárom éves amerikai fiatalember, Albert Bates Lord (1912–1991), egyébként szépreményű harvardi (Cambridge, Mass.) diák, érkezett Dalmáciába, hogy csatlakozzon tanárához, a környéken tartózkodó Milman Parryhez (1901–1935). Parry guzlicás kísérettel előadott epikus énekeket gyűjtött, elsősorban bosnyák epikus énekesektől, s ebbe a munkába kívánt bekapcsolódni Lord is, mintegy terepi tapasztalatokra szert teendő. E – mint később bebizonyosodott – sorsdöntő kiruccanás aztán egész életére meghatározta Lord életét. Mivel e kezdeti lépéseket a későbbi világhírű epikakutató késő öregkorában maga is megfogalmazta, idézzük az eseményt az ő emlékezete szerint.

„Jugoszlávia földjére Dubrovnikban léptem először, 1934. szeptember 27-én késő délután, még hozzá a Velencéből érkező Sándor Király nevét viselő jugoszláv hajóról. Mivel Parry terepen tartózkodott, egyik segítőt, V. Monopoli várt rám esernyővel a kezében, mert esett az eső. Amikor Parry pár nap múlva visszaérkezett a terepi munkából, megbeszéltük, hogy a Jakabušić családnál fogok tartózkodni... [Mivel a háziak] nem tudtak angolul, kezdetben igen sokat tanultam tőlük.

Dubrovnik volt Parry bázisa, ahonnan Ford V8 mintájú gépkocsiján, N. Vujnović segítőjével együtt, különböző vidékekre szállt ki epikus énekesek előadásait feljegyzendő. Az első énekes, akit Jugoszláviában hallottam, a stolaci Pero Raguz-Bilić volt; ez az ember guzlicája kíséretében énekelt a Parry nappalijából átalakított munkaszobában, ahol az énekek »leszedésre« kerültek a fonográffal készített felvételekről, majd utána át is lettek gépelve.

Első utazásom Parryvel és Vujnovićtyal 1934. október 7-én kezdődött. Először Gackóba mentünk, hogy meglátogassuk az öreg Mićo Savićot, aki-nél Parry 1933 nyarán gyűjtött, utána Nevesinjébe, hogy tiszteletünket tegyünk Milovan Vujačićnál, aki lejegyzett néhány éneket, amit maga tudott, s később éneket komponált Milman Parryről.

Az igazi gyűjtés ugyanaznap délután kezdődött Kalinovikban, a helyi főutcán lévő vendéglőben. Megint esett az eső, valósággal szakadt, s a nagy vendéglő hamarosan megtelt emberekkel. Hasan Kajimović, Aga Sabljica, Gavriilo Lalović énekeit jegyeztük fel, majd a sáros úton Szarajevóba folytattuk utunkat, ahová, a vacsorát is átugorva késő éjszaka érkeztünk meg. Ez volt az első az 1934–35-ben Parryvel megtett számos terepi utazásunk közül, de még több utat tettem meg a háború után, az ötvenes években, Miloš Velimirovićtyal, majd a hatvanas években David Bynummal.

Parrynek az volt a célja, hogy amilyen alaposan csak lehetséges, megfigyelje: milyen módon kerülnek összeállításra [megalkotásra] az epikus énekek, s hogyan adták tovább őket az élő hagyományban. Meg akarta figyelni és hallgatni az epikus énekeseket, beszélgetni akart velük, hisz azok nem csupán rögzített szövegek egyszerű elmondói voltak, hanem a hagyomány alkotó költői. S ezekre Jugoszláviában bukkant rá.

Vuk Karadžić arra törekedett, hogy minél több különböző hőséneket [epika] és asszonyi éneket [líra] jegyezzen fel, ezzel szemben Parry arra tette a hangsúlyt, hogy megfejtse az énekek (meg)tanulásának és hagyományozódásának útját, hogy stílusukat tanulmányozza. A nyomtatott énekgyűjtemények néha jelentős szerkesztői korrekción estek át, az énekesek szavait és kifejezéseit megváltoztatták annak érdekében, hogy az írott irodalom stílusához alkalmazkodjanak. Parry csak saját gyűjtései, kísérleti (ének)anyagai alapján és birtokában lehetett biztos abban, hogy pontos adatokkal rendelkezik összehasonlító vizsgálatainak érdekében. Az volt a célja ugyanis, hogy a tradicionális jugoszláv epikus énekesek segítségével jusson el Homérosz Íliászának és Odüsszeiájának jobb megértéséhez. Parry gyűjtése, fonografált formában és jegyzőfüzeteiben, 12 000 szöveget tartalmazott, ezek között volt 2500 epikus ének, a többi asszonyi ének [lírai dal]. Kísérletei azt is jelentették, hogy ugyanazokat az énekeket ugyanattól az énekestől, de más énekesektől is, többször is feljegyezte [rögzítette]. Ugyanazt az éneket fonográffal rögzítette, majd tollbamondással is, ily módon összehasonlíthatta a tartalmi és stílusbeli eltéréseket. Feljegyezte mindazoknak az énekeseknek repertoárját,

akikről csak hallott. Néhány alkalommal arra is módja nyílt, hogy ugyanazt az éneket a »tanító« és a »tanítvány« előadása alapján is rögzítse. Gyűjtése kivételes és egyedülálló laboratóriumot képez mindazok számára, akik a szájhagyományozó [tradicionális] epika keletkezésének és továbbadásának útját tanulmányozzák.

1935. december 5-én, három hónappal azután, hogy Jugoszláviából visszatértünk Cambridge-be, Parry szerencsétlen esemény következtében életét veszítette. A tragikus eset egész életemet megváltoztatta. Bár bizonyos mértékben tovább is foglalkozni kívántam a jugoszláv epikus költészettel, nem a délszláv tanulmányok szerepeltek érdeklődésem homlokterében. Mint kiderült, 1938-ban szerbhorvát nyelvet kezdtem oktatni a Harvardon, s 1949-es doktorálásom után kurzusokat vezettem a szerbhorvát nyelvű irodalom témájából.

Amikor 1950-ben és 1951-ben visszatértem Jugoszláviába terepi munka végzése céljából, P. Konjović zeneszerző és az SZTMA Zenetudományi Intézete segített... Felkerestük ugyanazokat a területeket, ahol Parry dolgozott, abban reménykedve, hogy találunk még néhány élő a régi énekesek közül, s feljegyezhetjük tőlük ugyanazokat az énekeket, ezúttal számos esztendő eltelte után. A hatvanas években David E. Bynummal [...] újra visszatértem ugyanazokra a területekre. Ugyancsak elég eredményes kutatásokat végeztünk Szerbia déli részén, a pešteri területen, kiindulópontunk Sjenica volt. A Harvardon délszláv nyelveket, délszláv nyelvű irodalmakat, valamint összehasonlító epikát oktattam.”¹

Lord visszaemlékezése természetesen csak utalhatott sok olyan kérdésre, melynek jobb megértése okából szükséges lesz néhány kiegészítő adatot elmondani. Az általa emlegetett hangrögzítő készülék, a fonográf, legalábbis

---

¹ LORD 1991. 453–455. Ugyanaz a LORD 1992. közlésben is. Lordot 1990. június 28-án az Újvidéki Tudományegyetem díszdoktorává avatták. Mivel az idős professzor az ünnepélyes aktuson maga nem vehetett részt, köszönete jeléül küldte el a szöveget, melyből idéztem. Jellemző, hogy az egyetem lapja csak akkor döbbsen rá, hogy Lord szövegét illene közölni, amikor az már másutt megjelent. Így hát azt vették át. (Lásd: LORD 1992.) Az avatási ünnepélyen a laudációt méltó szakember, a délszláv verstan, s egyáltalán a verstan kitűnő szakembere, a népköltészet és az irodalomelmélet mestere, a nemrég elhunyt Svetozar Petrović akadémikus mondotta. Ő volt az, aki egy 1987-ben tartott nemzetközi tanácskozássra Lordot Újvidékre hívta, ahol a világhírű epikakutató angol nyelvű előadást tartott *Some Characteristics of Oral-traditional Poetics* címmel. A Vuk Karadžić centenáriuma alkalmából rendezett rangos tanácskozás anyaga meg is jelent a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia kiadásában: *Usmeno i pisano/pismeno u književnosti i kulturi*. (Párhuzamos angol címlappal.) Red.: Svetozar Petrović, Novi Sad, 1988. Benne Lord tanulmánya: 15–28. Petrović laudációja, rejtett szöveggé, olvasható: PETROVIĆ 1991. Arról nincs tudomásom, hogy Lord köszönőszövegének eredeti, angol változata megjelent-e. Az általam magyar nyelven közölt emlékeztet és a Parryvel kapcsolatos adatokat Lord, természetesen jóval terjedelmesebben és okadatoltabban kifejtette: LORD (red.) 1953. Opšti uvod.

Parry jugoszláviai gyűjtései vonatkozásában, kétféle eszközt takar: kezdetben Parry is azt a viaszhengeres készüléket alkalmazta, melyet – világviszonylatban először – Vikár Béla használt még a századfordulón – 1895-től kezdve – népdalgyűjtései során.² Később a módszert mások is alkalmazták világszerte, így Parry is a harmincas évekbeli Jugoszláviában.³ A készülék – itt nem részletezendő – hátrányai miatt⁴ Parry előbb tollbamondáshoz folyamodott, majd nemsokára egy új eszközt készítettek számára, mely az énekes hangját alumíniumlemezre véste. (Tehát a gramofon elvéről van szó, csak fordítva.) Ezt az eszközt Lord már nem használta az ötvenes évek elején.⁵ Így jött létre az a sokezres alumíniumlemez-gyűjtemény, amely kitűnően tárolta az epikus énekesek éneklését, s nem csupán a nyelvi anyagot, hanem a zeneit is, amely aztán lehetővé tette, hogy az anyaggal és a problematikával Bartók Béla is találkozzon később, mint arról majd szó lesz. Az említett hangrögzítő eszköznek fontos előnyös tulajdonsága volt, hogy – mivel lehetővé tette az epikus énekes előadásának megszakítatlan rögzítését – előadás közben nem kellett megállni, ami nem akadályozta az énekes megszokott előadásmódját. Parry, majd később Lord, helyszíni gyűjtései által a később „harvardi epikakutató iskolának” elnevezett irányzat művelői és kutatói tekintélyes mennyiségű hangzó anyagra tettek szert, olyan anyagra, mely ma már megismételhetetlen, s tartós tárolásra alkalmas.

Ennek a dolgozatnak nem célja, hogy részletekbe menően foglalkozzon Milman Parry kutatásaival és elképzeléseivel. Ennek – maradjunk abban – ezúttal és ezen a helyen nincsenek is meg a feltételei. Egyébként is Parry opusa annyiban érinti e dolgozat által tárgyalt kérdéskört, amennyiben Lord kutatásait és később Bartók ehhez a problematikához kötődő munkáját előlegezi. Csak néhány mondatban: Parry párizsi diákként a homéroszi kérdés új szempontjait vetette fel, vagyis a virtuális élő (verses) epikus költészet irányából vélte megközelíthetőnek a homéroszi eposzok világát, szerkezetét, az eposzi szerkezet „működését”.⁶ Párizsi tartózkodása és doktori disszertációinak megvédése során találkozott Matija Murkóval (1861–1951), az élő jugoszláv hősepike kutatójával, akinek előadásait is alkalma volt hallgatni

² Vikár ezt meg is írta. VIKÁR 1943.

³ „Amikor 1933-ban először jött Jugoszláviába, Parry nem vitt magával semmilyen hangfelvevő készüléket. Azon a nyáron viszont Zággráiban beszerzett egy »Parlograph« nevű német gyártmányú diktafont, amely viaszhengerekkel működött. Ugyanilyen mintájú készüléket és ugyanezt a hangrögzítő módszert alkalmazta Parry nagyrabecsült elődje, Matija Murko is. Ezzel a hangfelvevő módszerrel azonban Parry nem volt elégedett.” Vö. LORD (red.) 1953. XVII.

⁴ A fonográfus gyűjtés nehézségeiről, saját tapasztalatai alapján, Bartók is beszél. Lásd e dolgozat főszovegének 63. jegyzetéhez tartozó idézetet.

⁵ Lord ebben az időben már a mai magnetofon őst, a huzalos magnetofont használta.

⁶ Erről bőven beszél LORD (red.) 1953. az általános bevezetőben, lásd továbbá: DUKAT 1982. és DUKAT 1988. 106–134.

a kérdésről. Ezeknek az előadásoknak alapján, valamint Murko véleményét megismerve, jutott arra a meggyőződésre, hogy „a hagyományos epikai stílus, s egyben a hagyományos epikus költészet mint olyan, a szájhagyományozó epikus tradíció életének megismerése által lehetséges”.⁷ Ezeknek a felismeréseknek alapján, valamint Murko előadásai és útmutatásai nyomán – ezek Párizsban könyvben is megjelentek⁸ –, nyert Parry ösztönzést arra, hogy élő és „működő” verses hősepikát keressen és kutasson Jugoszláviában. E korszakos jelentőségű kutató- és gyűjtőút eredményei rögzültek néhány esztendő alatt a főntebb emlegetett viaszhengereken (kis mennyiség), alumíniumlemezeken (több ezres nagyságrendű anyag), valamint a gyűjtőfüzetekben. E döbbenetes mennyiségű, rögzítése idején teljes virulenciájában pompázó anyag, melyet tovább gazdagítottak Lord és munkatársai későbbi gyűjtései, majd csak a háború után jóval később kerültek kiadásra, s a kiadás napjainkban is tart.

(Ebben a pillanatban és ezen a helyen nincs mód arra, hogy Parry, és később Lord, gyűjtéseinek helyét és jelentőségét vizsgáljuk a délszláv, s ezen belül a szerb, epikus költészet addig ismert kutatásának és eredményeinek kontextusában. Úgy tűnik, mint arra Lord is utalt idézett emlékezéseiben, a Vuk Karadžić neve fémjelezte népköltési [gyűjtési] módszer, célba vett epikus-ének-anyag, valamint az értelmezés alapvetően eltér a harvardi epikakutató iskola jeleseinek anyagától és elképzeléseitől. A Harvardon tárolt anyag továbbá alig épült bele a [volt] jugoszláv folklorisztika köztudatába, s ily módon nem tudta megrendíteni a karadžići [gyűjtési és értelmezési] népköltészeti ortodoxián alapuló elképzeléseket. A Parry–Lord-féle [publikált] anyag szinte alig férhető hozzá, ezért aztán – tisztelet a kivételnek – alig olvassa vagy használja valaki. Az a tény továbbá, hogy Parry kutatási területe nagyjából arra a bosnyák–szerb–montenegrói „három határ” által jellemezhető világra tájolható, amelyet a római és az ortodox kereszténység, valamint az iszlám által meghatározott [népi] kultúra jellemezett, nem volt tekinthető [és nem tekinthető] népszerűnek az erősen hangsúlyozott „nemzeti” folklorisztikák szemében. Tekintve, hogy ez a terület kölcsönhatások vizsgálata szempontjából is számottevő lehet, ez megint nem számíthat népszerűségre. Ennek a területnek 20. század derekai [verses] epikus költészete, különösen hősepikája, pedig azért is tűnhet[ett] gyanúsnak sok [jugoszláv] folklorista szemében, mert annak pusztá léte [s különösen jelentősége] alapvetően ellentmond[ott] annak a bebetonozott elképzelésnek, hogy a délszláv népköltészet élete és virulenciája, gyakorlatilag a 19. század utolsó harmadában, véget ért, s ami

⁷ PETROVIĆ 1991. 517.

⁸ La Poésie populaire épique en Yougoslavie au début du XXe siècle. Paris, 1929. Egy későbbi, szerbhorvát nyelvű változata: Tragom srpsko-hrvatske narodne epike. Zagreb, 1951.

utána van vagy még virágzik, mindaz másodlagos [vagy többedleges] népköltészeti epigonizmus, Karadžić [kiadott] gyűjtéseinek újramondása és utánérzése, tehát foglalkozni vele nem érdemes. Ennek a gyanúnak alapja is volt természetesen, hisz valóban számosan guszlárnak kiadva magukat éltek vissza a forrásértékű néphagyománnyal.⁹ Ez azonban nem jelentheti azt, hogy a balkáni sok évszázados írástudatlanság, műveletlenség és világtól elzártság helyenként nem őrizhette meg a népköltészet, és ezen belül az epikus éneklés, fontos hagyományait. Így gondolhatta nyilván, Murko nyomán, Parry is, különben nem a királyi Jugoszláviában eredt volna a „homéroszi modell” működésének még élő hagyományai nyomába.)

Volt Parrynek (és később, az ötvenes években, Lordnak) egy kitűnő, természetesen analfabéta, epikus énekese, Avdo Međedović, aki olyasmiket produkált, vagyis énekelt a hangrögzítő készülékbe – még a világháború előtt –, amittől elállhatott az epikát kutató nemzetközi közvélemény lélegzete. Međedović ugyanis két, Homérosz eposzait idéző terjedelmű hőséneket énekelt és guzlicázott Parry alumíniumlemezeire. Elképzelhető az amerikai professzor öröme és meglepetése, amikor egész héten át énekelte neki a bosnyák énekes Smailagić Meho kalandjait és csatározásait, mégpedig 12310 sornyi epikus tízes terjedelemben. (Smailagić Meho „házasságának története”, mert ez a kerete az eposzi terjedelmű hősénekek, természetesen a magyarországi hódoltságban játszódik, főleg a Nagykanizsa és Buda közti világban.) A „Smailagić Meho házassága” című gigantikus terjedelmű hősének – a kiadás¹⁰ nemes egyszerűséggel hőseposznak nevezi – a (volt) jugo-

---

⁹ Az igazi és hamis népköltészet kérdésével, elsősorban az egykori Jugoszlávia népeinek folklórja vonatkozásában, sokan foglalkoztak. Erről a kérdéstről tanácskozás is folyt 1995-ben, Despotovacon. A bevezető előadás adatgazdagsága miatt is fontos: PANTIĆ 1996. Pantić egy oldalvágás erejéig Parry és Lord gyűjtéseiben is talál hamis szövegeket. Konkrét hivatkozás erejéig nem lehet nála adatot találni, így nem tudható, hogy mire gondol. Egy nagy körmondatra ágyazva ez olvasható nála: „más [hamis népdaloknak] »szerzői« idegenek, mint ahogy [...] és az amerikai tudósok, Milman Parry és Albert Lord, akik hírnévre tettek szert népköltési gyűjtéseikkel a mi területeinken...” Vö. PANTIĆ 1996. 26. Az 1960-as évek népköltészet-hamisításaiával kapcsolatban (Jugoszláviában) igen tárgyilagos és higgadt áttekintés: NEDIĆ 1966.

¹⁰ MEĐEDOVIĆ 1987. Előbb Cambridge-ben jelent meg 1974-ben, a Parry-gyűjtemény kiadására indított sorozatban. Mint újságcikkekből megtudható, Međedović hősénekeinek további (amerikai és boszniai) kiadásai vannak, azonban ezek nem jutottak el érrefelé. Vö. ČOLAKOVIĆ 2006. Ennek a kérdésnek egyébként egyszer alaposabban utána kellene nézni. Bartók egy 1942-es újságcikkében maga is a csodálkozás (és csodálat) hangján szól Međedović hosszú hősénekeiről: „Ennek a két útnak [1933-ról és 1934-ről van szó – J. K.] eredménye egészen hihetetlen. Dr. Parry két olyan hosszú költeményt talált, mint az Odisszea. Egyik tizenkét-, a másik tizenháromezer sorból áll. Gyűjtött ezenkívül néhány ezer sorból álló rövidebbeket is.” Idézi: SZEGŐ 1956. 258.

szláv közvélemény és a hazai folklorisztika számára húsz esztendővel ezelőtt jelent meg Szarajevóban, s a magam tapasztalata azt mutatja, hogy erre felé a legtöbben nem is hallottak róla, nem ismerik, s mint távoli hírek jelzik, főleg és elsősorban a bosnyák hősepika kutatói számára fontos, és bír kivételes jelentőséggel. Abba most ebből az alkalomból nem érdemes belebocsátkozni, hogy az énekes-guszlár Avdo Mededović identitása (értsd: nemzeti hovartartozása) kapcsán éppen ennek az évnek elején mekkora polémia tört ki az egyik belgrádi napilap hasábjain, s hogy a kérdésnek (egész pontosan: „az epikus énekes identitása” problematikának) külön dolgozatot kellene szentelni. Szóval M. Parry és A. B. Lord hetven évvel ezelőtti jugoszláviai népköltészeti (elsősorban hősepikai) gyűjtései olyan feladat elé állították a jugoszláv, s ennek megszűnése után egyre „izmosodó” utódállami nemzeti folklorisztikákat, amivel nem hogy foglalkozni, de – tisztelet a kivételnek – még igazán szembenézni sem képesek.

Parry helyszíni gyűjtései során (1934–1935) a terepi körülmények az említett bosnyák–szerb–montenegrói „háromszögben” korántsem voltak eszményiek, legalábbis nem az ott-tartózkodás, a háborítatlan gyűjtői munka és a közbiztonság szempontjából. Mint a kérdés irodalma árnyaltan utal rá, ezeken a területeken a nevezett időkben a helyi haramiák kifizetődő útonállói tevékenysége sem volt elképzelhetetlen. Ami Parryt illeti, mint mondják, az ő kalandor természete szinte rá volt hangolódva a nevezett körülményekre, s úgy tűnik, szinte a virulens verses hősepika természetes velejárójának tekintette a „balkáni állapotokat”. Ennek ellenére sem magának, sem a vele ott-tartózkodó feleségének és két gyermekének, sem pedig ódon Fordjának, melynek akkumulátorával működtette a hangrögzítő készüléket, nem történt baja, sőt a mindkét oldalára hanganyaggal tele „vésett” alumíniumlemezek is épségben visszaértek Amerikába. S pár hónapra rá, hogy elkezdte írni a magyarra számos módon fordítható művét¹¹ (lehetséges változatok: Az epikus énekes; Az énekes mesél; A történet énekese stb.) egy „eltévedt puskagolyó” azonnali halálát okozta. (E haláleset pontos körülményei ma is talányosak, de ezzel nem szükséges ezen a helyen foglalkozni.)

Tekintettel arra, hogy Parry befejezetlenül maradt és hirtelen lezárult opusa megfelelő elemzés tárgyát képezte¹² (még erre felé is¹³), az olvasható ismerteket nem szükséges megismételni. Legfeljebb arra kell még utalni,

¹¹ *The Singer of Tales*. Cambridge, 1960.

¹² Lásd a 6. jegyzetben hivatkozott műveket.

¹³ Ugyanott Zdeslav Dukát hivatkozott művei. A DUKAT 1988. voltaképpen magisteri munkának készült a zágrábi egyetemen, s eredeti címe: „A Parry–Lord-féle elmélet és a modern homerológia” volt. A munka kezdeményezője az a Svetozar Petrović volt, akiről e dolgozat 1. jegyzetében szóltam. A könyv megjelenésekor nyert címe nyilván kiadói szempontokat tükröz.

hogy Parry kutatásainak és szakirodalmi munkásságának egyik – ha nem a legfontosabb – súlypontja a *formula* problémájának vizsgálata volt. Földszintes fogalmazással: azoknak a készen kapott nyelvi-epikai szerkezeti elemeknek vizsgálata és meghatározása, amelyekből a verses epika építkezett (és építkezik), s amelyek releváns jelenléte a homéroszi époszokban éppen annak bizonyítéka, hogy az Íliászban és az Odüsszeiában is kétségbevonhatatlan nyomait lehet lelteni a szépirodalmi „stílustól” eltérő „orális stílusnak”; tehát: az ógörög époszok a szájhagyományozó népi epikus költészetben gyökereznek. (A formula mai, nem is egy, s nem is mindenben egybehangzó, meghatározásai közül az alábbi célszerű használni: „(A formula) állandósult beszédfordulat, szókapcsolat, kifejezés(mód), szöveg(ezés). Kialakulásakor egyéni lelemény, később a közösség – találónak tekintve – átveszi, s meghatározott esetekben változtatás nélkül használja. A népköltészet-elméletek szerint a formula a folklór alkotások legkisebb formai egysége. Az epika kezdeti fokainak kutatói (pl. M. Parry, A. Lord) szerint a formulák használata az ún. *szóbeli formulaszerű költészet*, általában pedig az irodalom létrejöttének korszakára jellemző, és főként a verses epikában nyilvánul meg.”¹⁴

A formula (folklorisztikai) értelmezése napjainkban ennél tágabb, napjaink és a közelmúlt (délszláv és magyar) folklorisztikájában azonban mindössze néhány műről van tudomásom, amely a formulaelmélet(ek) fényében tárgyalna vonatkozó szájhagyományozott verses epikai műveket, vagy akár szépirodalmi vagy a szépirodalom és a szájhagyományozott költészet határán álló verses epikai alkotásokat.¹⁵ Ha viszont a formularitás jelenlétét nem csupán az epikákban tartjuk számon, hanem a folklór többi műfajában is, akkor a vonatkozó kísérletek száma még kisebb.

Parry halála után hatalmas gyűjteménye és az általa kezdett újszerű „homerológia” folytatása – tanítványi örökségként – a később ugyancsak harvardi egyetemi tanárra, Lordra hagyományozódott. Mint idézett emlékezésében olvashattuk, maga részben valóban foglalkozni kívánt a kérdéssel, de nem elsődleges preokkupációként, a körülmények azonban főleg ebbe az irányba vitték el későbbi sok évtizedes harvardi munkálkodását, s mások mellett így vált belőle a 20. századi elméleti folklorisztika (és természetesen: komparatiztika) világhírű reprezentánsa. Mint megállapítást nyert, miután 1935 után pár év múlva kitört a második világháború, s Parry munkássága „feledésbe merült”¹⁶, így lett a valódi folytató Lord. Parry helyszíni gyűjtői

¹⁴ VillrLex 3. Budapest, 1975. (Voigt V. szócikke)

¹⁵ Jó szerb áttekintés, megrajzolva az elméleti alapokat és terjedelmes példatárat adva a szerb epikus költészetből: DETELIĆ 1996. A magyar szakirodalomból: FRANCESCO 2005. Ezekben a tanulmányokban a magyar históriás énekek formularitásáról, valamint Zrínyi eposzának formuláiról szóló tanulmányok kerültek egymás mellé. A dolgozatok folyóiratban korábban már megjelentek.

¹⁶ DUKAT 1988. 134.

jegyzetei és kommentárjai teljes egészében sohasem jelentek meg, kéziratos gyűjtései biztos helyre, egyeteme (Harvard) levéltárába kerültek megőrzésre. Az általa megkezdett 20. századi, világhírű, alapvető folklórelméleti kézikönyvet (az egyik változat szerint) *A történet énekese* címűt, Lord írta meg¹⁷, s az ő neve alatt fut, bár a benne kifejtett elmélet és komparatív vizsgálat Parry–Lord-elmélet elnevezéssel ismeretes. Az (először) 1960-ban megjelent műnek magyar kiadása nincs, jugoszláv (szerb) kiadása is csak három évtized múlva, s Lord halála előtt egy évvel jelent meg.¹⁸ E közismert mű taglalása nem ennek a dolgozatnak a feladata, ezért ezzel nem foglalkozom. Annak ellenére, hogy a szerb kiadás előtt, másfél évtizede, azt harsogta a szerb sajtó, hogy az „amerikai Vuk” (Karadžić), tehát A. B. Lord, akit kicsit előbb magas jugoszláv kitüntetéssel is megtiszteltek, a jugoszláv népköltészet segítségével értelmezte a világ előtt Homéroszt¹⁹, a könyvnek új kiadása nincs, s nem is történik nagyon róla említés a szerb folklorisztikában. Parry és később Lord jugoszláviai gyűjtéseinek, néhány fél évszázaddal ezelőtti kezdeti kötet kivételével, nincs itteni kiadása. Úgy tűnik, Parryt is, Lordot is szépen eltemette a közmondásos balkáni por és feledés.

2.

„Itt mindig remekül és pompásan kell éreznünk magunkat, még félholtan is.”

Bartók Béla, 1941
(SZEGŐ 1956. 267.)

Bartók Béla (1881–1945), a világhírű magyar zeneszerző, zongoraművész, népdal- és népzene gyűjtő harmadik, s egyben utolsó amerikai tartózkodása során került kapcsolatba az addigra már régen létrehozott és kutatható Milman Parry Népköltési Gyűjtemény (The Milman Parry Collection of Oral Literature) anyagával. Ebben az alumíniumlemez-gyűjteményben akkor már (1940) ott sorakoztak Lord 1937-es saját albániai²⁰ gyűjtésének felvételei és a róluk lejegyzett és ellenőrzött szövegek is. Mint a kérdéskört taglaló egyik (volt) jugoszláviai dolgozatban olvasható, a Parry-gyűjtemény zenei anyagának lejegyzésével – Bartók előtt – éppen az ő Amerikában élő tanítványa, Herzog György foglalkozott először: „A Parry-féle gyűjtemény énekelt anyagának muzikológiai vonatkozásaival először George Herzog, a

¹⁷ Lásd a 11. jegyzetben említett művet.

¹⁸ LORD 1990.

¹⁹ SIMIĆ 1988.

²⁰ Erről beszél, többek között, az általános előszóban: LORD (red.) 1953.

háború előtt a Columbia egyetem professzora foglalkozott, majd ezt a munkát később átengedte az ismert magyar származású zeneszerzőnek és zongoraművésznek, Bartók Bélának.²¹ A „magyar származású” zeneszerző ilyen irányú tevékenysége azonban sokkal korábbi eredetű, igaz, az nem a jugoszláv énekelt verses epikával kapcsolatos, s a lejegyző munka „átengedése” is ennél kissé összetettebb vonatkozásokat takar, amire érdemes kissé kitérni.

Bartók nem éppen korán, de nem is későn, 1904-ben jegyezte le az első magyar népdalt, ezek voltak azok a „szórványos népdal-lejegyzések”, amelyeket Kodály emleget.²² Ennek előtte nem nagyon volt tisztában a magyar népdallal és népzénnel, mivel, ugyancsak Kodálytól tudjuk, például egy Vikár Béla által fonográfhengerre vett műdalt népdalként dolgozott fel egyik szerzeményében, de aztán később kihagyta.²³ Végére is Kodálytól ebben a tekintetben sokat tanult, s megismerte a fonográfot is, melyet a későbbi gyűjtőmunkájában jócskán használt. (Vikár nyomán – mint tudjuk – ezt használta század eleji jugoszláviai gyűjtései során Matija Murko, s nyilván tőle tanulta meg Parry is, aki, mint említettem, kezdeti balkáni versesepika-gyűjtései során ugyancsak használt ilyent.²⁴ Ő azonban a készüléket gyorsan elhagyta, s mint Bartók írja: „Felszerelése egy váltórendszerű lemezfelvevő-készülék volt, nagy mennyiségű lemezzel. Utasításokat adott a gyűjtőknek Herzog György, a Columbia egyetem népzenezakértője.”²⁵ Tehát Herzog Parryék munkájába is belefolyt, úgy tűnik, csupán technikai tekintetben, s mint már szó volt róla, ő volt az, aki Bartóknak engedte át az 1940-es évek elején Parry és Lord balkáni verses epikát tartalmazó lemezeinek zenei lejegyzését.)

Bartók a következő esztendőkből, még mindig az első világháború kitörése előtt, gazdag eredményű magyar népdalgyűjtést végzett Erdélyben, majd 1908-tól kezdődően román népdalt és népzénet gyűjtött, ugyancsak kimagaslóan nagyszerű eredménnyel. Kodály arról is beszél a folklorista Bar-

²¹ MEĐEDOVIĆ 1987. 11. Enes Kujundžić előszavából.

²² Vö. KODÁLY 1950. Bartók népdalgyűjtői munkásságának kezdeteivel foglalkozik továbbá: VOIGT 1981. Az azonos című másik dolgozat szövegében nem azonos ez elsővel, annál jóval rövidebb. Lásd ezt: VOIGT 1988. Egy levelében Bartók ezt írja 1910-ben. „Vagy 5 éve tanulmányozom országunk folklóráját a népdalgyűjtés segítségével.” Lásd: BARTÓK 1955. 28.

²³ KODÁLY 1950. 451. Lásd a 25. jegyzetet is!

²⁴ Lásd a 3. jegyzetben szereplő adatokat.

²⁵ Vö. BARTÓK 1942. 320. Hogy Bartók mikor találkozott a fonográfal, arról Vikár számol be: „Erre a székelyföldi gyűjtésre [az 1890-es évek derekán – J. K.] nyomban fölfigyelt a kitűnő Bartók Béla. Eljött hozzám és megtanulta, de csakhamar tökéletesítette a fonográfos gyűjtés módját. Hozzá csatlakozott Kodály Zoltán nem kisebb hivatottsággal és nekilendüléssel. Odakölcsonöztem nekik a fonográfot... Mindketten követtek eljárásomat abban a tekintetben is, hogy nem csak a dallamokra, hanem a szövegekre is kellő figyelmet fordítottak.” VIKÁR 1943. 91–92. Kodály ezt írja: „Vikár tehát tévedett, mikor azt írja, hogy Bartókot előbb ismerte.” KODÁLY 1959. 404. Kodály 1903-tól, Bartók 1905-től ismerkedett a fonográfal. (Ugyanott.)

tókot jellemző tanulmányában, hogy Bartók érdeklődése miatt fordult például nagyobb mértékben a román népzene irányába. Arról volt szó ugyanis, hogy, egyrészt, a román népzene csaknem ismeretlen volt, másrészt pedig mindig találni lehetett készséges segítőköt, akik lehetővé tették a kiterjedt és eredményes gyűjtést.²⁶ (Ezt egyébként Bartók levelezésének erdélyi román vonatkozásai is szépen bizonyítják.)²⁷ Mint Kodály keserűen megállapította, a magyar népdalgyűjtés sokkal veszélyesebb munka volt, s eredményei sokszor nem igazolták a befektetett munkát. Bartók a gyűjtött magyar és román népdalokat és népzénet zeneszerzőként lejegyezte, dallamait, zenei motívumait szerzeményeiben felhasználta.

Tekintettel arra, hogy Bartók népdalgyűjtő tevékenységét a Bartók-filológia részletekbe menően feldolgozta²⁸, kiadott levelezését²⁹ forgatva is szinte nyomon lehet követni életművének ezt a területét, ennek a dolgozatnak keretében ebbe nem szükséges belemerülni. Meg kell viszont említeni, hogy az első világháború előtt oroszországi csuvas és tatár népdalgyűjtést is tervezett, ez azonban a közelgő háborús veszély miatt nem valósult meg. „Elképzelni is alig lehet, mennyivel többet tudnánk ma keleti rokonaink zenéjéről, ha sikerül eljutnia oda” – írja Kodály.³⁰

A későbbiek során, már a két világháború között, szlovák népdalokat (népzénet) is gyűjtött, korábban pedig eljutott Észak-Afrikába, ahol arab dallamokat jegyzett fel. Törökországba tervezett rövid népdal- és népzene-gyűjtő útja szintén megvalósult.³¹ Mindebből következik, hogy Bartók élete során magyar, román, szlovák, török és arab népzénet gyűjtött. Általában ez a felsorolás szokott előfordulni, más forrásokból tudható azonban, hogy, ha nem nagyszámú, de bolgár és szerb népdalgyűjtése is van.³² (E két bántási gyűjtés 21 szerb népdalt tartalmaz, valamint 7 bolgárt, s 1935-ben adta ki Pesten, saját kéziratáról sokszorosítva.) Bartók tehát találkozott ugyan terepen a szerb népdallal (népzénevel), ám nem az énekelt verses epikával.

A Bartók-kutatás (és -filológia) azonban utánajárt a zeneszerző délszláv (jugoszláv) népzénevel kapcsolatos tanulmányainak, olvasmányainak és kapcsolatainak egyes két háború közötti jugoszláv népzene-gyűjtőkkel és -kutatókkal.³³ Ennek alapján tudni lehet, hogy Bartókot 1933–1934-ben élénken foglalkoztatta a jugoszláv népdal és népzene, s Vinko Žganec egyik köny-

²⁶ KODÁLY 1950. 453.

²⁷ Lásd: BARTÓK 1955. megfelelő fejezetét.

²⁸ Lásd: SZEGŐ 1956., de LAMPERT 1972. is.

²⁹ BARTÓK 1955., BARTÓK 1976. és a többi itt nem említett levelezéskötetet.

³⁰ KODÁLY 1950. 453.

³¹ Ezt maga ismerteti: „Népdalgyűjtés Törökországban”. In: Bartók B. válogatott írásai. Budapest, 1956. 96–111.

³² Bartók nemzetekre lebontott népzene-gyűjtésének számbeli adatait felsorolja: FARAGÓ 1991. 527. Az adatra Pastyik László hívta fel figyelmemet, s könyvekkel is támogatta e dolgozat létrejöttét. Ezen a helyen is köszönet érte.

³³ Lásd: LAMPERT 1972.

vének ismertetését tervezte, valamint népzenevel kapcsolatos rádióelőadásokban is szólt ezzel kapcsolatos gondjairól. Egyik fennmaradt kéziratában így ír: „Jelenleg a szerb-horvát népdalanyag tanulmányozásával és rendszerezésével foglalkozom, sajnos csak nyomtatásban megjelent gyűjtemények alapján. A mostoha idők nem engedték és nem engedik meg, hogy én magam is gyűjtésre induljak délszláv területen. Ezzel a tanulmányozással rég tartozom magamnak és a zenetudománynak, mert a szerb-horvát volt eddig az egyetlen népdalanyag a magyarokkal szomszédnépek népdalanyaga közt, amit alig ismertem. Szerencsére elég terjedelmes gyűjtemények jelentek meg eddig nyomtatásban; remélhető, hogy ezeknek segítségével a kutató elég jó képet kaphat a szerb-horvát anyagról...”³⁴ (Csak emlékeztetőül: ugyanebben az időben, tehát 1933–34–35-ben, M. Parry és A. B. Lord vígan gyűjtött az említett jugoszláviai „hármastáron”; őket azonban nem a délszláv népzene érdekelte, hanem a guzlica kíséretében énekelt verses epika, ennek ellenére lemezfelvételeiken számbelileg sokkal nagyobb számú népdal [tehát: lírai dal, vagyis a karadžići terminológia szerint: „asszonyi ének”] került feljegyzésre; ezek a két amerikai kutatót voltaképpen nem is érdekelték. Ezekkel találkozott – többek között – később Bartók a Columbia Egyetemen, s ekkor már alkalma volt [sajnos: igen későn] tanulmányozhatnia a délszláv népdal zenei vonatkozásait.³⁵ Persze az adott időben teljesen más esélyei voltak, s nemcsak anyagi vonatkozásában, egy amerikainak, főleg egyetemi docensnek a Harvardról, mint egy állandó anyagi zavarral küzdő, bár akkor már világhírű, magyarországi zeneszerzőnek és zongoraművésznek.)

Azt lehet olvasni, hogy ebben az időben „Bartók jól értett szerbül”, s előtte már, még a századelőn, megtanult szlovákul, de az orosz és bolgár nyelvet is tanulmányozta.³⁶ Tehát a szláv nyelvek világa nem volt ismeretlen számára, s azt is megtudjuk, hogy „Szerb–magyar szótára 1921-es kiadású”.³⁷ Bartók utolsó gyűjtőútja 1936-ban volt, Törökországban³⁸, s egy év

³⁴ LAMPERT 1972. 502. Bartóknak akkortájt cikke jelent meg a vajdasági Kalangyában: BARTÓK 1935. Persze átvétel. Lásd: Bartók B. válogatott írásai: Bp., 1956. 189–195. és 368–369. (jegyzet).

³⁵ A Parry-féle népdalgyűjtemény első kötetéhez Bartók írt zenei bevezetést, melynek magyar fordítása olvasható: BARTÓK 1951. Az eredeti kiadvány (rövidített) bibliográfiai adatai: Serbo-croatian Folk Songs. By Béla Bartók and Albert B. Lord. New York, 1951. (A teljes bibliográfiai leírás: LAMPERT 1972. 497. 1. jegyzet.)

³⁶ LAMPERT 1972. 502.

³⁷ Ugyanott. Mivel a szótár pontos bibliográfiai adatait nem adja meg a forrás, s 1921-es magyarországi kiadású szerb–magyar szótárról nincs tudomásom, csak arra a két szótárra lehet (ebben a pillanatban) gondolni, amely szótárgyűjteményekben is szerepel: Szerb–Magyar Szótár, a hangsúly és hanghosszúság megjelölésével. Szerkesztette: Đisalović Veselin. Novi Sad, 1921. Továbbá: Szerb és magyar zsebszótár. Szerkesztette Dr. Radić Dušan. I. Szerb–magyar rész. Novi Sad, 1921. Hogy Bartók milyen (akkori) vajdasági kapcsolatok révén juthatott hozzá a maga példányához, amennyiben valóban újvidéki kiadványról van szó, azzal foglalkozni lenne érdemes. Ennek kapcsán a KALAPIS 2001. közlés, s főleg mellékelt képanyaga lenne elgondolkasztó.

³⁸ Lásd a 31. jegyzet adatát.

múlva új rádióelőadást tartott Hollandiában, ahol, mivel a téma a kelet-európai népzene kutatás volt, újra kitért a délszláv népzene kérdésére. Ebből az előadásból idézek: „A szerb-horvát anyag tanulmányozása során néhány akadállyal találjuk magunkat szemben. Az anyag mintegy 4000 dallamból áll, többnyire háború előtti lejegyzésekből és Edison-fonográf nélkül végzett gyűjteményekből.”³⁹ Továbbá: „A szerb-horvát népzeneről nincsen hangfelvétel...”⁴⁰ (Mint tudjuk, az a prágai egyetemi tanár, Matija Murko, aki Párizsban Parryt instruálta a jugoszláviai versesepika-gyűjtésre, a századelőn már gyűjtött Jugoszláviában fonográffal. Utána kellene nézni, hogy Bartók erről tudott-e, ismerte-e Murko munkásságát és a valószínűleg fennmaradt fonográf-hengerekről.⁴¹)

Az eddig ismertetett tényekből következik, hogy Bartók az 1930-as évek végéig mindössze 1912-ben gyűjtött szerb népzenei és népdalanyagot, azt is román népzenei gyűjtése „melléktermékeként”, az utódállam Jugoszláviában nem, s addigi ismeretei a délszláv népdalról és népzeneről nem hangzóanyagból, hanem népdal- és népzenei kiadványokból származtak.⁴² Nincs róla tudomásom, hogy ez az érdeklődés és tájékozódás kiterjedt volna a délszláv guzlicás hősepika-éneklés népköltészeti és népzenei vonatkozásaira is. Úgy vélem, hogy valószínűleg nem. Bartók tehát harmadik amerikai tartózkodása előtt nem ismerte és nem érdeklődött az élő, tradicionális balkáni hősepika-éneklés kérdéseiről.

Az 1930-as évek végén, levelezéséből és a vele kapcsolatos irodalomból kiolvashatóan, Bartók az ország elhagyását, esetleg az (ideiglenes) emigrációt fontolgatta. Fáradt volt és rossz kedélyállapot gyötörte, mindez az európai háborús hangulat és előkészületek árnyékában. Ezt a kérdést a rendszerváltás előtti Bartók-irodalom hosszan és valószínűleg igen egyoldalúan tárgyalja, ám nem biztos, hogy ezekben az elemzésekben kellő hangsúlyt kaptak olyan elemek is, amelyek a magam dolgozata szempontjából fontosak és elsődlegesek.

Veress Sándor külföldön élő népzene gyűjtőnek és zeneszerzőnek 1939-ben még azt írta Londonba: „Az az értesülése, hogy én Magyarországot elhagyom, téves. De ez a hír már egy idő óta el van terjedve – sokan szóltak nekem erről.”⁴³ 1940 tavaszán amerikai hangversenykörútra indult, elsősorban ottani zenész barátai unszolására, de akkor már valószínűleg abból a célból is, hogy tájékozódjon, ha mégis Amerikába távozna ideiglenesen, megélhetését miből tudná fedezni. Két hónap után, május végén érkezett haza, úgy tűnik,

³⁹ LAMPERT 1972. 506.

⁴⁰ Ugyanott.

⁴¹ Lásd a 3. jegyzetet.

⁴² A kérdést részletezi LAMPERT 1972. főleg a 499–500. lapokon.

⁴³ BARTÓK 1958. 385.

akkor már az emigráció terveivel fejében. Ezzel kapcsolatban érdemes idézni egyik monográfusa igen fontos tényközléseit és megállapításait: „Amerikai körútján ugyanis egyetlen esemény ragadta meg, az viszont egész további életére döntő jelentőséggel bírt. Amerikában élő tanítványa, Herzog György felhívta figyelmét egy hatalmas, sok ezer hanglemezből álló délszláv népzene-gyűjteményre. Ennek létezéséről Bartók azelőtt sohasem hallott. Megnézte a Columbia egyetem lemeztárában elhelyezett gyűjteményt, és »felfedezése« mélységesen gondolkodóba ejtette. Most már látta, hogy mégis csak van valami, ami miatt érdemes lenne hosszabb időt Amerikában tölteni. Kedve támadt arra, hogy alaposan áttanulmányozza a gyűjteményt, mert hiszen kutatásai adott szakaszában éppen szüksége volt rá. Ez az ismeretlen »aranybánya« sok mindent rejtgetett számára. Remélhette, hogy a délszláv népzeneanyag a román népzene tisztázatlan kérdéseinek vizsgálatához is adatokat szolgáltat majd.⁴⁴ Továbbá: „Érthető, hogy ilyenformán minden további nélkül elfogadta a Columbia egyetem fél évre szóló meghívását.⁴⁵

Az általam ismert Bartók-irodalomban nem találtam meg a Columbia Egyetem említett meghívólevelét. (Attól az még publikálva lehet.) A Herzog György szerepével kapcsolatos kép azonban összeáll: Ha ugyanis Herzog a Columbián mutatta meg Bartóknak a Parry-féle népköltési gyűjtemény alumíniumlemezeit, akkor ezeket a lemezeket valami oknál fogva át kellett hozni a Harvardról, hisz Lordék az elhunyt kutató hagyatékát saját volt egyetemén (Harvard) alapították és őrizték, ahol egyébként maga Lord is dolgozott. S hogy éppen Herzog mutatta meg a kölcsönvett lemezgyűjteményt, az azt bizonyítja, hogy éppen ő foglalkozott velük, mint ahogy ezt egy szarajevói kiadvány alapján idéztem.⁴⁶ A lemezanyag tehát zenei feldolgozás okából volt Bartók 1940-es, végleges Amerikába távozása pillanatában és ottléte idején a Columbia Egyetemen.

Bartók – feleségével együtt – 1940 őszén tért vissza Amerikába, útját ideiglenesnek képzelve el, de mint tudjuk, itt hunyt el 1945 őszén. A délszláv népköltési-népzenei lemezek zenei anyagának lejegyzését 1941 márciusának végén kezdte el, előbb egy félévre szóló megbízással, majd ezt meghosszabbítva 1942 végéig dolgozott az anyagon. Ezután a Columbia céleszközei kimerültek, s csak Bartók barátainak közbenjárására, valamint a maga támogatást kérő – kénytelen – leveleinek hatására kapott újra egy szemeszterre szóló ösztöndíjat 1943 decemberében. A munkamegbízás 1944-re szólt, de azt Bartók, betegsége miatt, nem tudta teljesíteni. A pénzt előre megkapta, ami anyagi gondjain enyhített.⁴⁷

⁴⁴ SZEGŐ 1956. 253–254.

⁴⁵ Ugyanott: 254.

⁴⁶ Lásd a 21. jegyzetet.

⁴⁷ Lásd: LAMPERT 1972. 512.

Douglas Moore washingtoni zenetudóshoz írt leveleiben sok olyan fontos megállapítása van a Parry-féle gyűjtemény anyaga alapján, ami idézésre érdemes.⁴⁸ E levelek egyikében azt is írja, hogy „Albert Lord úrtól” két tájékoztatást is kapott (1941-ben) a Parry-féle gyűjteményről. Ebből az következik, hogy Bartók az anyaggal való foglalkozás elejétől fogva kapcsolatban volt Lorddal, s legalábbis munkájának elején, a gyűjteményt jellemző szövegeiben, Lord gondolatai és megállapításai (is) ott lappanghatnak. Hogy az egyetlen, lemezre rögzített jugoszláv népzene gyűjteményről van szó, azt többször is említi.⁴⁹ A másik, ugyancsak 1941-ben írott leveléből érdemes idézni a Parry-féle gyűjtemény fontos népköltészeti és népzenei jellemzését, s azt egybevetni Lordnak, e dolgozat első részében idézett, hasonló jellemzésével:

„Ez az egyedülálló, több mint 2600 fonográfflemezről álló gyűjtemény – tudomásom szerint az egyetlen akusztikailag rögzített jugoszláv népzenei gyűjtemény – nagy tömeg epikus dalt foglal magába, amelyet primitív egyhúros hangszer, a guzla kísér. Ezeknek a heroikus daloknak stílusa és zenei kezelésmódja talán annyira áll közel a homerosi versekéhez, amennyire ma talált bármilyen népzene stílus csak állhat. Történelmi, irodalmi és zenei szempontból ez az anyag felbecsülhetetlen, azonban zeneesztétikai szempontból a gyűjteményben szereplő lírai dalok vagy »női dalok« és hangszeres darabok hálásabbak. Az epikus dalok éneklésmódja egészben véve egyszerű, de vidékenként és énekesenként némileg változik. Az ének maga kétségkívül a régi európai népi örökséghez tartozik. De a guzla kíséret helyenként az arab dallami kezelésmóddal mutat párhuzamosságot – amely talán a hosszú török hódoltság alatti befolyás következménye.

A gyűjteményt két szempont szerint kell tanulmányozni. Az egyik az epikus anyag legfontosabb példáinak zenei átírása, hogy egybe lehessen őket illeszteni a Harvard egyetem irodalmi és szövegfeldolgozásaival. A másik a gyűjteményben lévő többi anyag átírása, a jugoszláv népzene teljessége kedvéért. Ez utóbbi, amint azt Ön már egyszer felvetette, könnyen eredményezhetne egy könyvet a jugoszláv népzeneről.”⁵⁰

(Itt nem lehet nem megállni egy megjegyzés erejéig: az a levél, melyből az idézet származik, 1941. április 18-i keltezésű, Bartók tehát mindössze néhány hete foglalkozik a zenei átírással, vagyis alig mélyedhetett még el az anyagban. Amit azonban máris elmond az anyag egésze vonatkozásában, az lejegyző munkájának két aspektusát világítja meg: egyrészt a harvardiak [Lord] virtuális elvárásait, valamint a maga érdeklődését és céljait az anyaggal kapcsolatban – s itt nem az anyagiakról, megélhetésről van szó. Mivel az

⁴⁸ Vö. LAMPERT 1972. 510–511.

⁴⁹ Ugyanott.

⁵⁰ Idézi: SZEGŐ 1956. 266–267. és LAMPERT 1972. 511.

anyaggal korábban dolgozó Herzog minden bizonnyal a hősepikai éneklés muzikológiai feldolgozásával foglalkozott, a harvardiak, s nyilván elsősorban Lord, aki ekkor már foglalkozott a délszláv verses epika és a homéroszi eposzok [eredetileg Parry kezdte] összefüggéseinek kidolgozásával, nyilván azt látták volna szívesen, hogy Bartók a számos epikus ének zenei anyagával foglalkozzon, maga Bartók pedig – lásd a fentebb 1933–34-ből idézett rádióelőadás-részletét – a népdalok, tehát a népi líra zenei anyaga felé tájékozódott volna elsősorban. Levélrészlete tehát a kétféle érdeket tükrözi, melyeknek mentén Bartóknak munkálkodnia kellett zenei lejegyzései során. A levélben – vélem – a homéroszi vonatkozások emlegetése és hangsúlyozása kétségkívül a harvardiak – tehát Lord – igényeit és megfogalmazását sejteti, a zeneesztétikai tekintetben „hálásabb” lírai dalok és hangszeres darabok kiemelése pedig Bartók magánérdeklődését jelzi, s egyben egy könyv tervét is a jugoszláv népzeneéről. Mint ma már tudható, a jugoszláv népdalok kötetének kiadása indította a Parry-gyűjtemény közzétételének sorozatát, ez már Bartók halála után jelent meg⁵¹, s ugyancsak Bartók halála után jelent[ek] meg azok a kötetek, melyek a hősdalok egy részét tartalmazzák [eredetiben és angolul], s melyeknek zenei lejegyzését kezdte meg Herzog, majd Bartók folytatta.)⁵²

Ennek a dolgozatnak nem feladata és célja Bartók utolsó amerikai tartózkodásának minden vonatkozását áttekinteni: egyrészt a hatalmasra duzzadt Bartók-filológia és -irodalom ezt – úgy tűnik – nagyrészt tisztázta, másrészt a mostani jubileum bizonyára napfényre hozhat majd olyan adatokat, amelyek érdekesek lehetnek. Az viszont mindenképpen üdvös lenne, ha Bartók levelezése, mely alapvetően ötven esztendővel ezelőtti, enyhén szólva más ízlést tükröző, kiadásokban férhető hozzá, vagy éppen nem, újra megjelenne, hogy a mai kutatás is tudjon a Bartók-problematika mikrofilológiájával foglalkozni.⁵³ Magam mindössze arra kívánok kitérni, hogy Bartók *megélhetési munkának tervezett*, jugoszláv népköltési és -zenei lemezfelvételekkel kapcsolatos tevékenységét, vagyis a népzenei lejegyzést, bizonyos eddig nem érintett aspektusok bemutatásával jobban megérthessük. Erre tettem kísérletet az előbbieken.

Azt csak megemlítem, hogy Bartókot, még a Columbián folyó lejegyzői munkája idején, megkereste a Washington Egyetem is, nagyjából hasonló alkalmazási ajánlattal. Ez azonban a hosszas levelezés ellenére sem valósult

⁵¹ Lásd a 35. jegyzetet.

⁵² Vö. LORD (red.) 1953. és LORD (ed.) 1954.

⁵³ Bartók leveleinek összkiadása (BARTÓK 1976.) csak a tőle származó leveleket hozza az addig megjelent négykötetnyi levelezés alapján, a hozzá írott leveleket nem, melyek vele, életével, működésével és műveivel kapcsolatban alapvetőek. Ezeket továbbra is az említett négy kötetben lehet keresni.

meg, egyrészt Bartók elfoglaltsága, a második világháborús amerikai belépés, valamint Bartók betegsége következtében. Pedig itt indián népzenevel és gyűjtéssel is foglalkozhatott volna.⁵⁴

Bartóknak 1942-ben rövid tanulmánya (dolgozata?, közleménye?, informatív cikke?) jelent meg a New York Times hasábjain.⁵⁵ Ekkor volt zenelejegyző munkálkodása második (s egyben záró) esztendejében, amikor az anyagról akár áttekinthető képe is lehetett, de nyilván előtte állhatott a harvardiak által szájába rágott adatsor az egész gyűjtemény céljáról, tartalmáról, jelentőségéről. E dolgozat többször is megjelent magyarul⁵⁶, tudomásom szerint (másodszor is) éppen fél évszázada, ezért nem biztos, hogy nagyon sokan emlékeznének rá, vagy számon tartanák. A (fordításban) A Parry-féle gyűjtemény jugoszláv népzeneje című szövegből néhány részletet közlök.

A cikk elején Bartók, nyilván a harvardiak jó piáros felfogásának sugallatára, megalkotott egy kérdést, amely akár valós is lehetett, ám úgy tűnik, mintha a rá adandó válasz miatt volt fontos az amerikaiak számára. A kérdés lényege: sokan megkérdezték, sőt ismételték, hogy mit csinál Amerikában. Bartók válasza: „Amikor azt feleltem, hogy a Columbia egyetem megbízásából a Parry-féle gyűjtemény tanulmányozásával és lejegyzésével foglalkozom, akkor derült ki, hogy alig tud valaki ennek a gyűjteménynek létezéséről, még kevésbé nagyszerűségéről. Azzal kezdem, hogy ez a legjelentősebb, és egyben a maga nemében egyetlen népzene-gyűjtemény.”⁵⁷ (A kiemelés tőlem – J. K.) Tipikusan amerikaias, bombasztikus fogalmazásmód, ami a fogalmazásában szuperlatívusztól óvakodó, tartózkodó modorú Bartóktól idegennek látszik. Hogy

---

⁵⁴ Ennek a levelezésnek a kiadása: BARTÓK 1955. 453–495., szégyenlősen Függelék cím alatt, a belső címlapon nem is jelezve.

⁵⁵ A Bartók által írt (?) és mások által javított cikk megjelenésének körülményei titokzatosak, mint maga Bartók is írja: „Tudja-e, hogy a Parryről írt cikkem [...] júniusban megjelent a New York Times-ban? Még mindig nem tudom, ki küldte be; ez meglehetősen titokzatos ügy. De legalábbis a díjazást én kaptam meg érte.” BARTÓK 1958. 423.

⁵⁶ BARTÓK 1942. Eredeti címe: Parry collection of Yugoslav Folk Music. A cikk magyar fordítása elé írt kopfban olvasható: „Magyar nyelven e kötetben kerül először közlésre Bartóknak ez a kis tanulmánya...” Ugyancsak megjelent magyarul: BARTÓK 1942a. A kötetben ez is olvasható: „Eredeti Bartók-fogalmazvány. Magyarul először e kötetben jelenik meg Legény Dezső fordításában a The New York Times 1942. évfolyamában közölt Parry Collection of Yugoslav Folk Music alapján.” (373. p.) A két fordítás egybevetése alapján látszik, hogy minőségében, karakterében, de terjedelmében (így adataiban is) egymástól alapvetően különböző fordításról van szó. Az eredeti angol szöveget nem ismerem, nem tudom, hol tették ismételték közzé, de a fordítások hitelességének eldöntése okából valószínűleg szükség lenne rá. Utána kellene nézni, hogy tartalmánál fogva a volt Jugoszláviában készült-e belőle szerb/horvát fordítás, s az közlésre került-e.

⁵⁷ BARTÓK 1942. 320.

egyébként a Parry-féle gyűjtemény fontos, az valóban igaz. Ezután a cikk közli a gyűjtemény keletkezéstörténetét, amelyben a felsorolt faktográfia gyakorlatilag ugyanaz, amit a magam dolgozatának elején A. B. Lord emlékezése alapján közöltem. A Bartók-féle cikk – minő véletlen! – nem feledkezik meg annak közléséről, hogy a gyűjtések alkalmával ott volt Parry egyik tanítványa, Albert Lord.

A cikket három közcím tagolja, melyek közül az elsőben (*Figyelemre méltó eredmények*) adatok sorakoznak: megtudjuk, hogy *kilencven* énekestől gyűjtöttek (Jugoszláviában), *s 2200 dupla lemezoldalt* tesz ki az anyag. (Ez képezi a verses, énekelt, guzlicával kísért hősepikát.) S ami Bartókot – a maga népzenei vizsgálatainak szempontjából – szakmailag elsősorban érdekelhet, az lírai és népzenei anyag: „Ezenkívül felvett 300 különböző más típusú éneket (ún. asszonyénekeket) 350 dupla lemezoldalra, némelyiket török és albán nyelven, továbbá nyolc hangszeres népzenei dallamot.”⁵⁸

Ezt követően a cikk elmondja Parry 1935-ben bekövetkezett halálát, s közli: „Albert Lord a szövegeket kiadásra készíti elő.” Végül közli amerikai tartózkodásának „egyik” okát: „Azt mondták, hogy a felvett anyagi zenei része, vagyis a dallamok nagyobb része még nem került lejegyzésre. Az Egyesült Államokba való visszatérésem egyik oka az volt, hogy itt módomban állt gondosan tanulmányozni ezt az anyagot, melyet Európában annyira nélkülöztem.”⁵⁹ (Mint látható, Bartók Amerikába való visszatéréseinek további okairól nem beszél, arról sem, hogy a felvett anyagi zenei lejegyzése alapján véve megélhetési munka volt. Erről levelezésének utolsó időszaka bőven szolgál adatokkal.)⁶⁰

A cikk második része, közcíme: *Ahol nincsenek felvevőkészülékek*, fontos megállapításokat tartalmaz, ezért ezeket alkalmas lesz részben idézni, részben kommentárokkal kísélni. „A horvátok, szerbek, bolgárok sohasem használtak népzene-gyűjtéseiknél felvevőkészülékeket. Ilyen kutatómunkának ma előfeltétele a felvevőkészülék. Ezáltal ezeknek a létező és közlésre került gyűjteményeknek hitelessége és tudományos értéke lényegesen kevesebb.”⁶¹ Úgy tűnik, Bartók nem tudott az ebben a dolgozatban többször említett Matija Murko jugoszláviai, fonográffal, később lemezfelvevő készülékkel végzett helyszíni gyűjtéseiről. Azt sem említi, hogy maga is gyűjtött fonog-

⁵⁸ Ugyanott: 321. Hogy a dolog érdekesebb legyen, a másik fordítás az idézet végét ily módon magyartítja: „és nyolc lemeznyi népi hangszeres muzsikát”. Vö. BARTÓK 1942a. 358. A megoldások közötti eltérések szembetűnőek, s zavaróak.

⁵⁹ BARTÓK 1942. 321. A másik fordítás ugyancsak eltérő értelmezése: „... hogy gondosan tanulmányozzam ezt az anyagot, amelyet Európában, sajnos, elszalasztottam.” Vö. BARTÓK 1942a. 358.

⁶⁰ Lásd pl. a BARTÓK 1958. megfelelő fejezeteit.

⁶¹ BARTÓK 1942. 321.

ráffal (viaszhengerre) bánsági szerb dallamokat, s ezek meg is jelentek. Megemlíti viszont, hogy van „kb. 50 költemény a prágai és a berlini fonográf archívumban”. A prágai anyag nyilván az ottani professzor, Murko gyűjtése lehet. Ezt követően újra a Parry-gyűjtemény nagyszerűségét, gazdagságát fogalmazza meg.

Személyes vallomásnak ható alábbi bekezdése utalhat az európai (kelet-európai) kutatók, köztük nyilván saját maga, gyarló lehetőségeire az amerikaiakhoz képest: „Ez a gyűjtemény nem töredék, mint a legtöbb európai népzene-gyűjtemény. Mi a kelet-európai országok szegény tudósai arra voltunk kényszerítve, hogy idővel és pénzzel, mindennel takarékoskodjunk. Be kellett érniünk azzal, hogy egy dalnak első három, négy szakaszát felvettük, akkor is, ha egy ballada pld. 40–50 szakaszos volt, és tisztában voltunk azzal, hogy valamennyit elejétől végig fel kell venni.”⁶²

Ezt követően a Parry-féle lemezek és felvételek jó minőségét taglalja a váltórendszerű lemezfelvevő készülék műszaki lehetőségeinek fényében. S itt újabb személyes mozzanat következik, amely utalhat a maga század eleji gyűjtéseinek nehézségeire. Az a gyanúm azonban, hogy akkor nem lemezekről, hanem viaszhengerekről lehetett szó; nyilván az amerikai napilapolvasó – 1942-ben – nem tudott volna mit kezdeni a viaszhenger intézményével. Tehát idézem Bartókot: „Visszaemlékszem azokra a lehangoló, elszomorító nehézségekre, akadályokra – amikor minden két és fél percnyi éneklés után a munkát félbe kellett szakítani, levenni a kész lemezt, az újat, a frisset feltenni – közben az énekes rendszerint elfelejtette, hol hagyta abba.”⁶³

Az előbbi idézet a cikk, *Folytatólagos lemezek* közcímet viselő részéből származik. Egyébként ez a rész tartalmazza – úgy találom – azokat a legfontosabb információkat, amelyek a Parry-gyűjtemény énekelt verses epikájával kapcsolatos részének jellemzése szempontjából alapvetőek. Ha az itt idézendő szövegrészeket egybevetjük a dolgozatom elején idézett Lord-féle rövid megjegyzésekkel Parry célkitűzéseivel és gyűjtési módszerével kapcsolatban, azt találjuk, hogy az ott elmondottnak bővebb kifejtésével állunk szemben, mintha mindkét szöveg ugyanannak a szerzőnek keze (fogalmazása) nyomát viselné magán. Nagyon valószínű tehát, hogy A. B. Lord véleménye és Bartók lejegyzés közbeni személyes tapasztalatai képezhették az alább idézendő megállapítások valós háttérét. Mint majd látni fogjuk, felbukkan a *formula* kifejezés is, amiről a föntebbiekben, Parry, Lord és Homérosz kapcsán már szó volt. Vajon kitől tanulhatta Bartók ezt a terminust?

„A hőskölteményeket, illetve azok egy részét két ízben vették fel ugyanattól az énekestől. A felvételek között néhány napot vagy néhány hetet hagytak. Ez az eljárás fontos. Mert az egyes felvételek közötti eltérésekből

⁶² Ugyanott.

⁶³ Ugyanott 322.

megállapítható, melyek a dallamnak vagy szövegnek állandóbb jellegű elemei és melyek azok, melyek alá vannak vetve a változásoknak és milyen mértékben. (Az olvasónak tudnia kell, hogy a népdal⁶⁴ mint élő anyag, szüntelenül változik, mint az élő valóságnak minden tárgya vagy személye. Ebben a szakadatlan változásban csak bizonyos általános formulák állandósága marad meg.) A mi európai gyűjtéseinkben nagyon ritkán lehetett így tenni. Ugyanennek a kísérletnek egyik változata, amikor ugyanazt a költeményt különböző énekesektől vették fel, hogy kimutatható legyen, melyek azok a személyes vonások, amelyeket az énekes egyénisége ad hozzá, melyek az állandó jellegzetességek, amelyek függetlenek az előadó személyiségétől.⁶⁵ S végül záradékkul:

„A munka elvégzése a tizenkettedik órában történt. 1934- és 35-ben a hősköltemények életében megfigyelhető volt a műfaj állandó hanyatlása és kopása. Ki tudja, hogy élték túl ezek a hősköltemények a jelenlegi szerencsétlen eseményeket? Ezek a hősköltemények a zenében és szavakban megnyilvánuló néphagyomány⁶⁶ utolsó maradványainak tekinthetőek, amik legalább több ezer évesek és lehet, hogy visszavezetnek az ókorba, egészen a homéroszi költemények korába. Sehol a balkáni országokban nem található ez a sajtóság, csak itt.”⁶⁷

Mint Lordtól tudjuk, a hősköltemények és az epikus énekesek egy része is túlélte „a szerencsétlen eseményeket”, vagyis a második világháborút, s Lordnak 1950-ben és 1951-ben, de még később is alkalma volt még gyűjtenie ugyanazokon a területeken.⁶⁸ Rátalált például és gyűjtött még az addigra már aggastyán Avdo Mededovićtól is, aki a homéroszi terjedelmű énekeket énekelte és guzlicázta másfél évtizeddel korábban Parrynek.⁶⁹ Bartók életében nem jelentek meg azok a kötetek, melyeknek zenei anyagán halála előtt még dolgozott. A Parry-féle gyűjtemény első kötete a szerbhorvát népdalokat közölte Lord és Bartók közös munkájaként.⁷⁰ Ez a kötet később, bővített formában újra megjelent.⁷¹ A szerbhorvát hősénekek első kötete csak ezután,

⁶⁴ Az idézetben a „népzene” terminus szerepel, ám a kontextus ismeretében a másik fordítás (BARTÓK 1942a. 360.) megoldása a logikus („a népdal élő anyag”), tehát azt iktattam a megfelelő helyre.

⁶⁵ BARTÓK 1942. 322. Az előző jegyzetben közölt korrekcióval.

⁶⁶ Az idézetben a „népszokások” kifejezés szerepel, ez azonban illogikus és téves a szövegkörnyezetben, ezért a másik fordítás megoldását vettem át: „a népi hagyomány”, amely az eredetiben valószínűleg „folk tradition” lehetett. Vö. BARTÓK 1942a. 362.

⁶⁷ BARTÓK 1942. 323. Az előző jegyzetben közölt korrekcióval.

⁶⁸ Lásd LORD (red.) 1953. Általános bevezető.

⁶⁹ Lásd a 6. jegyzetet.

⁷⁰ Lásd a 35. jegyzet adatait.

⁷¹ Pontos adatai MEDEDOVIĆ 1987. bibliográfiája (45. p.) alapján: Bartók–Lord: Yugoslav Folk Music. Vol 1. Serbo-Croatian Folk Songs and Instrumental Pieces from Milman Parry Collection. Ed. and pref. B. Suchoff. Forw. G. Herzog. Albany, 1978.

1953-ban és 1954-ben jelent meg⁷², a többi pedig csak jó hosszú évek múlva követte.⁷³ A sorozat kiadása napjainkban is folytatódik, de magam ezeket a kiadványokat nem láttam, az itt elérhető könyvtárak nem rendelkeznek velük. Az általam ismert két hősepikai kötet is szépen szunnyadt a könyvtárban, azokat is magamnak kellett felvágnom. Fél évszázadig – úgy látszik – senkit sem érdekelt. A sorozat többi köteteiről bibliográfiák, alkalmi cikkek, dühös sajtóviták alapján lehet tudomást szerezni.⁷⁴

Némi utazással, utánjárással természetesen meg lehetne tekinteni ezeket a köteteket. Ezeknek munkálataiban azonban Bartók már nem folyt bele halála előtt, tehát kívül esnek ennek a dolgozatnak érdeklődési körén. Bartók mindenestre egy (azóta) világhírű vállalkozás eredményeinek közzétételében, illetőleg (zenei) előkészítésében vett részt, s a délszláv népzene kutatás hálás lehet érte.⁷⁵ Monografikus terjedelmű munkái a délszláv népzene-ről vagy kéziratban maradtak, vagy ezek megjelenését nem érthette meg. Ezeknek vizsgálata azonban a népzene-kutatók és komparatisták dolga és feladata.

IRODALOM

BARTÓK Béla

- 1935 A parasztzene hatása az újabb műzenére. *Kalangya* 4(1935) No 1. 17–21.
- 1942 A jugoszláv népdalgyűjtemény. In: *SZEGŐ 1956*. 320–323.
- 1942a A Parry-féle jugoszláv népzene-gyűjtemény. In: *Bartók B. válogatott írásai*. Budapest, 1956. 357–362.
- 1951 A jugoszláv népdalgyűjtemény bevezetése. In: *Bartók B. válogatott írásai*, 1956. 151–173.
- 1955 *Bartók Béla levelei*. [Lev III.] Szerk. Demény János. Budapest
- 1958 *Bartók-breviárium*. Összeállította Ujfalussy József. Budapest
- 1976 *Bartók Béla levelei*. Szerk. Demény János. Budapest

BARTÓK Béla, Ifj.

- 1982 *Bartók Béla műhelyében*. Budapest

ČOLAKOVIĆ, Zlatan

- 2006 Velikan bošnjačke epike. *Danas* (Beograd) 2006. jan. 12. 10.

---

⁷² Vö. LORD (red.) 1953. és LORD (ed.) 1954.

⁷³ Bizonyos (pontatlan) felsorolás olvasható: ČOLAKOVIĆ 2006.

⁷⁴ Lásd az előző jegyzetben Čolaković cikkét, Mededović kötetének bibliográfiáját, Petrović idézett laudációját. Mindezeket azonban hivatkozni nem lehet, s a kötetek ide nem jutottak el. Abban kellene reménykedni, hogy a mostani ünnepi alkalom elérhető helyen felszínre hozza Bartók amerikai lejegyző munkájának, s egyben a Parry-féle hagyatéki kiadványainak megbízható könyvészetét.

⁷⁵ Magyar fordításban lásd pl.: BARTÓK 1951.

DETELIĆ, Mirjana

1996 *Urok i nevesta*. Poetika epske formule. Beograd

DUKAT, Zdeslav

1982 Srpskohrvatska usmena epika i američka nauka o književnosti. *Uporedna istraživanja* 2. 179–202. (Tematikus szám: Prisustvo srpskohrvatskog usmenog pesništva u stranim kulturama. Institut za književnost i umetnost, Beograd)

1988 *Homersko pitanje*. Zagreb

FARAGÓ József

1991 Bartók Béla a román népzene világhíréért. In: *Faragó J.: Ismét a balladák földjén*. Kolozsvár, 2005. 524–530.

FRANCESCO, Amedeo di

2005 A formuláris stílusról. In: *Francesco: Kölcsönhatás, újraírás, formula a magyar irodalomban*. Budapest, 2005. 147–205.

KALAPIS Zoltán

2001 A szabadkai hangverseny: Bartók Béla. In: *Kalapis: Lentségi arcképcsarnok*. Újvidék, 2001. 134–146.

KODÁLY Zoltán

1950 A folklorista Bartók. In: *Kodály: Visszatekintés II*. Budapest, 1964. 450–455.

1959 Emlékezés Vikár Bélára. In: *Kodály: Visszatekintés II*. Budapest, 1964. 403–404.

LAMPERT Vera

1972 Bartók Béla és a délszláv folklór. In: *Vujicsics (szerk.): Szomszédság és közöség*. Délszláv–magyar irodalmi kapcsolatok. Budapest, 1972. 497–516.

LÁSZLÓ Ferenc (szerk.)

1971 *Bartók-könyv 1970–1971*. Bukarest

1974 *Bartók-dolgozatok*. Bukarest

LORD, Albert Bates

1990 *Pevai priča I–II*. Beograd

1991 Za potpuniju istoriju evropske književnosti. *Letopis MS* 167(1991) Tom. 447. No 3. 453–457.

1992 [Za potpuniju...] In memoriam Albert B. Lord 1912–1991. *Glas univerziteta* (Novi Sad) 3(1992) No 6–7. 12–13.

LORD, Albert Bates (red.)

1953 *Srpskohrvatske junačke pjesme II*. Skupio Milman Parry. Uredio Albert Bates Lord. Novi Pazar: Srpskohrvatski tekstovi sa uvodom i primedbama urednika. Predgovor A. Belić. Beograd–Kembridž. (Párhuzamos angol címlappal.)

LORD, Albert Bates (ed.)

- 1954 *Serbocroatian Heroic Songs. Volume One*. Ed. and transl. by Albert Bates Lord. Novi Pazar: English Translations. With musical transcriptions by Béla Bartók. Pref. by John H. Finley, JR. and Roman Jacobson. Cambridge and Belgrade, 1954. (Párhuzamos szerb címlappal.)

MEĐEDOVIĆ, Avdo

- 1987 *Ženidba Smailagić Mehe*. Junački ep. Priredio i predgovor Enes Kujundžić. Sarajevo

MILOŠEVIĆ-ĐORĐEVIĆ, Nada

- 1991 In memoriam Albert Bejts Lord. *Politika* (Beograd) 1991. aug. 24. 16.

NEDIĆ, Vladan

- 1966 Protiv lažnih narodnih pesama. In: *Nedić: O usmenom pesništvu*. Beograd, 1976. 224–226.

PANTIĆ, Miroslav

- 1996 Pravo i lažno narodno pesništvo u svetu i kod nas, u prošlosti i danas. In: *Pantić (red.): Pravo i lažno narodno pesništvo*. Despotovac, 1996. 9–31.

PETROVIĆ, Svetozar

- 1991 [Albert Bates Lord. Laudáció.] *Letopis MS* 167(1991) Tom. 447. No 3. 516–519.

PURIVATRA, Atif

- 1974 A bosznia-hercegovinai muzulmánok nemzeti sajátosságairól. *Létünk* 4(1974) No 4. 73–85.

SIMIĆ, Dušan

- 1988 Odličje „američkom Vuku”. Visoko jugoslovensko odlikovanje Dr Albertu Lordu. *Politika* (Bgd) 1988. jan. 29. 15.

SZEGŐ Julia

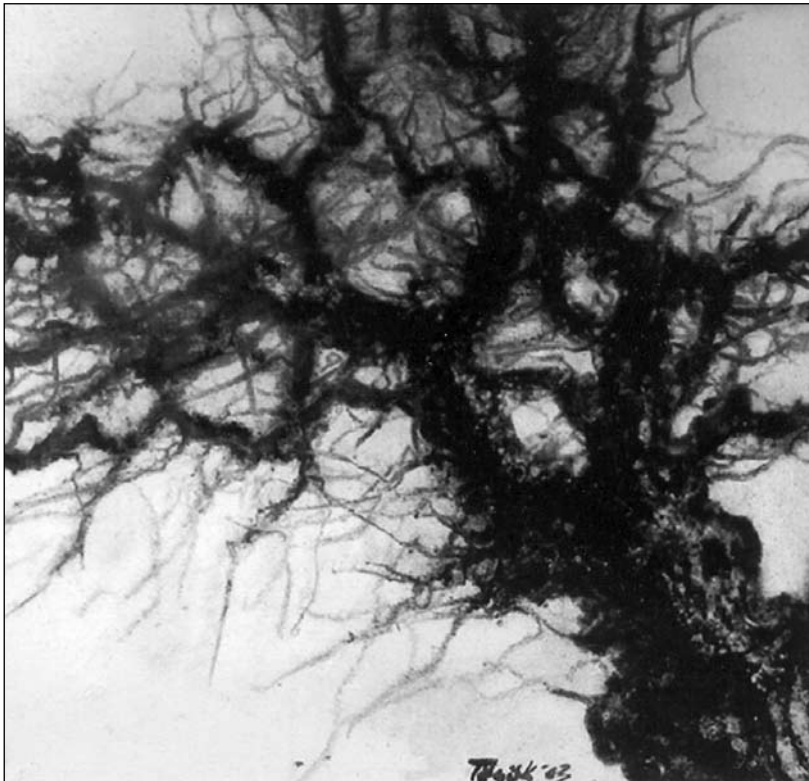
- 1956 *Bartók Béla a népdalkutató*. Bukarest

VIKÁR Béla

- 1943 Erdélyi út a fonográffal. In: *Gunda B. (szerk.): Emlékkönyv Kodály Zoltán hatvanadik születésnapjára*. Budapest, 1943. 88–96.

VOIGT Vilmos

- 1981 Bartók találkozik a folklórral. *Fesztivál Újság* (A VII. Duna menti folklor fesztivál lapja, 1981. július 22.) Kecskemét, 1981. 3.
1988 Bartók találkozik a folklórral. *Urálisztikai Tanulmányok* 2. 391–396.

A Játékos

Adalékok Borisz Akunyin portréjához

*„...az Eltűnt Idő Titka foglalkoztatott:
hová tűnik, s mi történik az őt benépesítő
emberekkel?”*

Grigorij Cshartisvili, neves orosz filológus, Japán-kutató ez év májusában ünnepelte 50. születésnapját. A kopaszodó, szemüveges, borostás képű tudós egy installációs pult előtt állva diadalmasan mutatta fel „F. M.” feliratú könyvét, a közeljövő bestseller-listája előkelő helyeinek egyik feltétlen várományosát. Egy orosz (de vélhetően nem csak orosz) ember számára a stílszerű dekoráció (véres fejsze, drágaköves aranygyűrű, kézirat-utánzat) és maga az iniciálé – így egyszerűen, F. M., csak semmi Dosztojevszkij – mágikus erővel hat az olyan jámbor kultúrlényre is, akinek nem kenyere a „magas irodalom”.

Cshartisvili ugyanis Borisz Akunyin „hétköznapi” alteregója, aki az utóbbi évek népszerű lektűr-írójaként ejtette csodálatba, vagy éppen botránkoztatta meg az orosz irodalmi közvéleményt, s adta fel a leckét az ezredvég kulturális jelenségeinek értelmezésére vállalkozó kritikusoknak.

Adott esetben nem túlzás Akunyin-jelenségről beszélni, hiszen egy olyan irodalmi vállalkozásról van szó, mely példa nélküli a számtalan meghökentő próbálkozást, extrém kulturális eseményt megélt XX. századi orosz szellemi életben. Alkotói kezdeményezés és üzleti vállalkozás, posztmodern stilizációs játék és letűnt korok iránti, iróniával fűszerezett nosztalgia fonódik egybe az akunyini projektumban, mely legfőbb szellemi inspirációját s egyben józan, gyakorlati kontrollját is Grigorij Cshartisvilitől kapja.

Nem egyszerű „sikertörténetről” van szó, nem napjaink érvényesülésre vágyó emberének „jó helyen, jó időben lenni” félig-meddig cinikus programja beteljesüléséről, hiszen az ezredforduló Oroszországa sem nem „ideális hely”, sem nem „eszményi kor”. A személyes alkat „nyugtalanító mássága” (grúziai születésű moszkvai szerző), az alkotói mentalitás sokrétűsége (Kelet-kuta-

tó, irodalomteoretikus, fordító), a konok, megszállott bizonyítási vágy (lehet igényes tömegirodalmat művelni) eredményezte „opus” kétségtelenül vitára ingerlő.

Az író és az öngyilkosság című irodalom-pszichológiai tanulmányokat és életrajzi jegyzeteket tartalmazó „esszé-lexikont” még Cshartisvili jegyezte. B. Akunyin 1998-ban született, a komor témától magán depressziós tüneteket észlelő filológus a maga szórakoztatására, lelki felüdülésére megteremti ponyvaregényt író hasonmását. (Rossz nyelvek szerint ebben a felesége is ludas, aki az akkoriban népszerű detektívregények olvasójaként feddésben részesül „igénytelenségéért”, s „írj jobbat, ha tudsz” replikájának következményként köztudottan hiú hitvesét eme lépésre sarkallja.) Az újdonsült szerző újdonsült hősnék szédületes karrierje is ekkor kezdődött: Eraszt Petrovics Fandorin, az 1860-as évek tehetséges, különcségre hajlamos ifjú nyomozója egy csapásra meghódította a kalandra éhes, de valódi irodalmi élményre is áhítózó publikumot. A „projektumokban” és „szériákban” gondolkodó író ezzel a gesztussal olyan figurát teremtett, aki a kezdeti „homunculus” létből kinőve eleven személyiségként „nyomozza végig” a XIX. század második felének kriminális történéseit, s a rejtélyek megfejtése közben, ízig-vérig a kor gyermekeként, megmeríti az olvasót egy elsüllyedtnek vélt világ élő valóságában.

A tíz kötetből álló Fandorin-ciklus¹ „ajánlása” hűen tükrözi a szerző viszonyát ahhoz a korhoz, melyben regényeinek cselekménye kibontakozik: „A XIX. század, a klasszikus irodalom és a haladásba vetett határtalan hit kora emlékének, mikor még elegánsan és finom ízléssel követték el, s leplezték le a bűncselekményeket.”

Akunyin kedvenc hőset, a kishivatalnokból diplomatává avanszáló vonzó külsejű ifjút több irodalmi alakból gyúrta ugyan össze, ám az Eraszt Petrovicsra bízott szerep idővel egyre átfogóbbá, súlyosabbá, öntörvényűbbé lett. A „küldetéses” orosz irodalom hagyományait felidézve a regényhős nem csak személyes életprogramjának megvalósítása érdekében buzgólkodik, de olyan kulturális missziót is a nyakába varrnak, melynek teljesítése legalább annyi bátorságot, rátermettséget, racionális gondolkodásba oltott merész intuíciót követel, mint egy-egy bonyolult bűntény megoldása. Akunyin ihlető forrása azonban maga a történelem, hősnék kalandjait nem misztikus sugallatra veti papírra, hanem szigorúan összeállított terv szerint, megfontoltan, lépésről lépésre haladva, felesleges kitérők nélkül. Könyvtárak és archívumok hiteles dokumentumaiból építkezik. Ám a szuverén alkotó, bármennyire is kordában akarja tartani kicsapongásra hajlamos elméjét, előbb-utóbb kiszabadul a maga köré épített ketrecből, s kénytelen-kelletlen elfogadja a szerepcserét,

¹ A sorozat első három kötetét – Bagi Ibolya fordításában – az Európa Kiadó jelentette meg: *Azazel* (2002), *Török csel* (2003), *Leviathan* (2004).

amikor már maga a hős diktál. Nem szöveget ad teremtményének szájába az író, hanem meghallja és megszólaltatja őt. Ahogy Tolsztoj sem bírt a maga Annájával, Akunyint is elbűvöli az az Eraszt Petrovics egyéniségéből áradó finom erőszakosság és intelligens kérlelhetetlenség, mellyel saját sors történetét alakítja.

Egy interjúban arról faggatták az író, milyen a viszonya hőseihez, nem aggodalmaskodik-e értük, nem siratja-e el őket, mint Flaubert Madame Bovaryt? Akunyin válasza mind alkotáslélektanilag, mind írástechnikáját tekintve sokatmondó: „Izgat hőseim sorsa. Lassanként olyan érzésem támad, hogy nem kigondolom őket, hanem maguk szólalnak meg, én pedig csak figyelmesen hallgatom szavukat. Időnként kapkodok, túlságosan is meglódul a képzeletem, írni kezdek és rájövök, hogy rosszul hallottam őket. Akkor kezdem előlről. Néha nem vagyok elég türelmes, ami sajnós, jellemző rám, s oda vezet, hogy pontatlanságok lesznek a regényben. Ilyenkor nem figyeltem oda eléggé, mit is mond az egyik vagy másik szereplő. Sajnós azonban a műveket nem lehet átírni. Ez olyan lenne, mintha újraélnéd az életed. Fandorint sem hallottam meg azonnal. Eraszt Petrovicsot, úgymond, kémcsőben gyártottam, túlságosan is rideg receptúra alapján. El kellett telni egy bizonyos időnek, amíg ez a vegyület valójában élni kezdett. Ma már Eraszt Petrovicsot egyértelműen élő emberként kezelem. Hallom és látom őt, otthon a falon függ a portréja. Egy antikváriumban bukkantam rá, s meg kellett, hogy vegyem: egy ismeretlen hivatalnok arcképe 1869-ből – kiköpött Eraszt Petrovics. Nem látszott ugyan az ősz halánték, de odarajzoltam neki – s így már istenigazából Fandorin lett. Amikor a képre nézek, megváltozik az arckifejezése. Jó kis portré.”²

Az ironikus hangnem ellenére Akunyin intellektuális játéka mögött valódi alkotói intuíció is működik, amelynek érvényre jutásában nem kevés szerepet kapnak a képzett filológus professzionális ismeretei. Elég, ha csak a történetek többségében felbukkanó keleti motívumokra gondolunk, melyek nem csak „egzotikus” színezetet adnak a történeteknek, de az orosz kultúra évszázados dilemmáját, az „Európa vagyunk vagy Ázsia” komplexust is felidézik, ha mégoly könnyednek látszó vetületében is. Az író éppen azért választja terepül a XIX. századi Oroszországot, illetve kóboroltatja hőseit számos hadszíntéren (gyakran a szó legszorosabb értelmében, mint pl. a *Török cselben*), mivel azok a szellemi csatározások, melyek e kor arculatát alapvetően meghatározták, mind a mai napig eleven emlékként élnek az orosz kulturális tudatban. A szlavofilizmus kontra nyugatosság probléma, az Oroszország távlatainak bemérésére született megannyi koncepció, a kultúra-civilizáció dilemma azonban nem a szerzői szólam, vagy nagyszabású in-

² Ja ne pisatel, ja belletrist.// *Argumenty i Fakty*. 2001. 9. 11.

tellektuális monológok, illetve párbeszédék szintjén mutatkozik meg, hanem a kalandos történetek szerves részeként, „olvasmányosan”, amiért annyi bírálat is éri a szerzőt. A tudatosan vállalt akunyini szerep, a „magas irodalom” és a „silány ponyva” közti vákuum kitöltésének igénye formálja a szövegbe rejtett utalásrendszereket. Ám ez a fajta intertextualitás nem tekinti előfeltételnek a befogadó kifinomult kulturális érzékenységét, akinek adott esetben nem szövevényes irodalmi szálakat kell kibogoznia, hanem egy igazi detektívtörténet izgalmai közepette megfejtenie a „konkrét valóság” és az „elvont eszme” összeütközésének regénybeli titkát. Példaként szolgálhat a *Török csel* végkifejletében elhangzó dialógusrészlet egy leleplezett török kém és a főhős, egy vállalkozó szellemű, sok kalandot megélt orosz értelmiségi lány között: „Az önök hatalmas országa a legnagyobb veszélyt jelenti a civilizációra nézve. A maga végtelen tereivel, nagyszámú, tudatlan népességével, makacs és agresszív államgépezetével. Régóta figyelem Oroszországot, megtanultam a nyelvét, sokat utaztam, történelmi munkákat olvastam, tanulmányoztam az államberendezését, megismerkedtem vezető személyiségekkel. [...] Önnek ezt bizonyára kellemetlen hallgatni, mademoiselle Barbara, de Oroszország rendkívüli módon veszélyezteti a civilizációt. Olyan vad, romboló erők működnek a mélyében, amelyek előbb vagy utóbb a felszínre törnek, és azt nem köszöni meg a világ. Ez egy labilis, esztelen ország, mely mind a Nyugattól, mind a Kelettől a legrosszabbat vette át. Oroszországot feltétlenül helyre kell tenni, meg kell kötni a kezét. Ez önöknek is hasznára lesz. Európa pedig majd lehetőséget biztosít a további fejlődésre a megfelelő irányban. [...] – Mégis kinek gondolja magát, hogy arról ítélkezhet, ki tesz jót a civilizációnak, s ki rosszat?! Tanulmányozta az államberendezkedést, vezetőikkel ismerkedett! És Tolsztoj gróffal, vagy Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkijjal megismerkedett? És orosz irodalmat olvasott? Vagy talán nem futotta rá az idejéből? Kétszer kettő mindig négy, háromszor három pedig mindig kilenc, igaz? Két párhuzamos egyenes soha nem keresztezi egymást? A maga Euklideszénél nem, de a mi Lobacsevszkijünkénél igen! – Nem értem az ön metaforáját – vonta meg a vállát Anvar. – Az orosz irodalmat pedig, természetesen, olvastam. Jó irodalom, nem rosszabb, mint az angol, vagy a francia. Csakhogy az irodalom játékszer, egy normális országban nem játszhat fontos szerepet. Hiszen én magam is bizonyos mértékig irodalmár vagyok. A fontos dolgokkal kell foglalkozni, nem pedig érzélgős meséket írogatni. Lám, Svájcnak nincs kiemelkedő irodalma, az élet azonban összehasonlíthatatlanul jobb, mint az önök Oroszországában.”³

„Oroszország és a Nyugat” problémája, mint az orosz gondolkodásmód egyik meghatározó tényezője, a legváltozatosabb formában hálózta be az

akunyini szövegeket. E kultúrtörténeti jellegű önreflexió, mely éppen a szerzőnk által is olyannyira kedvelt XIX. század gyakran drámai vitáiban merül fel először, az irodalmi fikció keretei között, a regénybeli történések eleven közegébe ágyazva aktualizálódik. „Az orosz intellektuális hagyomány kontextusában az »Oroszország« és a »Nyugat« kifejezéseknek nem kizárólag földrajzi, politikai vagy szociológiai jelentésük van. Inkább rejtjelek, a gondolkodás és a kultúra univerzalitásának alapvető filozófiai kérdését jelzik. A »Nyugat« kifejezést itt az egyetemes, kényszerítő erejű, racionális igazságra irányultságot jelöli, túl az élet és a kultúra gyakorlatának minden különbözőségén. Az »Oroszország« kifejezés pedig az efféle igazság lehetetlenségére utal, és arra, hogy ezért nem a gondolkodásnak, hanem magának az életnek a szintjén kell keresni a megoldást.”⁴

Az Akunyin-regények alakjai nem egyszerűen bizonyos tézisekre, koncepciókra, felfogásokra épülő jelzések vagy sémák, nem modellértékűek, mint például az avantgárd poétikájának elszemélytelenített hősei, hanem a klasszikus kalandregény eljárás módjait és a krimi műfaji szabályait sajátosan ötvöző szerző hús-vér figurái. Az orosz kulturális hagyományban tartósan bizonyuló gondolkodási és mentalitásbeli alakzatok a regény kronotopozsában – „a kaland idejének idegen világában” (M. Bahtyin) – más és más szempontból kapnak újszerű megvilágítást. A hősök életének reális idejéhez kapcsolódva idézik fel egy adott kor szellemiségének bizonyos jegyeit, ugyanakkor az olvasó történelmi tapasztalatára és ismereteire vetítve a párhuzamok, áthallások bonyolult láncolatában, az ezredforduló embere gondolkodásmódjának koordináta-rendszerében is értelmezhetőek. Az Akunyin-hősök mozgásteret egyrészt konkrét és behatárolt, az általuk bejárt utakba azonban az író becsempészi azokat az időpatronokat, melyek felrobbantják e zárt világot, ami a szórakoztató históriák elemi élvezetén túl teret enged az intellektuális kalandozásnak is.

Az akunyini időfelfogás – még ha az alkotói inspiráció megjelenítése többnyire nem a magas irodalom eszköztárára épül is – szervesen kapcsolódik azokhoz az elméleti fejtegetésekhez, melyek az orosz világ kulturális „mátságát” éppen az idő szempontjából közelítik meg. A bahtyini kronotopoz fogalmát a XX. századi ember társadalmi, politikai, kulturális tapasztalatai alapján korrigáló M. Epstejn „kronocídiumról”, időgyilkosságról beszél, amikor az orosz szellemi kezdeményezésekben, majd azok realizálásának során felszínre hozott idő-anomáliákat veszi sorra.

„Az »idők kifordításának« tervezeteit talán sehol sem váltották olyan eszelős következetességgel valóra, mint Oroszországban, ahol a jövő és a múlt egymástól való »megszabadításának« áldozata a jelen lett. Az időbeli kapcsol-

⁴ Boris Groys, *Az orosz nemzeti identitás keresése // Replika* 1995/19–20. 140.

latok szétesésének véres sebhelyeit viseli a jelen, melynek Oroszországban szinte sosem volt önértéke, hanem kizárólag úgy értelmeződött, mint a múlt visszhangja, vagy a jövő felé tett lépés.” Az orosz kultúra sajátzerűségének megközelítésekor e vonatkozásban is hangsúlyos a Kelet–Nyugat-dilemma: „Oroszország különbözősége a nagy keleti civilizációktól, ahol a jelen és a múlt folytonosságát az etnikai hagyományok kontinuitása biztosítja, s a modern nyugati civilizációtól, ahol a jelent és a jövőt a technikai fejlődés folyamatossága fűzi össze. Oroszországban a múlt közvetlenül a jövővel kapcsolódik egybe, mintha a megfoghatatlan jelen szakadéka fölött függne. Az orosz civilizáció egyidőben passzeisztikus és futurisztikus, ebben áll tragikus mássága. És ezért is van különleges jelentősége kulturológiai szempontból, mivel a megújulást célzó mechanizmusok lecsupaszítottak, a jövő és a múlt módozatai közvetlenül kapcsolódnak egymáshoz, a jelen kiegyensúlyozó közvetítése nélkül.”⁵

Epstejn szerint az orosz kultúra dualisztikus modelljében a jelen „semleges”, nem az oppozíciók feloldására irányuló törekvések, hanem azok „átforratása”, „helycseréje” határozza meg a kultúra mindenkori távlatait. E tekintetben az idő „eltemetése” legelfajultabb formájának a posztmodern megoldást tekinti, mely az idő megőrzésének és megörökítésének látszatát keltve, a háttartalanná tágított jelen ürességét, a hiány metafizikáját képviseli.

Az akunyini felfogás lényege, annak ellenére, hogy bizonyos vonásaiban rokonítható a posztmodern szemlélet egyes megoldásaival, mégsem értelmezhető csupán eme diskurzus keretei között. Az író nem felszámolni, hanem éppenséggel rehabilitálni akarja az időt, a kezdet és a vég nélküli jelennel szemben visszaadni a múlt „méltóságát” és a jövő értelmességének hitét. A történelemmel, vallással, ideológiával való játék a cselekmény hitelesítésének szándékán túl olyan sokrétegű szövegkonstrukció felépítésének igényével magyarázható, melynek alapja a szerzői prekonceptió: Oroszország kulturális örökségének valós, s nem illuzórikus jelenléte a ma emberének hétköznapjaiban, gondolkodásmódjában, mentalitásában. A hagyományokban rejlő etikai és esztétikai értékek szövegbe „kódolásával”, s azoknak sztereotípiák-ként jelentkező eltorzulása gyakran ironikus „lemeztelenítésével”, Akunyin bepillantást enged abba a világba, melyet eleven szálak fűznek a jelenhez, ha mégoly láthatatlan formában is. A felidézés, ráismerés, újraélés azonban nem egyfajta szimulációs technika révén érvényesül, hanem az újjáéleszthető alkotó törekvések „életszerű” demonstrációjával. Ezt hangsúlyozza a szerző polemikus színezetű jelmondata: „Azt az Oroszországot akarom bemutatni, melyet nem veszítettünk el.”⁶ Az akunyini felfogásban azonban nyoma sincs az avított pátosznak, a nagy orosz kultúra felsőbbrendűségét hirdető anakro-

⁵ Mihail Epstejn: Hronocid. Prolog k voskresheniju vremeni // *Oktjabr* 2000. No 7.

⁶ Utalás Govoruhin *Oroszország, amelyet elvesztettünk* című nagy vihart kavart dokumentumfilmjére.

nisztikus attitűdnek. Szövegei úgy szólítják meg az olvasót, mint egy lehetséges játszótársat, aki elfogadja a szabályokat, szórakozni és nyerni akar, de arra is felkészült, hogy bolondot csinálnak belőle, ha nem jól kombinál.

A Fandorin-történetekben a műfaj szabályait mindig is szem előtt tartó író a detektívregény hagyományos fogásaival él: váratlan eseményeket halmoz egymásra, titokzatos körülményekkel fűszerezi azokat, rejtélyes sorsú hősöket vonultat fel stb. Minden Fandorin-regény cselekménye precízen meghatározott időben és térben játszódik, melyet az író már a mű elején rögzít, nemegyszer valós dokumentumok szövegbe illesztésével, így hitelesítve a választott történelmi pillanat atmoszféráját. A hitelesség-igény mellett azonban egy másik alkotói szándék is érvényesül: nem csak a XIX. század „történelmi reáliáinak” és hangulatának, de azon kivételes szellemi áramlatainak bemutatási igénye, melyek a nagy író-elődök szemléletét és művészi világát formálták.

Ily módon Akunyin nemcsak a klasszikus detektívregény műfaji elemeit eleveníti fel és játssza ki egy-egy történet „trükkös” megoldásaiban (ahogy pl. a *Leviathan*ban egyértelműen felismerhetővé teszi Agatha Christie *Halál a Niluson* című regényének motívumait), hanem jó néhány ismerős orosz „irodalmi tény” is beemel műveinek szövegébe. Gogol, Dosztojevszkij, Turgenev, Csehov, Bulgakov világa elevenedik meg a bűntények hátterében, hol líraian patetikus, hol groteszk-parodisztikus megvilágításban. Így azután az olvasónak már nemcsak azon kell törnie a fejét, vajon ki a gyilkos, hanem azon is, honnan olyan ismerős mindez.

Akunyin azonban nem csak saját kultúrájának sztereotípiáira formál hősöket és szituációkat, de az Oroszország megítélésével kapcsolatos „nyugati” és „keleti” közhelyeket is bejuttatja történeteibe. A *Leviathan* angol bárója így nyilatkozik Fandorinról: „Képzeld, tetszik nekem – függetlenül a nemzetiségétől. Viselkedése elegáns, hallgatag, figyel másokra. Valószínűleg ahhoz a rendhez tartozik, akiket Oroszországban az olasz intelligenzia szóval jelölnek, s a képzett európai társadalmi osztályt értik alatta. Fogadja el, kedves Emily, hogy azt a társadalmat, amelyben az európai osztály a lakosság külön rétegét képezi, s ráadásul idegen szóval jelölik, aligha lehet a civilizáltak közé sorolni. Elképzelem, micsoda szakadék választja el az ember formájú Mr. Fandorint egy szakállas kossacktól vagy muzhiktól, akik e tatár-bizánci impérium lakosságának 90%-át képezik... Másrészt, egy ilyen távolság felettébb felemeli és megnesemesíti a művelt és gondolkodó embert. Ezen még el kell, hogy töprengjek.”⁷

A kalandregények nélkülözhetetlen figurája sem hiányzik az akunyini arzenálból: a diplomáciai szolgálatból hazatérő nyomozózseni egy japán

⁷ *Leviathan*. Európa, Bp., 2004. 46.

szolgát hoz magával, aki a „keleti” mentalitást testesíti meg egy „más” kultúra humorral övezett képviselőjeként. Az *Akhilleusz balála* azonban egy másik vonatkozásban is felvillantja a keleti motívumot: a különböző kultúrkörök egymásra vetítésének eredményeként formálódik a regény kulcsfigurája, Ahimasz, a német apa és csecsen anya frigyéből származó, orosz közegben felnövő, hidegvérű bérgyilkos világfi.

A Fandorin-történetek mellett azonban Akunyin más műfajokban is kísérletezik, melyek közvetlenebbül kapcsolódnak a jelenkori Oroszország ismertetéséhez, s gyakran botrányos történelmi-politikai eseményeihez csakúgy, mint a mindmáig kiirthatatlan, a szovjet hétköznapokból öröklött ostobaságokhoz. A *Mesék idiotáknak* nyolc rövid történetében a vaskos humoré, a vitriolos nyelvezeté s a kíméletlen paródiáé a főszerep. S ha még mindig nem tört elég borsot a nagy orosz irodalom hivatalos védelmezőinek orra alá, Akunyin átírja a *Sirályt*, melynek mind olvashatósága, mind előadhatósága enyhén szólva problematikus, „posztmodern” játéknak viszont annál inkább szórakoztató.

A Grigorij Cshartisvili akaratából megszületett Borisz Akunyin azonban néhány év elteltével szülőatyja társszerzőjeként is színre lép: a „civil hóbortjának” engedelmeskedő, nagyvárosi temetőkből idő-nyomozást végző „tafofil” és a letűnt korok „szellemlényeit” a fikció erejével feltámasztó novellista a *Temetői históriákban* talál egymásra. A könyv előszavául szolgáló Magyarátzatban ezt olvashatjuk: „Hosszasan írtam ezt a könyvet, évente egy-két kisebb részt. A téma maga sem olyan, hogy kapkodni kellene, a későbbiekben ráadásul az az érzésem támadt, hogy ez nem egyszerűen egy könyv, hanem valamiféle út, amelyet végig kell járnom, s amelyen nem illik ugrabugrálni, mert a lendületlőtől eltévesztheted az elágazást, s könnyen elvtered az irányt. Néha úgy éreztem, hogy ideje megállni, megvárni a következő jelzést, mely ismét útra szólít.

Ez az út öt teljes évig tartott. Egy ősi moszkvai temető falánál kezdődött, s nagyon-nagyon messzire vitt. Ez idő alatt sok minden megváltozott, s a mindenkire egyaránt érvényes törvénynek engedelmeskedve, magam is más lettem – megkettőződtem. G. Cshartisvili rezonőrre és B. Akunyin lektűríró-vállalkozóra, úgyhogy a könyvet már ketten írtuk végig: az egyik az esszé-töredékekkel, a másik a szépirodalmi szövegekkel foglalkozott. Azt is megtudtam, hogy tafofil vagyok, a »temetők megszállottja« – kiderült, van a világon egy ilyen egzotikus hobby (ami esetenként már mánia). Ám engem csak feltételesen lehet tafofilnak nevezni, én nem gyűjtök temetőket és sírokat, engem az Elmúlt Idő titka foglalkoztatott: hová tűnik, s mi történik az őt benépesítő emberekkel?»⁸

Az orosz irodalomban az úton levés, útkeresés, vándorlás motívuma a hagyományosnál is szorosabban kötődik azokhoz a szellemi mozgásokhoz, melyek Oroszország történelmi sorsát évszázadokon keresztül meghatározták. Az idő- és térdimenziók kulturológiai szempontból vett „különössége”, mely az orosz tudat „másságát” is hivatott fémjelezni, az orosz eszme megtestesülésének különféle vetületeit érzékelteti. Ezzel összhangban, az orosz bölcséletben és irodalomban visszatérő elem az ember helyhez kötöttségének ambivalens jellege, mely a „talaj” metaforikus értelmezésének számos variációjában, a „nedves földanya” képzetének különböző aspektusaiban érhető tetten. A vándorlás végpontja, az ember végső nyughelye, a temető olyan kultikus hely, mely nemcsak a személyes, de a kollektív emlékezet ébrentartásának is helyszíne: az egyes emberi élet korlátozottságának tragikumát oldó, a történelmi folytonosság biztonságát sugalló toposz.

Ny. Gumiljov, a XX. század elejének költő-teoretikusa egyik programcikkében, az új irányzat, az akmeizmus irodalmi elődeivel kapcsolatban írja: „A szívünkhöz közelálló sírjai mindennél erősebben fűznek össze bennünket.” A múlt erejét jelképező sír – paradox módon – a maga materiális konkrétságával reprezentálja a nemlétet, ugyanakkor egy meghatározott individuum adott időkoordináták – a születés és a halál – közötti feltétlen létezésének emblémája is. „A temető az összesűrűsödött és megdermedt, konzervált idő szigete. Ahol az idő nem mozdul, vagy ha igen, egészen más ütemben, mint a kerítésen túli valóságban.” – mondja Akunyin egyik interjújában.

A Fandorin-ciklus koherenciáját a történelmi idő és a személyes sors láthatatlan összefüggéseit kutató írói nézőpont biztosítja, ami mintegy a magát klasszikus detektívregényként is olvastató mű intellektuális háttérét szervezi. A 2004-ben megjelent *Temetői históriák* azonban nem csak műfajában, de szellemiségében is különleges projektum. A dokumentum jellegű esszék, melyek szerzőjeként G. Cshartisvilit tarthatjuk számon, a világ hét legismertebb nekropoliszát mutatják be. Ezeket az Akunyin által írt detektívnovellák követik, melyek cselekménye ugyanezekhez a helyszínekhez kötődik.

A temetőre vonatkoztatott „sziget” és „város” megnevezések olyan kollektív létformára utalnak, ahol a tér zárt jellege, s eme izolált közeg természeti és civilizációs sajátosságai kapnak hangsúlyt. E temető-városok karakterét éppen az adja, milyen a viszonyuk a valós várossal, milyen a lakóik közötti kapcsolat, hiszen „a városlakók együtt élnek a múlttal, minden oldalról halottak veszik körül őket”. A *Temetői históriák*ban fokozatosan bontakozik ki az az írói mitológia, miszerint a halál nem az emberi élet végét, hanem csak annak átváltozását, más idődimenzióba kerülését jelenti.

Az írói nézőpont múltra irányultsága ellenére ugyanakkor nem retrospektív-nosztalgikus, hiszen a „halott” múlt nélkül, hogy elvesztené konkrét időbeliségét, része az „eleven” jelennek. „Már egy ideje úgy érzem, hogy akik

bennünket megelőzően éltek, nem tűntek el. Ugyanott maradtak, ahol voltak, csak más idődimenzióban. Ugyanazokat az utcákat rójuk, csak láthatatlanok vagyunk egymás számára.”⁹ A múltját nem lezárt, jelenétől elszakított fenoménként kezelő ember állandóan érzékeli annak impulzusait, nemcsak kutúrtörténeti, spirituális vonatkozásban, de konkrét, fizikai értelemben is, mindenekelőtt egy meghatározott, kiemelt toposz függvényében. Az akunyini novellákban a „hely szelleme” kettős jelentésű: egyrészt a temető-város különleges atmoszféráját, másrészt a „holtak szellemét” jelöli. E „szellemiség” olyan hangokban, szagokban, színekben, felvillanó képekben materializálódik, melyek a kifinomult érzékelés számára lehetővé teszik egy rejtőzködő, de mégis jelenvaló élet közelségének megtapasztalását. „A Régi Donszkoje temetőben az az egyértelmű, határozott érzés kerít hatalmába, hogy ezek az emberek itt vannak mellettem, megérinthetném őket, csak nem tudom, hogyan ragadjam meg a tovatűnő időt, hogyan érjek el a titokig.”¹⁰ – írja az esszéista Cshartisvili.

A szépirodalmi szövegek szintjén ez az érzés gótikus thrillerre emlékeztető cselekményben, klasszikus detektívtörténetek ismert prototípusaira hasonlító figurákban s a különböző történelmi korok tárgyi világának pontos ábrázolásában jelenik meg. Az akunyini novellákban a szerző alapvetően spirituális és emocionális természetű, az elkerülhetetlen halállal kapcsolatos élményeiből építi azt a „más-világot”, mely egy létező toposz fikcionálása révén ugyanazt a teret más időkoordináták között láttatja. A különböző idősíkok gyakran morbidnak tűnő egymásra vetítése, ez a „fantasy-szimultaneizáció” az „egységes emberi lét” gondolatát alátámasztani hivatott fogás: a testet öltött emlékezet a jelen zárt világából való kilépés, a múltban való megmerítkezés lehetőségét kínálja fel, a halála által végérvényesen múltba kényszerített teremtmény képzeletbeli realizálása pedig az e világi visszatérésnek ad esélyt. A hajdan volt idők eseményeinek, alakjainak felidézése az akunyini prózában azonban nem elsősorban a személyes emlékezet működéséhez, vagy pontos történelmi, szociológiai, etnográfiai kutatásokhoz kötött. Az író már-már rögeszmésen ismétli azt a misztikusnak ható gondolatot, miszerint van olyan léttörvény, melynek működése alapján az élet meghatározott jelenségei nem hullhatnak végérvényesen az idő mélységeibe. A józan gondolkodású Cshartisvili pedig esszéiben azt állítja, hogy van olyan pillanat, amikor jelt ad a múlt, amikor megérkezik az „üzenet”, csak nyitottnak kell lennünk a fogadására.

Amíg az egyes esszék a hely kiválasztására adnak magyarázatot a filológus-szerző racionális elvárásainak és kulturológiai ismereteinek megfelelően,

---

⁹ Uo. 6.

¹⁰ Uo. 18.

addig minden egyes „story” eme aktus, a „message” fogadásának és interpretációjának művészi megjelenítése. A múlt és a jelen közötti kapcsolatot ezáltal nemcsak az esszéíró konkrét információi teremtik meg, hanem az írói képzelet által megformált érzéketes világ, melyben a különböző impulzusok öltének konkrét formát.

A hely, az emberi élet és halál színtere, megbízhatóbb támpont a létezés valóságosságának igazolására, mint a megfoghatatlan idő. A külső-belső történések lényegét egyedül az adott szubjektum képes megragadni, a kívülálló számára létének hiteles dokumentációja a síremléken szereplő két évszám, születésének és halálának dátuma. A múltból érkező üzenet fogadásával az író a maga alkotó képzeletével adja vissza az egykoron élt ember elveszettnek hitt szubsztanciáját, s azáltal, hogy elbeszélésének hőségé teszi, olyan ontológiai státussal ruházza fel, mely a mindenkori jelenhez való tartozását is garantálja.

A tafofil filológus összegyűjtötte adatok alapján az Akunyin-novellák belső ideje egybeesik a történelmi múlt konkrét naptári idejével, ahonnan az író hőst és történetét kiemeli, szereplői a sírkövek tanúsága szerint valaha élt, létező személyiségek. A „két szerző” ezáltal teremt meg realitás és virtualitás kettős dimenzióját, biztosítja a világok közötti szabad átjárást, az átlényegülés lehetőségét: a halál megfellebbezhetetlensége mellett megmarad az élet, a visszatérés, az író és a mindenkori olvasó alkotó képzeletének erejével történő feltámadás esélye.

A *Temetői históriák* Magyarázatában megfogalmazott utolsó sorokat akár az író egész életművének credójaként is értelmezhetjük: „Ha eljön a nap, amikor az időjárás és az önök lelkiállapota összhangba kerül a környezettel, egy nagy egész részének érzik majd magukat, mindannak, ami volt, s ami ezután lesz. S talán akkor meghallják a hangot, ami azt suttogja: »A születés és a halál nem falat emel, hanem ajtót nyit.«”¹¹

---

¹¹ Uo. 9.

Akhilleusz halála

Részlet

Bagi Ibolya fordítása

Első fejezet, melyben a véletlenek láncszemei a sors füzérévé fonódnak

Szinte még elő sem bukkant a reggeli pétervári vonat a mozdony gomolygó füstjéből, ahogy megállt a Nyikolajevszkij pályaudvaron, s a kalauzok éppen csak leeresztették és kitámasztották a lépcsőket, mikor az első osztályú kocsiból egy felettebb figyelemre méltó külsejű fiatalember ugrott a peronra. Mintha csak egy párizsi magazinból lépett volna elő, mely az 1882-es nyári szezon divatját reklámozza: halvány homokszínű, nyersselyem öltönyt, széles karimájú olasz szalmakalapot, hegyes orrú, fehér kamáslis, ezüstmegőlt cipőt viselt, a kezében pedig szintén ezüstmegőlt, elegáns sétapálcát tartott. Ám igazán feltűnő nem is az utas keresetten elegáns öltözéke, hanem imponálás, mondhatni hatásos külleme volt. A magas, karcsú, széles vállú fiatalember tiszta, világoskék szemmel nézett a világba, különösen jól állt neki a vékony, pödrött kis bajusz, s megjelenését még izgalmasabbá tette az ezüstmegőlt csillogó halánték fekete, gondosan fésült hajában.

A hordárok sietve kipakolták a fiatalember poggyászát, amelyet érdemes részletesen bemutatni. A bőröndök és utazótáskák mellett egy összecsukható kerékpárt, súlyzókat és különböző nyelven írott könyvekből álló csomagokat raktak ki a peronra. Utolsóként egy alacsony termetű, görbe lábú, zömök testalkatú ázsiai férfi szállt ki a vagonból, kerek arcán méltóságteljes kifejezés ült. Zöld libériát viselt, ami sehogyan sem illett bőrszíjjal összefogott fapapucsához, s a színes papírlapozóhoz, ami egy selyemzsinóron lógott a nyakában. A pöttömnyi ember egy szögletes lakkozott edényt tartott a kezében, amelyben egy aprócska fenyő nődögélt, mintha csak egyenesen a liliputiak országából került volna a moszkvai pályaudvarra.

Miután végighordozta tekintetét a jellegtelen állomásépületen, a fiatalember kissé érthetetlen meghatottsággal nagyot szippantott a pályaudvar füstös levegőjéből, s ezt suttogetta maga elé: „Uram isten, hat év.” De nem

sokáig időzhetett ebben az ábrándos hangulatban. A fővárosból érkező vonat utasait meglepték a fiákeresek, akik többségükben a különböző moszkvai szállodák alkalmazásában álltak. Az irigylésre méltó kliensnek számító sötét hajú szépfiúért folytatott csatában a város négy lelegegásabb szállodájának rámenős kocsisai vettek részt – a Metropolé, a Loszkutnajáé, a Dresdené és a Dussault-é.

– A Metropolba parancsoljon! – kiáltotta az első. – Ez a legújabb, hamisítatlan európai hangulatú hotel! És a kínaijának is külön fülkét tudunk biztosítani a szobája mellett!

– Ő nem k-k-kínai, hanem japán – világosította fel a fiatalember, akiről kiderült, hogy egy kissé dadog. – Egyébként is az lenne a kívánságom, hogy velem együtt lakjon.

– Akkor parancsoljon hozzánk, a Loszkutnajába! – lökte odébb vállával a konkurenst a második fiákeres. – Amennyiben öt rubel fölötti szobát választ, ingyen elhelyezzük. Már repülhetünk is, mint a szél!

– Megszálltam már egyszer a Loszkutnajában – közölte a fiatalember. – Jó szálloda.

– Miért menne uraságod egy ilyen hangyabolyba – avatkozott a csatába a harmadik. – Nálunk a Dresdenben minden csöndes és szép, az ablakok egyenesen a Tverszkájára nyílnak, a kormányzó úr házára.

Az utas felfigyelt:

– Valóban? Ez nagyon kényelmes lenne. Tudja, éppen őfőméltóságánál leszek szolgálatban. Talán...

– Ugyan már, uram! – kiáltott fel az utolsó kocsis, egy málnaszín mellényes, jóképű fickó, akinek tükörfényesre olajozott hajában nyílegyenes volt a választék. – A Dussault-ban szállt meg az összes kiváló író – Dosztojevszkij, Tolsztoj gróf és maga Kresztovszkij úr is.

A könyvkötegekre felfigyelő szállodai pszichológus fortélyá bevált. A sötét hajú szép fiatalember elcsodálkozott:

– Maga Tolsztoj gróf is?

– De még mennyire, hiszen alighogy Moszkvába méltóztatik jönni, első útja hozzánk vezet. – A mellényes már fel is kapott két bőröndöt, és rákiáltott a japánra: – Gyerünk, lódulj utánam, hozd a magadét!

– Hát ha Dussault, akkor legyen Dussault – vonta meg a vállát a fiatalember, nem sejtve, hogy ez a döntése lesz az elkövetkező események végzetes láncolatának első szeme.

– Ah, Masza, mennyire megváltozott Moszkva – ismételte japánul a szép ifjú, miközben ide-oda forgolódott a fiáker bőrülésén. – Rá sem lehet ismerni. Macskaköves utak, nem úgy, mint Tokióban. S milyen jólöltözöttek az emberek! Nézd csak, ez a lóvasút meghatározott útvonalon közlekedik. És látod azt a dámát ott, az omnibusz tetején? Régebben oda nem engedték fel a hölgyeket, nem volt illő.

– Miért, uram? – kérdezte Masza, akit teljes nevén Maszahiro Szibatának hívtak.

– Miért, miért, hát hogy alulról ne leskelődjenek, amikor egy hölgy felmegy a lépcsőn.

– Európai ostobaságok és barbárság – vonta meg a vállát a szolga. – Én önnek, uram, a következőket mondom. Amint megérkezünk a szállodába, minél hamarabb rendelnie kell egy kurtizánt, még hozzá feltétlenül első osztályút. Nekem jó lesz a harmadosztályú is. Itt szépek a nők. Magasak, kövérek. Sokkal jobbak a japánoknál.

– Hagyj békén a sületlenségeiddel – haragudott meg a fiatalember. – Még hallgatni is undorító.

A japán rosszállóan ingatta a fejét:

– De hát mennyi ideig lehet még szomorkodni Midori-szan miatt? Teljesen felesleges sóhajtózni egy nő után, akit soha többé nem látunk az életben.

Gazdája ennek ellenére egy nagyot sóhajtott, azután még egyet, majd láthatólag azért, hogy megszabaduljon borús gondolataitól, a kocsihoz fordult (éppen a Sztrasznaja kolostor mellett hajtottak el):

– Kinek emelték ezt a szobrot a k-k-körúton? Talán csak nem lord Byronnak?

– Ez Puskin, Alekszandr Szergejics – fordult meg szemrehányó tekintettel a kocsi. A fiatalember elvörösödött, s ismét valami idegen féle nyelven kezdett el hadovázni a ferde szemű kis embernek. A kocsinak csak a háromszor ismételt „Puszikin” szót sikerült kihámozni belőle.

A Dussault-t a legjobb párizsi szállodák mintájára alakították ki – a főbejáratnál libériás portás fogadta az érkezőt, a tágas előcsarnokban jókora dézsákban azálea és magnólia díszelgett, s saját étterme is volt. A pétervári vonat utasa egy minőségi, hatrubeles szobát vett ki, a Színházközre nyíló ablakokkal; Eraszt Petrovics Fandorin törvényszéki ülnökként jelentkezett be, s kíváncsian vette szemügyre a nagy fekete táblát, melyre európai szokás szerint krétával írták fel minden egyes vendég nevét.

Legfelül nagy, cikornyás betűkkel írt dátum szerepelt: június 25., péntek – 7 juillet, vendredi. Kissé lejjebb, a legfeltűnőbb helyen, szépen megformálva ez állt: M. D. Szoboljev, főhadsegéd, gyalogsági tábornok – No 47.

– De hiszen ez lehetetlen! – kiáltott föl a törvényszéki ülnök. – Micsoda szerencse! – Majd a portáshoz fordulva ezt kérdezte: – Itthon tartózkodik a nagyságos úr? R-r-régi ismerősök vagyunk!

– Ahogy mondani tetszik, itthon van – hajolt meg amaz. – Csak tegnap méltóztatott érkezni. Nagy társasággal. Az egész sarki lakosztályt lefoglalta, ez az ajtó mögötti folyosó teljesen az övé. De az úr még alszik, nem szabad zavarni.

– Michelle? Reggel fél kilenckor? – csodálkozott el Fandorin. – Ez nem rá vall. Persze, az emberek is változnak. Mondja meg a t-t-tábornoknak, hogy a húszas szobában szálltam meg – feltétlenül látni akar majd.

Azzal a fiatalember sarkon fordult, ám mielőtt elindult volna, történt még egy véletlen dolog, ami a sors szeszélyes füzérének második láncszeme lett. Az előkelő vendég által elfoglalt folyosó bejárati ajtaja váratlanul kinyílt, s egy fekete szemöldökű, sasorrú, a borotvátlanlanságtól sötét, beesett arcú, borzas kozák tiszt nézett ki mögüle.

– Ember! – harsogta, miközben türelmetlenül egy papírlapot lobogtatott. – Fusson a postára, egy táviratot kell feladni. Gyerünk!

– Gukmaszov, ön az? – Eraszt Petrovics ölelésre tárta a karját. – Ezer éve nem láttam! Mi újság van, még mindig ön a mi Akhilleuszunk Patroklosza? S már kapitánnyá lépett elő! G-g-gratulálok!

Ám ez a barátságos felkiáltás semmilyen hatással sem volt a tisztre, vagy ha volt is, az inkább kellemetlennek nevezhető. A kapitány fekete, cigányos szemével rosszallóan mérte végig a piperkőc ifjút, s szó nélkül becsapta az ajtót. Fandorin kitért karokkal, szinte dermedten állt ebben az esetlen pózban – mint aki táncolni készült, de közben meggondolta magát.

– Így van ez – mormogta zavartan maga elé. – Mennyire m-m-megváltozott minden – a város is, az emberek is.

– Parancsol reggelit a szobájába? – kérdezte a portás, mint aki észre sem vette az ülnök zavarát.

– Nem, nem kérek – válaszolta a fiatalember. – Hozasson inkább a pincéből egy vödör jeget. Vagy jobb lesz, ha mindjárt k-k-kettőt.

A tágas, gazdagon berendezett szállodai szobában a vendég igen különös dolgot művelt. Meztelenre vetkőzött, fejenállásba lendült, lába éppen csak érintette a falat, ahogy tízszer elnyomta magát a padlótól. A japán szolgát ura viselkedése egyáltalán nem lepte meg. Miután az ázsiai átvette a folyosói ügyeletestől a darabos jéggel teli vödröket, a szabályos sűrű jégdarabokat beleöntötte a fürdőkádba, hideg vizet engedett rá a csapból, s várta, hogy a törvényszéki ülnök véget vessen különös tornamutatványának.

A gyakorlatoktól kipirult Fandorin egy perc elteltével bement a fürdőszobába, s egy lendületes mozdulattal belecsobbant a szörnyű, jeges fürdőbe.

– Masza, vedd elő az egyenruhám. A kitüntetések is. A bársony dobozban vannak. Megyek, és bejelentkezem a hercegnél.

Tömören, összeszorított fogakkal beszélt. Szemmel láthatóan jókora akaraterő kellett a fürdéshez.

– Magához a fő kormányzóhoz, az új uraságához? – kérdezte tiszteletteljesen Masza. – Akkor a kardot is előveszem. Feltétlenül szükség van rá. Egy dolog orosz követnek lenni Tokióban, ami ön korábban volt, ott nem kellett ilyesmivel körülményeskedni. És megint más a helyzet egy ilyen nagy, kőből épült város kormányzójával. Ne is vitatkozzon.

Masza eltávozott, majd rövidesen visszatért a díszes szolgálati karddal, amit kinyújtott tenyerén áhítatosan tartott maga előtt.

Eraszt Petrovics belátta, hogy értelmetlen dolog lenne vitatkozni, ezért csak sóhajtott egyet.

– Akkor hát mi lesz a kurtizánokkal, uram? – kérdezte Masza, nyugtalanul tekintve gazdájának a hideg víztől kissé elkékült arcára. – Az egészség mindennél fontosabb.

– Vigyen el az ördög – Fandorin fogvacogva kiszállt a kádból. – Add a t-t-törülközőt, felöltözöm.

– Jöjjön csak galambocskám, jöjjön. Már vártuk önt. Úgy is mondhatnám, a titkos szanhedrin minden tagja jelen van, he-he.

E szavakkal üdvözölte a díszbe öltözött törvényszéki ülnököt Vlagyimir Andrejevics Dolgorukoj herceg, Moszkva-anyácska mindenható ura.

– Miért toporog ott a küszöbön? Fáradjon be, foglaljon helyet a karosszékekben. Amúgy pedig teljesen fölöslegesen díszleg itt az egyenruhájában, ráadásul még a kardját is felkötötte. Hozzám egyszerű öltözetben, zakóban is lehet jönni.

Eraszt Petrovics külföldi bolyongásainak hat éve alatt az idős főkormányzó alaposan megváltozott. Gesztenyebarna haja (nyilvánvalóan paróka) sehogy sem volt összhangban mély ráncokkal barázdált arcával, lekonyuló bajszából és dús pofaszakállából gyanúsán hiányoztak az ősz szálak, feltűnően fiatalos tartása pedig kétséget sem hagyott afelől, hogy fűzőt visel. A herceg másfél évtizede irányította az ősi székváros életét, finoman, de határozottan, amiért ellenségei Jurij Dolgorukojnak, Vologya Nagyfészeknek, jóakarói pedig Vlagyimir Vörös Napocskának nevezték.

– Hát megjött a mi tengerentúli vendégünk – szólt a kormányzó – a hatalmas íróasztal melletti karosszékekben ülő két tekintélyes úrhoz intézve szavait, akik közül az egyik egyenruhában, a másik civil öltözetben volt. – Bemutatom önöknek Fandorin törvényszéki ülnököt, a különleges megbízatásokért felelős új hivatalnokomat. Pétervárról irányították hozzám, korábban a világvégén, a Japán Császárság oroszországi nagykövetségén szolgált. Ismerkedjenek meg, galambocskám – fordult a herceg Fandorinhoz. – Karacsencev Jevgenyij Oszipovics, Moszkva rendőrfőnöke. A törvényesség és a rend őre. – A kormányzó a vörös hajú, nyugodt, figyelmes tekintetű, kissé dülledt barna szemű tábornok felé intett. Ő pedig az én Petrusám, önnek Pjotr Parmenovics Hurtyinszkij, udvari tanácsos és a főkormányzói kancellária titkos ügyosztályának vezetője. Bármilyen történik Moszkvában, Petrusa azonnal tudomást szerez róla, és jelenti nekem.

90 A negyven körüli, testes úriembernek mintha külön tekintélyt kölcsönzött volna hosszúkás fejére simított, lazán oldalra fésült haja, s keményített

inggallérral keretezett kövér arca, miközben álmosan hunyorogva komótosan bólintott.

– Nem egészen véletlenül kértem, galambocskám, hogy éppen pénteken jöjjön – mondta szívélyes hangon a kormányzó. – Éppen péntekenként tizenegykor kell titkos és bizalmas ügyekben döntést hoznom. Most is egy kényes kérdés van soron, nevezetesen, hogy honnan lehetne pénzt előteremteni a székesegyház freskóinak befejezésére. Szent ügy ez, s én sok éve hordom a keresztjét. – Azzal áhítatosan keresztet vetett. – A festők egymással civakodnak, s rendszeres a lopás. Azon kell elgondolkodnunk, hogyan húzzunk ki egymilliót erre a nemes ügyre a moszkvai pénzeszsákokból. Nos hát, titkos ügyekben jártas uraim, eddig ketten voltak, mától hárman lesznek. Ahogy mondani szokás, egyetértésben és szeretetben. Hiszen ön is, Fandorin úr, a titkos ügyekben való jártassága okán lett hozzám kinevezve, nem igaz? Az ajánlásai fiatal kora dacára kitűnőek. Látszik, van tapasztalata e téren.

Firtatóan pillantott újonc beosztottjára, ám az állta tekintetét, sőt, a jelek szerint, egyáltalán nem jött zavarba.

– Hiszen emlékszem önre – szólalt meg ismét a jóságos öregember hangján Dolgorukoj. Ott voltam az esküvőjén. Mindenre, mindenre emlékszem... Megfőfiasodott, nagyon megváltozott. Hát igen, mi sem lettünk fiatalabbak. Foglaljon helyet körülünkben, galambocskám, üljön csak le, nem szeretem a körülményeskedést...

Eközben a kormányzó mintegy véletlenül maga elé húzta az újonc minősítését – a vezetéknevére emlékezett, de a kereszt- és apai neve nem jutott az eszébe. Az efféle dolgokban nem szabad bakot lőni, ezzel tisztában volt a nagyon is tapasztalt Vlagyimir Andrejevics. Mindenkire nézve sértő, ha keverik a nevét, s egyébként sem célszerű ok nélkül megsérteni a beosztottakat.

Eraszt Petrovics – így hívják hát ezt a szépfiút. A minősítésre pillantva a herceg elkomorult, a felsorolás ugyanis semmi jóval nem kecsegtetett. A főkormányzó veszélyt szimatolt. Már többször is átfutotta új munkatársának személyes iratait, de nem lett tőle okosabb.

A minősítés valóban nagyon titokzatosnak tűnt. Huszonhat éves, pravoszláv vallású, nemesi származású, moszkvai születésű, eddig rendben is volna a dolog. A gimnázium befejezése után, kérésének megfelelően, a moszkvai rendőri kormánysszék törvényszéki tisztviselőnek nevezte ki, s a Nyomozóhivatalban alkalmazták, írónki minőségben. Ez is világos. Ezek után azonban hihetetlen dolgok következtek. Mi a csuda ez, kérdezi az ember, hogy alig két hónap elteltével: „Őfelsége szolgálatában tanúsított kiváló munkájáért és önfeláldozó magatartásáért, soron kívül, címzetes tanácsos kinevezésben részesül, s külügyminisztériumi alkalmazásba kerül”? Majd lejjebb, a Kitüntetések rubrikában még meghökkentőbb dolgok szerepelnek: „Szt. Vlagyimir Érdemrend 4. fokozata az »Azazel«-ügy kapcsán (a csendőrség Különleges

Egységének titkos irattára)”; „a Szt. Sztanyiszlav Érdemrend 3. fokozata – »Török csel«-akció (a Hadügyminisztérium titkos irattára)”; „Szt. Anna Érdemrend 4. fokozata – »Gyémánt hintó« (a Külügyminisztérium titkos irattára)”. Mindenütt csak titok és titok!

Eraszt Petrovics tapintatos, ugyanakkor éber tekintettel mérte végig a magas rangú vezetőséget, s egy pillanat alatt összegezte első benyomásait, melyek egészében véve kellemesnek bizonyultak. Öreg ugyan a herceg, de az esze még fog, s úgy látszik, színészi tehetségnek sincs híján. A törvényszéki ülnök figyelmét az sem kerülte el, milyen zavart kifejezés ült a nagyságos úr arcára, miközben személyi lapját szemlélte. Fandorin együttérzően felsóhajtott, mivel annak ellenére, hogy személyes aktáját nem olvasta, nagyjából tisztában volt annak tartalmával.

A pillanatnyi csendet kihasználva Eraszt Petrovics a két hivatalnokra pillantott, kiknek szolgálati kötelességük ismerni az összes moszkvai titkot. Hurtyinszkij megnyerő arckifejezéssel sandított rá, de csak a szája húzódtott mosolyra – látszólag szívélyes fogadtatásban részesítette, ami azonban mint ha nem is neki szólt volna, hanem tulajdon fantáziaképeinek. Eraszt Petrovics nem viszonzta az udvari tanácsos mosolyát – túlságosan jól ismerte, s nagyon nem kedvelte ezt az embertípust. A rendőrfőnök ezzel szemben megtetszett neki, könnyedén rá is mosolygott, anélkül, hogy behízselgőnek tűnnék ez a gesztus. A tábornok udvariasan bólintott, ám furcsa módon némi sajnálatot lehetett kiolvasni a tekintetéből. Eraszt Petrovics nem törte ezen a fejét – idővel úgyis kiderül, miért –, s ismét a herceg felé fordult, aki szintén részt vett ebben a szótlán, ám mindemellett az illendőség határain belül maradó „lássuk csak, ki is vagy te” rituáléban.

A herceg homlokán egy különösen mély barázda rajzolódott ki, mely arra engedett következtetni, hogy komolyan eltűnődött. Ófensége legfontosabb gondolata ebben a pillanatban a következő volt: „Csak talán nem a kamarilla küldött ide, te kedves ifjú? Nem utánam akarsz-e szaglászni? Nagyon így néz ki a dolog. Nem elég nekem Karacsencev.”

A rendőrfőnök sajnálkozó tekintetét más természetű körülmények változtatták ki. Jevgenyij Oszipovics zsebében ott lapult egy levél, melyet közvetlen főnökétől, az államrendőrségi hivatal igazgatójától, Plevakótól kapott. Vjacseszlav Konsztantyinovics, a régi barát és pártfogó, magánjellegű levelében azt írta, hogy Fandorin okos és figyelemre méltó ember, aki valamikor a megboldogult cár és különösen az egykori csendőrfőnök bizalmát élvezte, ám külföldi szolgálata idején kimaradt a nagypolitikából, s Moszkvába vészelyelték, mivel a fővárosban nem tudtak megfelelő feladatot találni neki. Jevgenyij Oszipovicsnak már az első pillanatban szimpatikusnak tűnt a fiatalember – éles szemű, s van tartása. Nem tudja a szerencsétlen, hogy a magasabb körök már keresztet vetettek rá. Hamarosan kidobandó lábbelinek minősítették. Ilyen gondolatok foglalkoztatták Karacsencev tábornokot.

S hogy miről gondolkodott Pjotr Parmenovics Hurtyinszkij, azt csak a jó ég tudja. Felettebb titokzatos észjárású ember volt.

A néma jelenetnek egy új szereplő színre lépése vetett véget, aki nesztelenül bújtt elő a kormányzói lakosztály szobáinak valamelyikéből. A magas, sovány öregember kopottas libériát viselt, tar koponyája szinte világított, akkurátusan fésült pofaszakálla olajtól fénylett. Az öregember egy ezüst tálcát tartott a kezében, melyen ki tudja, milyen üvegcsék és kis poharak álltak.

– Méltóságos uram – szólalt meg zsémbes hangon a libériás. – Itt az ideje, hogy elfogyassza a székrekedés elleni párlatot. Még mielőtt panaszkodni kezdene, hogy Frol nem hozta időben. Talán elfelejtette, hogy tegnap is mennyit nyögdecselt és siránkozott. Úgy bizony. Hát akkor most nyissa ki szépen a száját.

Ugyanolyan zsarnok, mint az én Maszám, gondolta Fandorin, bár kinézetre éppen az ellenkezője. Hogy miféle népséget vettünk a nyakunkba!

– Hát persze, Froluska – adta meg magát azon nyomban a herceg. – Máris beveszem. Ismerje meg, Eraszt Petrovics, a komornyikom, ő Vegyiscsev Frol Grigorics. Kiskoromtól fogva gondomat viseli. És önök, uraim? Nem parancsolnak belőle? Remek gyógyfűből készült. Az íze undorító, de mivel nincs teljesen kifőzve, nagyon hatékony, s kiválóan stimulálja a bélműködést. Frol, önts nekik is.

Karacsencev és Fandorin határozottan visszautasították a főzetet, Hurtyinszkij azonban megkóstolta, sőt, nem mulasztotta el megjegyezni, hogy az nincs híján egyfajta kellemes aromának.

Frol gyümölcslikört és kis szendvicseket szolgált fel a hercegnek a főzet mellé (Hurtyinszkijt nem kínálta), majd batisztszalvétával megtörölte a méltóságos úr száját.

– Nos hát, Eraszt Petrovics, milyen különleges megbízatást is osszak önre? El sem tudom képzelni – tárta szét karját a likórtól maszatos Dolgorukoj. – Titkos ügyekben járatos tanácsadókból, ahogy ön is láthatja, van elég. No de se baj, ne csüggedjen. Rendezkedjen be, nézelődjön...

Bizonytalanul legyintett, miközben magában hozzáfűzte: „Mi pedig közben kiderítjük, miféle szerzet is vagy.”

Ebben a pillanatban az özönvíz előtti, izmaili mélyrelieffel díszített óra tizenegyet kongatott, amikor is a harmadik láncszem végleg összekapcsolta a fatális véletlenek egybeesésének füzérét.

A fogadószobába vezető ajtó hirtelen kopogtatás nélkül kinyílt, s a részben a titkár eltorzult arca jelent meg. A dolgozószobán végigsüvített a Rendkívüli Esemény láthatatlan, ám teljesen egyértelmű légárama.

– Nagy baj történt, méltóságos uram! – jelentette remegő hangon a hivatalnok. – Meghalt Szoboljev tábornok! Személyes futár-tisztje, Gukmaszov kozákkapitány hozta a hírt.

A közlés különféleképpen hatott a jelenlevőkre – alkatuknak megfelelően. A fő kormányzó a szomorú hírt hozó felé hessentett, mondván, eriggy, nem akarom elhinni – majd ugyanazzal a kezével keresztet vetett. A titkos ügyosztály vezetője egy pillanatra kimeresztette a szemét, majd gyorsan ismét lehunyta. A vörös hajú rendőrfőnök felpattant, a törvényszéki ülnök arcán pedig két érzés tükröződött: először mély felindulás, majd rögtön utána az a töprengő kifejezés, amely a következő jelenet egész ideje alatt kiült az arcára.

– Akkor hívd be a kapitányt, Innokentyij – utasította szelíden a titkárt Dolgorukoj. – Milyen szomorú dolog is ez.

Határozott léptekkel, sarkantyúját pengetve az a bizonyos hetyke tiszt lépett a szobába, aki a szállodában nem akart Eraszt Petrovics ölelésre tárt karjaiba futni. Most már frissen borotvált volt, díszes kozáktestőr mundérban feszített, mellén kereszttek és érdemrendek egész ikonosztáza.

– Excellenciás uram, Mihail Dmitrics Szoboljev főhadsegéd első futártisztje, Gukmaszov kapitány jelentkezik! – mutatkozott be a tiszt. – Fájdalmas hír... – Erőt vett magán, kackiás fekete bajsza megremegett, majd folytatta. – A 4. hadtest parancsnoka átutazóban rjazanyi birtokára, tegnap érkezett Minszkből, s a Dussault hotelben szállt meg. Ma reggel Mihail Dmitrics sokáig nem jött ki szállodai szobájából. Nyugtalankodni kezdtünk, bekopogtunk – semmi válasz. Akkor bátorkodtunk bemenni, ő pedig... A kapitány újabb titáni erőfeszítést tett, hogy végigmondja a magáét, anélkül, hogy közben meg ne remegjen a hangja. – A tábornok úr a karosszékben ült. Halott volt... Orvost hívtunk. Azt mondta, nincs mit tenni. Már a teste is kihűlt.

– Ajjaj-jaj – fogta a fejét a kormányzó. – Hogyan történhetett? Hiszen Mihail Dmitrics fiatal volt. Talán ha negyvenéves lehetett?

– Betöltötte a harmincnyolcat, a harminckilencedikben volt – jelentette ugyanazon a feszült, hajszál híján elcsukló hangon Gukmaszov, és sebesen pislogni kezdett.

– S mi volt a halál oka? – kérdezte Karacsencev gondterhelten. – Talán betegeskedett a tábornok?

– Egyáltalán nem. Egészséges volt, friss és vidám. Az orvos azt feltételezi, hogy agyvérzés vagy szívroham végzett vele.

– Jól van, menj csak, menj – bocsátotta el a kapitányt a szomorú hírtől megrendült herceg. – Mindent megteszek, amit kell, s jelentem a cárnak. Menj. – Amikor pedig a kapitány mögött bezárult az ajtó, keserűen felsóhajtott. – Ó, uraim, mi lesz még itt... Ez nem tréfadolog – egy ilyen ember, egész Oroszország kedvence. De mit Oroszország – egész Európa ismeri a Fehér Generálist... Éppen ma akartam meglátogatni... Petrusa, küldj egy táviratot őfelségének, rád bízom, fogalmazd meg! Nem, mégis mutasd meg előtte. Utána pedig gondoskodj a temetésről, gyászszertartásról és... De hát

magad is tudod. Ön pedig, Jevgenyij Oszipovics, biztosítsa, hogy rendben menjenek a dolgok. Ha híre megy, mi történt, egész Moszkva a Dussault-hoz tódul. Legyen gondja rá, hogy ne tapossák agyon egymást, nagy érzékenyülésükben. Hiszen ismerem a moszkvaiakat. Azt akarom, hogy akkurátusan, pontosan rendezzen el mindent.

A rendőrfőnök bólintott, és felvette a székéről a jelentéseket tartalmazó dossziét.

– Távozhatok, méltóságos uram?

– Elmehet. Hajaj, lesz itt még zűrzavar, nem is akármilyen. – A herceg hirtelen izgalomba jött. – S mi lesz akkor uraim, ha ne adj isten, őfelsége is ideutazik? Biztosan el fog jönni! Hiszen nem más, mint Plevna és Turkesztán hőse adta vissza lelkét a Teremtőnek. A félelem- és gáncsnélküli lovag, nem véletlenül nevezték Akhilleusznek. Fel kell készíteni a Kreml palotáját. Erről jobb, ha én intézkedem...

Hurtyinszkij és Karacsencev az ajtó felé indultak, készen arra, hogy teljesítsék a rájuk bízott feladatot, a törvényszéki ülnök azonban, mintha mi sem történt volna, ülve maradt, s kissé értetlenül nézett a hercegre.

– Ó, igen, Eraszt Petrovics, galambocskám – kapott észbe Dolgorukoj. – Nincs most lehetőségem önnel foglalkozni, beláthatja. Egyelőre szokja az itteni környezetet. No és legyen elérhető. Talán tudok magára bízni valamit. Mindenkinek jut elég munka. Ó, micsoda szerencsétlenség...

– Hogyan, kegyelmes uram? Nem rendel el nyomozást? – kérdezte váratlanul Fandorin. – Hiszen jelentős személyiségről van szó. S a halála körülményei is különösek. Tisztázni kellene néhány dolgot.

– Ugyan miféle nyomozás – ráncolta szemrehányóan a homlokát a herceg. – Hiszen mondom, az uralkodó is itt lesz.

– Nekem azonban van okom feltételezni, hogy itt valami nem tiszta – jelentette ki végtelen nyugalommal a törvényszéki ülnök.

Szavai bombaként robbantak.

– Micsoda ostoba fantáziálás! – kiabálta Karacsencev, s egyszerre elvesztette a fiatalemberrel szemben táplált minden szimpátiáját.

– Mégis, milyen alapon? – vetette oda lekezelően Hurtyinszkij. – Miféle feltételezései lehetnek önnek? És egyáltalán, honnan is tudhatna bármit?

Eraszt Petrovics pillantásra sem méltatta az udvari tanácsost, egyenesen a kormányzóhoz intézte szavait:

– Amint ön is tudni méltóztatik, nagyságos uram, véletlenül én is a Dussault-ban szálltam meg. Ez egy. Mihail Dmitrijevics r-r-régóta ismerem. Mindig kora hajnalban kel, s teljességgel elképzelhetetlen, hogy a tábornok ilyen sokáig aludna. A kísérete már reggel hatkor nyugtalankodni kezdett volna. Ez kettő. Én pedig fél kilenckor láttam Gukmaszov kapitányt, akit szintén nagyon jól ismerek. Még nem borotválkozott. Ez három.

Ekkor Fandorin sokatmondóan elhallgatott, mintha ez az utolsó kijelentése különösen fontos lenne.

– Még nem borotválkozott? És akkor mi van? – kérdezte értetlenül a rendőrfőnök.

– Hát az, nagyságos uram, hogy Gukmaszov soha, semmilyen körülmények között nem lehet borostás reggel fél kilenckor. Én ezzel az emberrel együtt csináltam végig a b-b-balkáni hadműveletet. A pedantériáig akkurátus ember, és soha nem lépett ki a sátrából, amíg meg nem borotválkozott, még ha nem is volt víz, és havat kellett olvasztani hozzá. Feltételezem, hogy Gukmaszov kora reggeltől kezdve tisztában volt vele, hogy a parancsnoka meghalt. Ha pedig tudta, miért hallgatott ilyen sokáig? Ez négy. Feltétlenül ki kell vizsgálni a dolgot. Annál is inkább, m-m-mivel itt lesz az uralkodó is.

Ez utóbbi megjegyzés, úgy látszik, mindennél sokkalóbban hatott a kormányzóra.

– Igazat kell adnom Eraszt Petrovicznak – mondta a herceg, székéből felemelkedve. – Ez államügy. Titkos nyomozást rendelék el Szoboljev főhadsegéd halálának körülményeivel kapcsolatban. S ezek szerint a boncolást sem kerülhetjük el. De legyen óvatos, Jevgenyij Oszipovics, körültekintően dolgozzon, ne verje dobra az ügyet. Különben mindenféle szóbeszéd kel szárnyra... Petrusa, gyűjtsd össze a pletykákat, s nekem jelentsd személyesen. A nyomozást, természetesen, Jevgenyij Oszipovics irányítja. Ja, és ne feledkezzen meg a bebalzsamozásról. Sokan akarnak majd búcsút venni a hőstől, most pedig rekkenő nyár van. Rövid időn belül oszlani kezd. Ami pedig önt illeti, Eraszt Petrovics, akár a sors rendelte a Dussault-ba, akár mert olyan jól ismerte a megboldogultat, igyekezzék a maga módján tájékozódni ebben az ügyben, cselekedjék, úgymond, civil alapon. Szerencsére önt még nem ismerik Moszkvában. Hiszen ön úgymond a különleges megbízatások embere – hát tessék, itt egy különleges megbízatás, ennél különlegesebb nem is lehet.

Harmadik fejezet, melyben Fandorin „fej vagy írás”-t játszik

Eraszt Petrovicznak azonban nem sikerült öt perc alatt az Angliába érnie. A folyosón, a végzetes 47-es szoba előtt a komor tekintetű Gukmaszov várt rá.

– Fáradjon be hozzám pár szó erejéig – szólította meg Fandorint, miközben erősen megszorította a fiatalember könyökét, s a szobájába vezette, amely az ezredes apartmanjának közvetlen szomszédságában volt.

A szoba kiköpött mása volt Fandorin lakosztályának. Egy egész társaság gyűlt itt össze, a díványon és a székeken üldögélve. Eraszt Petrovics körbehordozta tekintetét a jelenlévőkön, s felismerte bennük az elhunyt kíséretének tisztjeit, akiket az imént a fogadószobában látott. A törvényszéki ülnök

finom meghajlással üdvözölte a gyülekezetet, amelyre azonban semmilyen válasz nem érkezett, ellenkezőleg, kimondottan ellenséges pillantások szegeződtek rá. Ekkor Fandorin összefonta karját, az ajtófélfának támaszkodott, az arckifejezése pedig láthatóan megváltozott – a tiszteletteljes üdvözlést azon nyomban hideg, ellenséges tekintet váltotta fel.

– Uraim – szólalt meg szigorú, sőt ünnepeyles hangon a kapitány. – Engedjék meg, hogy bemutassam önöknek Eraszt Petrovics Fandorint, akit van szerencsém még a török háború idejéből ismerni. Jelenleg a moszkvai fő kormányzó mellett teljesít szolgálatot.

De ahogy az ímént, a tisztetek most sem üdvözölték, még egy fejbólintással sem Eraszt Petrovicsot, aki ez esetben szintén mellőzte az újbóli meghajlást. Várta, mi következik. Gukmaszov a következőket mondta neki:

– Akiket most itt lát, Fandorin úr, a bajtársaim. Baranov alezredes, főhadsegéd, Erdeli herceg, hadsegéd főhadnagy, Abadziev herceg, hadsegéd, törzskapitány, Usakov lovaskapitány, futártiszt, Eichholz báró, lovaszászlós futártiszt, Gall lovaszászlós futártiszt, Markov százados, futártiszt.

– Nem fogom megjegyezni – mondta erre Eraszt Petrovics.

– Nincs is rá szükség – vágott vissza Gukmaszov. – Ezeket az urakat pedig azért mutattam be önnek, mert kötelessége magyarázatot adni nekünk.

– Kötelességem? – kérdezte gúnyosan Fandorin. – Ez mégiscsak sok!

– Igen, uram. Méltóztassék most itt, mindenki előtt megmagyarázni, mi indokolja azt a sértő kérdezősködést, melynek kitett engem a fő kormányzó jelenlétében.

A kapitány zord hangja ellenére a törvényszéki ülnök továbbra sem vesztette el higgadságát, sőt, rendszeresen visszatérő enyhe dadogása is egyszerűen elmúlt.

– A kérdéseim, kapitány, azzal magyarázhatók, hogy Mihail Dmitrijevics Szoboljev halála fontos államügy, sőt mi több, történelmi jelentőségű. Ez egy. – Fandorin szemrehányóan elmosolyodott. – Ön pedig, Prohor Ahramejevics, a bolondját akarta járatni velünk, ráadásul nagyon ügyetlenül. Ez kettő. Dolgorukoj herceg megbízott velem, hogy tisztázzam ezt az ügyet. Ez három. S biztos lehet benne, hogy tisztázni is fogom, hiszen ismer. Ez négy. Vagy mégis inkább elmondja az igazságot?

Az egyik ezüst tölténysebes, cserkesz kaftános kaukázusi herceg – most kellene, hogy eszébe jusson, melyik a kettő közül – felpattant a díványról.

– Egy-kettő-három-négy! Uraim! Ez a spicli, ez a nyálás civil gúnyolódik rajtunk! Prosa, esküszöm az anyámra, hogy most azonnal...

– Ül le, Erdeli! – mordult rá Gukmaszov, s a kaukázusi azonnal le is ült, miközben idegesen rángatózott az arca.

– Valóban ismerem önt, Eraszt Petrovics. Ismerem és tisztetem. – A kapitány súlyos, komor tekintettel nézett Fandorinra. – Mihail Dmitrics is tiszt-

telte önt. Ha kedves önnek az emléke, nem avatkozik ebbe az ügybe. Csak rosszat tesz vele.

Fandorin ugyanilyen őszintén és komolyan válaszolt:

– Amennyiben ez csak személy szerint engem foglalkoztatna, s pusztán a kíváncsiságom akarnám kielégíteni, akkor feltétlenül eleget tennék kérésének, de ebben az esetben, bocsásson meg, nem tehetem – szolgálati kötelességem teljesítem.

Gukmaszov hátrakulcsolt keze roppant egyet, hallani lehetett sarkantyúja pengését, ahogy le s föl járkált a szobában. Majd ismét megállt a törvényszéki ülnök előtt.

– Nos, akkor én sem tehetek egyebet. Nem engedhetem meg, hogy folytassa a nyomozást. A rendőrség még hagyján – csak ne ön. Az ön tehetségére, Fandorin úr, ez esetben egyáltalán nincs szükség. Vegye tudomásul, ha bármi áron is, de megállítom, a múltra való tekintet nélkül.

– És mégis milyen áron, Prohor Ahramejevics? – érdeklődött ridegen Fandorin.

– Tudok egy kiváló módszert! – heveskedett ismét Erdeli főhadnagy, szétkérül felpattanva. – Ön, méltóságos uram, a 4. hadtest tisztjeinek büszkeségébe gázolt, ezért párbajra hívom! Itt és most! Pisztollyal, életre-halálra, kendőn keresztül.

– Amennyiben jól emlékszem a párbajkódexre – felelte szárazon Fandorin –, a feltételeket a kihívott fél szabja meg. Én pedig, ám legyen, eljászom önnel ezt az ostoba játékot, de később, majd ha befejeztem a nyomozást. Elküldheti a segédeit, a 20-as számú szobában lakom. Vizontlátásra, uraim.

Még mielőtt Fandorin sarkon fordult volna, Erdeli odaugrott hozzá, hogy lekeverjen neki egy pofont, miközben a következőket kiabálta: „Akkor is kényszeríteni foglak, hogy párbajozz!” Eraszt Petrovics hihetetlen ügyességgel elkapta a herceg ütésre emelt kezét, s két ujjával megszorította a csuklóját – látszólag nem túl erősen, de a főhadnagy arca eltorzult a fájdalomtól.

– Gazember! – üvöltött fel fejhangon a kaukázusi, s most a bal kezével akart ütni. Fandorin félrelökte az izgága herceget, és némi utálattal a hangjában ezt mondta:

– Ne fáradjon. Tekintsük úgy, hogy a pofon elcsattant. Én hívom ki önt, és vérrel fog fizetni a sértésért.

– Kiváló – nyitotta szóra először a száját a flegmatikus törzstiszt, akit Gukmaszov Baranov alezredesként mutatott be. – Nevezd meg a segédeid, Erdeli.

Csuklóját dörzsölgetve a főhadnagy gyűlölködve mormogta:

– Most azonnal párbajozunk. Pisztollyal. Kendővégről.

– Mi az, hogy kendővégről? – kérdezte érdeklődve Fandorin. – Hallottam már erről a szokásról, de őszintén szólva, nem ismerem a részleteit.

– Nagyon is egyszerű – mondta szívélyesen az alezredes. – Az ellenfelek szabad kezükkel megfogják egy közönséges zsebkendő két ellentétes sarkát. Mondjuk, akár az enyémet is, tiszta. – Ezzel Baranov kihúzott a zsebéből egy nagy, piros-fehér kockás zsebkendőt. – Magukhoz veszik a pisztolyokat. Gukmaszov, hol vannak a fegyvereid?

A kapitány felemelt az asztalról egy hosszúkás tokot, ami már nyilvánvalóan előre oda volt készítve, s kinyitotta. Intarziával díszített, hosszú pisztolycsövek villantak elő.

– Az ellenfelek sorshúzás alapján kapnak pisztolyt – folytatta kedélyesen mosolyogva Baranov. – Céloznak – bár ilyen távolságból van-e értelme célozni? A parancsszó elhangzása után lőnek. Tulajdonképpen ez minden.

– Sorshúzás alapján? – kérdezett vissza Fandorin. – Tehát az egyik pisztoly töltve van, a másik meg nem?

– Magától értetődik – bólintott az alezredes. – Ez benne a lényeg. Amúgy ez nem párbaj lenne, hanem kettős öngyilkosság.

– Ám legyen – vonta meg a vállát a törvényszéki ülnök. – Ez esetben sajnálom a főhadnagyot. Nem volt még rá példa, hogy sorshúzásnál vesztettem volna.

– Minden Isten akarata szerint történik, az ilyen beszéd pedig rossz előjel, elkiabálja a szerencséjét – jegyezte meg kioktatóan Baranov.

Úgy látszik, mégiscsak ő itt a főnök, nem pedig Gukmaszov, gondolta Eraszt Petrovics.

– Szüksége lesz párbajsegédre – mondta komor arccal a kapitány. – Amennyiben megfelel önnek, mint régi ismerőse, állok rendelkezésére. S legyen nyugodt, a sorshúzás tisztességes lesz.

– Egy percig sem kételkedem, Prohor Ahramejevics. Ami pedig a segédet illeti, ön nem alkalmas erre. Ha nem lesz szerencsém, nagyon is gyilkosságra hasonlítana a történet.

Baranov bólintott:

– Igaza van. Jó, ha okos emberrel van dolgunk. Neked is igazad van, Prohor, tényleg veszélyes fickó. Mit javasol, Fandorin úr?

– Megfelel önöknek párbajsegédi minőségben egy japán állampolgár? Tudják, a napokban érkeztem meg Moszkvába, s még nem sikerült ismeretéseket kötnöm...

A törvényszéki ülnök bocsánatkérő mozdulattal tárta szét karját.

– Felőlem akár pápua is lehet – rikkantotta Erdeli. – Csak gyerünk már, kezdjük mihamarabb!

– Orvos lesz? – kérdezte Eraszt Petrovics.

– Nincs szükség orvosra – sóhajtott fel az alezredes. – Ilyen távolságból halálos a lövés.

– Jó-jó. Én azonban nem magam, hanem a herceg miatt nyugtalankodom...

Erdeli felháborodva kiabált valamit grúzul, s elhúzódott a szoba legtávolabbi sarkába.

Eraszt Petrovics egy rövid, fölülről lefelé és jobbról balra írt furcsa jelekkel teli levélkében kifejtette a dolog lényegét, s kérte, vigyék át a 20-as szobába.

Masza hamarosan, úgy tizenöt perc múlva be is állított. A tiszték már idegeskedni kezdtek, s úgy tűnt, tisztességtelen játékkal gyanúsítják a törvénytörőket.

A sértett fél párbajsegédjének megjelenése igencsak hatásos volt. A párbaj kedvéért, amelynek Masza nagy kedvelője volt, keményített magas vállú díszes kimonóba öltözött, fehér zoknit húzott, s a legszebb, bambuszrügő mintás övét kötötte a derekára.

– Hát ez meg miféle majomparádé? – jegyezte meg udvariatlanul Erdeli. – Egyébként köpök rá. Fogjunk neki!

Masza szertartásosan meghajolt a jelenlévők előtt, s kinyújtott kezén gazdájához vitte azt az átkozott kis hivatalnoki kardot.

– Itt a kardja, uram.

– Az agyamba mész ezzel a karddal – sóhajtott fel Eraszt Petrovics. – Pisztollyal fogok párbajozni. Ezzel az úrral.

– Már megint pisztollyal? – kérdezte csalódottan Masza. – Micsoda egy barbár szokás. És kit fog megölni? Azt a szőrös embert? Tisztára olyan, mint egy majom.

A párbaj szemtanúi a fal mellé álltak, Gukmaszov pedig félrefordult, büvészkedett egyet a pisztolyokkal, majd megkérte az ellenfeleket, hogy válaszszanak. Eraszt Petrovics megvárta, amíg Erdeli, miután keresztet vetett, elveszi az egyik fegyvert, majd hanyagul, két ujjal felemelte a másik pisztolyt.

A kapitány utasításait követve a párbajozók megfogták a zsebkendő két sarkát, és a lehetséges legnagyobb távolságra mentek egymástól, ami még kinyújtott kezük ellenére sem volt több mint három lépés. A herceg vállmagasságig emelte a pisztolyt, és egyenesen ellenfele homlokára célzott. Fandorin ugyanakkor a csípője mellett tartotta a fegyvert, s egyáltalán nem célzott, ami ilyen távolságnál teljesen felesleges volt.

– Egy, kettő, három! – számolt sebtében a kapitány, s hátralépett.

A herceg pisztolyának ravasza tompán csattant egyet, Fandorin fegyvere azonban gonosz lángnyelvet lövellt ki magából, a főhadnagy pedig üvöltve elzuhant, meglőtt jobb kezével a szőnyegbe kapaszkodva, elkeseredett káromkodások közepette.

Amikor az üvöltést tompa nyögés váltotta fel, Eraszt Petrovics kioktató hangnemben közölte:

– Ezzel a kezével soha többé nem tud pofozkodni.

A folyosón zaj támadt, kiabálás hallatszott. Gukmaszov résnyire nyitotta az ajtót, és valakinek odaszólt, hogy szerencsétlen véletlen történt – Erdeli

főhadnagy felhúzta a fegyverét, és megsérült a keze. A sebesültet Welling professzorhoz küldték, hogy kösse be a kezét, aki szerencsére még nem indult el a balzsamozáshoz szükséges eszközökért, majd mindannyian visszatértek Gukmaszov szobájába.

– Hogyan tovább? – kérdezte Fandorin. – Meg vannak elégedve?

Gukmaszov csak ingatta a fejét.

– A továbbiakban velem fog párbajozni. Ugyanazokkal a feltételekkel.

– És azután?

– Azután – amennyiben ismét szerencséje lesz – mindenkivel közülünk, sorjában. Amíg valaki meg nem öli. Eraszt Petrovics, kíméljen meg engem és társaimat ettől a megpróbáltatástól. – A kapitány csaknem könyörögve nézett a fiatalember szemébe. – Adja becsületszavát, hogy nem vesz részt a nyomozásban, s barátokként válunk el.

– Megtiszteltetés lenne számomra, ha barátjának tekintene, de lehetetlent kíván tőlem – mondta szomorúan Fandorin.

Masza a fülébe súgta:

– Uram, nem értem, mit mond önnek ez a szép bajszos ember, de veszélyt érzek. Nem lenne-e okosabb elsőként rontani nekik, és kinyírni ezeket a szamurájokat, amíg nem készültek fel eléggé? A ruhám ujjában itt van a kis pisztolya s az a kis boxer, amelyet Párizsban vettem magamnak. Nagyon szeretném már kipróbálni.

– Masza, hagyd már ezt a bandita tempót – felelte szolgájának Eraszt Petrovics. – Tisztelesen fogok megküzdeni ezekkel az urakkal, szép sorjában.

– Ó-ó, akkor ez sokáig fog tartani – mondta vontatottan a japán, majd odament a fal mellé, és leült a padlóra.

– Uraim – próbált Fandorin a tisztek józan eszére hatni –, higgyenek nekem, ezzel semmire se mennek. Csak fecsérelik vele az időt...

– Fölösleges bármit is mondania – szakította félbe Gukmaszov. Ez a maga japánja meg tudja tölteni a pisztolyokat? Nem? Akkor töltsd meg te, Eichholz.

Az ellenfelek ismét magukhoz vették a pisztolyokat, és kihúzták a kendőt. A kapitány komor volt és elszánt, Fandorin azonban inkább zavartnak látszott. A parancsszó után (most Baranov számolt) Gukmaszov fegyverén üresen csattant a ravasz, Eraszt Petrovics pedig egyáltalán nem lőtt. A kapitány holsápadtan sziszegte:

– Lőjön, Fandorin, és legyen átkozott. Önök pedig, uraim, döntsék el, ki lesz a következő. És barikádozzák el az ajtót, nehogy bejöjjenek! Ne engedjék ki innen élve!

– Nem akarnak engem végighallgatni, pedig nagy kár – mondta a törvényszéki ülnök, miközben meglóbálta a kibiztosított pisztolyt. – Megmond-

tam önöknek, hogy hiába próbálkoznak a sorshúzással. Különleges tehetséggel rendelkezem, uraim – rendkívüli szerencsém van a hazardjátékokban. Megmagyarázhatatlan jelenség. Már régóta hozzászóltam. A dolog nyitja minden valószínűség szerint az, hogy megboldogult bácsikámnak viszont soha semmi nem sikerült. Mindig nyerek, legyen az bármilyen játék, ezért is utálok annyira őket. Tiszta tekintetét végighordozta a tisztek komor arcán. – Nem hiszik? Látják ezt az imperiált? – Eraszt Petrovics kivette a zsebéből az aranypénzt, és Eichholz kezébe nyomta. – Dobja fel, báró, s megmondom, fej vagy írás.

Gukmaszovra és Baranovra pillantva a báró, ez a fiatal tiszt, akinek még alig serkent a szakálla, vállat vont, majd feldobta az érmét.

A pénz még forgott a levegőben, amikor Fandorin megszólal:

– Nem tudom... Mondjuk, hogy fej.

– Fej – erősítette meg Eichholz, és még egyszer feldobta a pénzt.

– Megint csak fej – szólalt meg unott hangon a törvényszéki ülnök.

– Fej! – kiáltott fel a báró. – Bizony isten, uraim, nézzék!

– No, gyerünk Mitya, még egyszer – mondta neki Gukmaszov.

– Írás – szólalt meg Eraszt Petrovics, oda sem pillantva.

Síri csönd lett a szobában. Fandorin oda sem pillantott a báró nyitott tenyerére.

– De hiszen megmondtam önöknek. Masza, ikoo. Ovari da. Ég önökkel, uraim.

A tisztek babonás félelemmel nézték, amint a hivatalnok és japán szolgálója az ajtó felé indul.

A sápadt Gukmaszov utánuk szólt:

– Fandorin, ígérje meg, hogy nem használja nyomozói tehetségét a haza kárára. Itt Oroszország becsülete a tét.

Eraszt Petrovics rövid hallgatás után így szólt:

– Megígérem, Gukmaszov, hogy mindenben úgy járok el, ahogy a becsületek diktálja, s azt gondolom, ez elég.

A törvényszéki ülnök eltűnt az ajtó mögött, Masza pedig a küszöbön megfordult, szertartásosan derékig hajolt a tisztek felé, majd szintén elpárolgott.

A haza megmentője

– [...] A dolgozó polgárság és a kolhozparasztság millióinak acélos karja meglendül, s a rothadt rendszert a történelem szemétdombjára küldi!

Zinovij Andrejevics tudatosan építette be szövegébe „milliók acélos karját”, ugyanis kiválóan felmérte, hogy a kongresszusi küldöttek szívének kedves ez a förtelmes kifejezés, a gimnazista programmal sokkolt tévénezők tudatalattijában pedig valami régen elfeledett, de kellemetlen, zavaros emlékkép idéződik fel.

Dörgő tapsvihár kíséretében a helyére ült, miközben a tömeg skandálta: „Lenin – a párt – Andreics!” Elnökségi szomszédja, a külső és belső ellenséggel folytatandó harc parlamenti bizottságának vezetője megszorította a szónok kezét, majd nem tudván gátat szabni feltörő érzéseinek, még egyszer átölelte és megcsókolta. „Derék legény vagy, Andreics, jól megadtad a demokratáknak” – suttogta, miközben nyálát fröcskölve meregette düllelt szemeit.

Zinovij Andrejevics titokban a zakója szélébe törölte a kezét. Az elvtársak izzadt kézfogásától a jobb kezét ekcémás folt borította, a bolsevik csókok miatt pedig hetekig nem múlt el szájáról a herpesz. Az az átkozott értelmiségi finnyáság még ennyi év alatt sem kopott ki belőle.

Az örökös főtitkár leplezetlen megvetéssel hordozta körbe tekintetét a termen – tudván, hogy elvtársai úgy tekintik ezt az állandó lekezelő arc-kifejezést, mint a szigorú elvhűség megnyilvánulását. Ezek aztán a pofák, gondolta, miközben tekintete végigsiklott a küldöttek izzadt arcán. Vérszopó népség. Ezerszer is igaza van Ortega-y-Gasset-nak, amikor azt állítja: a személyiség elfojtása a hamisan értelmezett kollektív értékek nevében a nemzet elkorcsosulásához vezet. Ó, átkozott bolsevizmus, a 20. század leprája, meddig fogod még szívni sokat szenvedett népem vérért?

Amikor húsz évvel ezelőtt a nyolcadik generációs értelmiségi Zinovij Andrejevics otthon bejelentette, hogy be akar lépni a kommunista pártba,

elhagyta a felesége, aki Lotreamont-szakértő, professzor apja megátkozta, az anyja pedig templomjáróvá vált, és egyre csak a tévelygők megvilágosodásáért és az esztelenek észre téréséért imádkozott. És bármennyire is bizonygatta Zinovij Andrejevics szeretteinek, hogy a kommunista szörnyeteget csak belülről lehet legyőzni, azzal, hogy magad is egyik tűzokádó fejévé válsz, nem akarták meghallgatni. Fájdalmas, keserű, sértő érzés volt. Ám a nagy cél nagy áldozatokat követel.

De ki is tudhatná, mennyi energiát fordított Zinovij Andrejevics és a vele együtt gondolkodók, patrióták és az eszme vértanúi – párttagkönyvvel és a kerületi (később területi, majd központi bizottsági) speciális üzletbe szóló, gyűlölt kártyával a zsebében, hogy végrehajtsa a legnagyobb csodát: megingatni és megdönteni a totalitárius kolosszust.

Zinovij Andrejevics kedvenc sorozatának hőse, Stirlitz Standantenföhrer február 23-án a Birodalmi Biztonságvédelmi Hivatal alkalmazottai elől elrejtözve megünnepelte kedvenc ünnepét – a Vörös Hadsereg Napját, az Oroszországi Bolsevik Párt örökös elnöke pedig minden év augusztus 19-én a nagy Armageddon dicsőséges évfordulójának tiszteletére elszopogatott egy üveg Veuve Clicquot-t.

Akkor, 91-ben, eszmetársai elhagyták a kommunista pártot abból a meggyőződésből, hogy elegendő tettek szent kötelességüknek. Zinovij Andrejevics bánatosan és irigykedve vett tőlük búcsút. Ők, a szerencse gyermekei, most a társadalom tiszteletre méltó polgárai, előadásokat tartottak a Harvardon, szabadon idézték Mandelstamot, és Galicsot énekeltek. Mit tehetünk, mindenkinek megvan a maga útja. Zinovij Andrejevicsnek a leggöröngyösebb, de a legfontosabb út jutott osztályrészül. Saját missziót teljesített, saját keresztjét hordozta – a megdöntött, de még mindig hatalmas és halálosan veszedelmes szörny fejének kellett lennie.

Ha 93-ban a törékeny orosz néphatalom a felszínen tudott is maradni, ezt csak az ellenzék vezetőjének köszönheti. Titanikus erőfeszítések árán, rettenetes kockázatot vállalva Zinovij Andrejevics kijátszotta, félrevezette, ékesszólásával megtevesztette a Központi Bizottságot, s megakadályozta, hogy harcra éhes bajtársai csatlakozzanak a vörös ezredek lázadásához.

Ám még nagyobb veszély fenyegette Oroszországot a legutóbbi birodalmi választásokon, amikor három hónappal a szavazás előtt a választók 92%-a támogatta a bolsevikokat. A sors keserű iróniája, hogy a Zinovij Andrejevics szívének oly kedves demokrácia saját vívmányainak áldozatává vált – szerencsétlen, sötét honfitársai, jobbágyok gyermekei és unokái eltökélték magukat, hogy tegnapi sanyargatóikra voksolnak. A helyzet teljesen reménytelennek látszott.

És ekkor Zinovij Andrejevics végre kibontakozhatott! Olyan tüneményes tettet hajtott végre, amely felülmúlta Héraklész tizenkét hőstettét is.

Első dolga volt, hogy Zürichbe utazzon, mintegy végigjárni a lenini helyeket. Valójában befeküdt egy klinikára, s komoly plasztikai műtétet végeztetett magán, minek eredményeként undorító szőrszálak nőttek az orrán. Ezzel, a gyengébbik nemhez tartozó választókat megrendítő ékességgel utazta be az egész birodalmat. Idióta beszédeket mondott, ormótlanul járta a guggolós táncot, s a csehovi hőshöz hasonlatosan erőteljes, de kimondhatatlanul visszataszító hangon gajdolt. A Menyasszonyok Városának egyik nőaktivistáját egy rituális pártcsókolózás alkalmával úgy szájon harapta, hogy kiserkent a vére, amikor pedig a pionírokkal fényképezkedett, titokban belecspített szegénykéék húsos popsijába, minek következtében a kicsik elsírták magukat, s menekültek a gonosz, kopasz bácsi elől. A választási kampányt hatalmas siker koronázta – Zinovij Andrejevicsnek sikerült elrettentenie a bolsevik választótábor, s a sokat szenvedett, hön szeretett Oroszország négy évig lélegzetvételhez jutott.

Hiszen most minden év, minden hónap aranyat ért. Minden az időn múlt. Csak nőjön föl végre az új nemzedék, akit nem gyötör a félelem, a kettős gondolkodás és Pavlik Morozov kultusza. Néha az örökös főtitkár úgy érezte magát, mint az a hőstettet végrehajtó holland kisleány, aki törekeny testével, utolsó erejével torlaszolja el a gáton keletkezett repedést. A kivételesen nehéz pillanatokban pedig (mert hiszen az emberi erő is véges!) – a hős spártai kisleányával azonosította magát, akinek testét a kegyetlen róka marcangolja.

Lényegesen könnyebb lett volna elérnie célját, ha a demokratikus hatalom nem ilyen értelmetlenül, őrült módon működik. A hatalom mindent megtett, hogy Zinovij Andrejevics erőfeszítései kudarcot valljanak. Eleinte méltatlankodott és zúgolódott, majd egyszeriben lehullott szeméről a hályog. Hirtelen minden világossá és egyértelművé vált.

A legtekintélyesebb személy nevével álcázott ostobaságok és bűnök szemmel láthatólag arról tanúskodtak, hogy a demokratikus pártot szintén egy kiválóan konspiráló Standantenfűhrer vezeti, aki titokban a bolsevizmus ügyét képviseli. S most Oroszország sorsa attól függött, hogy a két Stirlitz közül melyik bizonyul találékonyabbnak és ravaszabbnak – a kívülről vörös, de belülről fehér Zinovij Andrejevics, vagy a kívülről fehér, de belülről vörös párja.

Időközben véget ért a jótékony pihenő, új megpróbáltatás közeledett, s a haza égboltján fenyegető villámlások kíséretében ismét gyülekezni kezdtek a választás előtti viharfelhők.

Az a *másik* Stirlitz egy sor váratlan és súlyos cselekedettel rukkolt elő.

Aláásta a kormány tekintélyét, mindenféle nyomás indok nélkül egy év leforgása alatt szétzavarta a négy legkiválóbb minisztériumot.

Megbukatta, majd a sárba taposta az éppen hogy megerősödött nemzeti valutát.

Sikerült elérnie, hogy a parlamenti választások előtt a hatalom saját pártja nélkül maradt.

Végül kigondolta, hogy ismét elfoglalja Csecsenföldet, miközben nagyon jól tudta, hogy ez eleve veszett ügy, hiszen olyan sasok sem boldogultak vele, mint Jermolov és Paszkievics.

Ám Zinovij Andrejevics sem volt tétlen. Kidolgozta saját bolsevik Csuzimája tervét – s nemcsak hogy kidolgozta, neki is fogott megvalósításának.

Kifinomult és sokszálú cselszövés eredményeként elérte, hogy az egységes bolsevik áramlat több ágra szakadt. Fondorlatának lényege magában a választás eszméjében rejtett, mely összeegyeztethetetlen a homogén kommunista gondolkodással. A bolsevizmus lassú észjárású híveinek választaniuk kellett, kikre adják szavazatukat: a Kommunista Hazafiak Szövetségére, a Leninizmus Győzelméért Blokkra, vagy a Bolsevik Leninisták Mozgalmára. Ehhez pedig összevetni, *gondolkodni* kellett. A töprengés meg – a kollektív értékek szempontjából rendkívül veszedelmes folyamat, csak a jóisten a megmondhatója, hová vezet.

A választások kimenetele a fővárosban nem volt kétséges. A moszkvai proletariátus vezetője (szenvedélyes Heidegger-olvasó, s a kommunizmusnak még Zinovij Andrejevicsnél is engesztelhetlenebb ellensége) bejelentette, hogy a sorsdöntő nap előestéjén a városra szabadítja ősz hajú fúriáit, hogy végigvonulva a Tverszkáján, kotlákkal csörömpölve gyalázzák az ifjúságot, a szemüvegeseket, a szakállasokat és a zsidókat. (Megbízható statisztikai adatok szerint ez a négy, részben egymást fedő kategória a moszkvai választók 65,34 %-át alkotja.)

Volt még egy stratégiai aduja is – a legvégső esetre. A múlt hónapban Zinovij Andrejevics inkognitóban Amszterdamba utazott, ahol a „vörös lámpás” negyedben egy undorító estét töltött egy transzvesztita prostituálttal. Ezt a találkozást, melynek már csak az emlékéttől is kiverte a hideg veríték Zinovij Andrejevicsét, kazettára vették. Ha már végképp nem lesz más kiút, a birodalmi választások második fordulójára előtt el kell juttatni a felvételt a Moszkvai Hívó szerkesztőségébe, vagy a központi televíziós csatornához. Ez természetesen Zinovij Andrejevics halálát, pártból való kiközösítését jelentené, de Oroszország létfontosságú haladékot kapna még négy évre. Mit számít egy ember élete Oroszország sorsához képest!

A kongresszus a végéhez közeledett. Mindenki felállt, hogy elénekeljék a párt himnuszát. Zinovij Andrejevics a mikrofonhoz lépett, megigazította cvikkerét, s teljes átéléssel bekapcsolódott az éneklésbe, miközben a gyűlölt szavaknak egészen más értelmet tulajdonított:

*„A múltat végképp eltörölni,
Rabszolgahad, indulj velünk!
A föld fog sarkából kidölni...”*

Kritika

könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv

Szeli István

A kristálytisztá költői tudat versei

Pap József: *Ráadás és maradvány*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2006

Szinte döbbenetes, hogy az utóbbi években mily gyakran jutunk el a tegnapi még duzzadó költői erőktől táplált eleven alkotófolyamatok profán összegezéséhez. Ahhoz a ponthoz, ahol gyarló embersorsunk kényszerűségéből már nem folyamatként fogjuk fel a létezés elénk táruló látványát, hanem egy életmű körülhatárolt, zárt tömbjét látjuk benne, amelyben már nem a mozgó, változó s folyton megújuló erővonalak hatása jut érvényre, hanem a kiteljesedett egész, létünk summája, összegezése, foglalata, embervoltunk végső értelme tárul elénk.

E korántsem derűs gondolatokat valójában nem Pap József versgyűjteményének a posztumusz kiadása kelti életre e sorok írójában, hanem maga a költő, a nemrég még velünk együtt vergődő és reménykedő ember, a kor- és pályatárs, de akinek a versében az őt körülvevő s egyre zsugorodó parányvilág már csak „ráadás” és „maradvány”.

Hovatovább fél évszázadig jártam Pap József költészetének a nyomában. Egyrészt professziómból kifolyólag: mint zsűritag, pályázati bizottságok vagy kiadványvállalatok felkért szakvéleményezője, legtöbbször és legszívesebben azonban mint verskedvelő magánember. E többféle s alkalmasszerűen változó funkciók közös nevezője azonban mindvégig azonos maradt, amit most e végső aktus fogalmazásakor is hangsúlyozni kívánok: a korunk és életünk mikrovilágából alkotott nagy költészet megteremtője. Ezt próbáltam felvázolni az alábbi sorokban is, amelyek írásakor még magam sem gondolhattam, hogy posztumusz kiadványt méltatok.

Pap József költészetére nem jellemzőek azok a vonások, amelyek az úgynevezett „fejlődéslírára” érvényesek. Ez azt jelenti, hogy sem képvilága, sem tematikája, de még kifejezőeszközei tekintetében sem folyton terebélyesedő, gyarapodó, méreteiben mind tágabb és változatosabb költői glóbusz látványát tárja elénk. Ez a megállapítás azonban (még ha önellentmondónak látszik is) Pap József költészetének olyan pozitívumáról tanúskodik, amit korunk emberének esztétikai ismérvei, kritikai szemlélete és értékkritériumai nemigen méltányolnak, hisz a „korszerű”, a „haladó”, a jelen igényeihez alkalmazkodó és témaköreiben is ilyen elvárású irodalmi tudat híveinek a számára aligha jelent minőségi értéket az ember „ébredésének” az az állapota, amelyben a kristálytisztá költői tudat a maga célját ebben jelöli meg: „... merő / Ébredlét vagyok / És színjózanul / Rovom soraimat / Hogy az értelem / Ne leljen bennük / Semmi kivetnivalót” (*Az erőszakos szó*).

Egyedül ez az álláspont, az ilyen magatartás teszi lehetővé, hogy a költői szó nem válik az élet véletlenjeinek a játékszerévé, a létezés háborgó hullámainak a prédájává. Még megelégedésünkre szolgál, hogy Pap József a *Ráadás és maradvány* című kötetében (még címében is) ezt a költői alapállást ismerjük fel: az önmagához hű, önmaga emberi habitusához mindvégig ragaszkodó költő szól hozzánk, az az ember, akit már mintegy ötven esztendeje úgy ismertünk, mint aki nem a lét mélységeiben és magasságaiban, még kevésbé a tér és az idő roppant dimenzióiban keresi (s végül találja meg) önmagát, hanem a velünk és bennünk élő parányvilágot, annak összefüggéseit, elemeinek a rendszerét tárja föl, ami a költő szava nélkül talán örökre rejtve maradt volna mindannyiunk számára. Korábbi köteteinek a címei is többnyire erről a szándékról beszélnek: *Rés*, *Véraláfutás*, *Jegy*, *Kert(v)észének* stb.

Mindezekre a versekre (éppúgy mint a legújabb, immár posztumusz kötetbe soroltakra is) érvényesnek tartjuk, amit a *Rés* című első Pap-kötetről írtunk: „Az ismeretlen létezés tárul fel s fordul felénk új arcával ezekben a versekben, s megvilágosodnak bennük dolgaink kohéziója, vonzástörvényei, a költőileg interpretált világ egész mozgástana: láthatóvá lesz az egész rejtőzködő lét. Ebben az összefüggésben érezzük a kötet cím jelképi jelentését is végtelenül pontosnak és kifejezőnek: valóban rést ütött az ő (és a mi) nem látott vagy nem eléggé meglátott világunkon, és segített kimondani énünk szétporló, foszlékony tartalmait.”

Az itt mondottak azonban korántsem arról beszélnek, hogy Pap József ismétli önmagát, vagy hogy képtelen megszabadulni egy valamikor kánonként tisztelt, egyedül lehetségesnek elfogadott önkifejezéstől. A szókészlet, a szavak kapcsolása és rendjük kialakítása, a képzetek újszerű társítása, a fogalomvilág változása, de még a meg-megújuló szóképek is – mindez és még sok egyéb versépítő elem félreismerhetetlenül Pap Józsefé, az ő kézjegyére vall, noha állandóan váltakozó és újszerű variánsként. Ez tette költőnk versírását oly sajátossá, egyénivé, összetéveszthetetlené újabb kori költészetünk történetében.

Befejezetlen történetek után

Apró István: *Az a nap. Ezredvégem történetei.* Forum, Újvidék, 2006

A hagyományos értelemben vett (történelmi) regény (*Küldetés*, 1988; *Három folyó*, 1989) és a különböző kisműfajok sorából regénnyé (brikett-regénnyé) ötvöződő korrajz (*Regénybrikett*, 1993) műfajváltozatai után Apró István új könyvét leginkább „novellator”-nak, vagy „novellakompozíció”-nak nevezhetnénk. Kompozíció abban az értelemben, miszerint a *Bevezető* és a címadó (a kötetben utolsónak közölt) novella között elhelyezkedő szövegek meghatározott rendszer, időrendi és tematikai megfelelések szerint rendeződnek sorba.

A kötet középső és legterjedelmesebb ciklusának (*Az első rekesz ura*) legkorábbi darabja 1977-ben, vagyis egy év híján három évtizeddel ezelőtt íródott, míg a legkésőbbi dátum (a *Fehér-fekete madarak* datációja) 1987. Az évtized novellatermését a *Terméketlen évek* című fejezet három szövege és *A szerb ember* című, ugyancsak három novella alkotta szövegegység fogja közre. Az első rész a kilencvenes évek, míg az utolsó három írás 2000, illetve 2001 terméke. A kronológiai rendet tematikai összefüggések nyomtatékosítják. A nyolcvanas évek téma- és nyelvkereső sokféleségét, eltérő színvonalú prózakísérleteit a kilencvenes évek – egzisztenciális és alkotói válságokból következő – otthontalanság- és kilátástalanság-érzete váltja fel, illetve váltaná fel prózaírásában – ha lenne. Minthogy ez az évtized az írói terméketlenségé volt. A harmadik fejezet szövegei az új nyelv és világ megtalálását jelzik.

A 2002-ben keletkezett *Bevezető vagy valami olyasmi, ami az elejére való* sajátos írói vallomás: beszámoló egy alkalmazott nyelv, egy beszédmód lehetőségei elsikkadásának. „Pontosan emlékszem arra a napra, amikor meghaltam – mintha tegnap lett volna.” – hangzik a szöveg első mondata, amely az „elbeszélő halálát”-t jelzi. A szöveg kulcsszava a *történet*, jelzői a *meddő* és az *elvetélt*. Azt a tíz-tizenkét évet jellemzi vele, amely elbeszélői szempontból a „nehézkés és nyúlós” várakozás, a tetszhalál időszak volt. Az elbeszélői csönd természetét, mibenlétét írja le: „Több, akár sok történet is összegyűlhet, de az ember elfelejti a haszontalanul, meddően gyűlő történeteket. Elfelejti, másokat gyűr az agyába, azután azokat is előbb-utóbb elfelejti. Némelyiket egy darabig leírtam – többnyire csak az elejét, éppen csak néhány monda-

tot, mintha egy lélegzetre el akarnám mondani az egészet. Nem vázlatot, tartalmat, hanem a kész történet kész indítását, így hát a többit megint csak elfelejtettem. Egy csomó frappánsan indított befejezetlen történetem van.” (5–6.) De ugyanez a szöveg tájékoztat bennünket az elbeszélhető történetek megtalálásáról, folytathatóságukról is. Amely történetek sajátos módon ugyanazok, mint az évekkel korábban abbahagyottak, „elvetéltek”. „[...] Ám ennél komolyabb történeteket is hagytam a kezeim közül kicsúszni. Volt például egy, amelyből ezt az öt-hat mondatot jegyeztem fel: Az a nap úgy kezdődött, hogy [...] Mit akarhattam ezzel? Talán ezt akartam újra elmondani: Nem vagyok, még mindig nem vagyok itthon errefelé, s valószínűleg már nem is leszek soha.” (7.) Erre, az azonosak („napok”) sorából kijelölő jelzővel kiemelt vonatkozásra („az a nap”) íródik rá – méghozzá két változatban – a hosszú évek terméketlenségét megváltó történet: egy meghatározott nap története, mely az idegenségélmény abszolutizálódásával egyenlő, de épp ennek a végérvényességnek a definiálódása vet véget alkotói meghasonlottságának, a termékeny életre képtelen időszaknak, s avatja témává a legkézenfekvőbb jelenséget prózaírásában: a hiányt; a haza, a ház, az otthon hiányát, épp azt a dolgot, ami a „terméketlen évek” kiváltója (is) volt.

A kötet második szövegegységének (valójában ez a bevezető utáni első fejezet) meghatározó szövege a *Terméketlen évek* című, amely ugyancsak egy – tipográfiaiailag is kiemelt – szövegtörredéssel kezdődik. Az egykori elbeszélő-alteregő, a *Regénybrikett* TB Tihamérja, a kafkai jelzetű TBT lép benne színre. (Olvasói hozzáállásunk is változhat az évek során: a regény megjelenésekor kifejezőnek, s a korra utalónak találtam a Tiszabácskunszentjászrévi Bódog Tihamér nevet, most – a novelláskötet megjelenése kapcsán – újraolvasva a művet, inkább kimódoltnak, s ezért a szövegvilágot hiteltelenítőnek gondolom.) TBT nyelve és történetei azonban már fél évtizeddel a regény megjelenése után sem funkcionálnak, nem használhatók fel. A „dolgok nyitját” – gondolja TBT – „a világban, a kavargó történetekben” kell keresni: „Azok a történetek megestek és előidéztek emezeket, vagyis a változásokat itt bennem. Akkor viszont mégiscsak akad itt írniaivaló – mondta a tükörnek TBT, és visszaballagott a papírhoz.” (12.) A folytatás kudarcát, azaz TBT-nek mint elbeszélőnek az elhallgatását a *Terméketlen évek* című novella második, 1998-ban keletkezett része magyarázza. A későbbi narrátor „a madártávlat krónikus hiánya”-ban, illetve a „ködben járás süket kétségbeesése”-ben látja az elbeszélés csődjének kiváltó okát. Mi jellemezte a kilencvenes évek történetét? Hontalanná válás és háborúk. Az előbbi jelenséggel az elbeszéléshez szükséges hiteles tropikus alakzatok (pl. a térből és a tájból eredő hasonlatok) veszttek el: „Elveszítetted az otthonod, gyermekkorod kedvenc tárgyait, elveszítetted a szülőföldedet, az emberi közeget, amelyben felnőtél és amelyben meghalni szerettél volna, elveszítetted a múltad jelenestül, jövőstül – de ez

nem téma. Ez csak van.” (13.) Másrészt a történések uralma, a tőle való elhatárolódás hiánya okozhatja az alkotói válságokat. Mert a történet, amely „magába falt”, nem okvetlenül a te történeted: „Nem írhatok a háborúról, mert nem az én lelkemben dült. Nem írhatok a káoszról, mert az csupán tönkretett.” (13.) – állapítja meg az elbeszélő. Persze már TB Tihamér is jócskán otthontalan, múlt nélküli, és egyben kilátástalan jövőjű fiatalként csellengett Újvidék utcáin a hetvenes években, amelyeknek kórtörténetét írta meg a brikettregényben. De akkor még rendelkezésére álltak teremtő eszközei: egy térspecifikus nyelv és a történések szövevényét áttekinthetővé alakító távlat, a rálátás távolsága.

TB Tihamér egy mondat felidézése kapcsán („Az árulás mindenkor kisserű cselekedet, de a miénk itt többszörösen is kicsinyes, nyálás és szánni való”) megjelenik még a könyv utolsó harmadában, a *Férfikor* című szöveg 40-nel jelzett passzusában. (A számok feltehetően az emberélet évtizedeit jelzik.) Az újvidéki otthontalanság-élmény történetként való ellehetetlenülésére, kezdemény-mivoltára ad utólagos magyarázatot: „A regényhős a maga idejében a hetvenes évek szánalmas, közmegegyezésen alapuló árulásáról firkantotta azt a bizonyos sort a papírra, és akkor még sem a regényíró regényhős, sem a valódi regényíró nem sejtették, hogy az még csak a vérszegény kezdet és az elkövetkező évtizedek árulástermelése mellett az a hajdani úgy eltörpül, annyira homályba vész, mint mondjuk egy kiadós gyermekkori verés, vagy eltitkolt gyenge osztályzat rossz emlékezete”. (151.) Az írással való küzdelem oka feltehetően a TBT-történetből való meríthetőség végességéből is fakad. Apró István író túlságosan nehezen „vetkezte le” kimerült alteregóját, s csak körülményesen szabadult meg a már „kiírt” történettől.

Az idegenség-élményt jelöli meg szervező motívumként címében is a következő novella: *Idegen szemmel*. Látószöge kettős, amely egyszersmind kétféle beszédmódot is eredményez a próza terén belül. Egyrészt a szemlélődő, kívülálló elbeszélő (mert elhagyta szülőföldjét és más földön keresett új helyet magának) otthontalanságról szóló magánbeszéde nyer formát, másrészt hallgatójává válik egy másik „idegen”-nek, a saját földjén – legalábbis lelki értelemben – földönfutóvá vált ember monológjának. A gyökértelenség- és üresség-élmény e novellában – a holtak emlékezete kapcsán: „lehet, hogy az alatta nyugvók ettek a vén almafa gyümölcséből, nyesegették ágait” (22.) – szinte metafizikai távlatot nyer. Hiszen egy asszony kijelenti, miszerint: „Elementek már azok onnan”, azaz „Sose maradnak annyi ideig. Tudok nem egy esetet, amikor felnyitották a kriptát, és nem találtak benne semmit. Semmit, érti? Csontokat se. Elementek.” (22.) Ez a nagyon döbbenetes, nagyon erős idegenség-élmény manifesztálódik előttünk képileg az öregember meséjében is, amely a „tapintható üresség” látványáról és tapasztalatáról szól. A történet

paradoxona, hogy ez a fajta „üresség” nem váltható meg sem a távozással (a térbeli távolsággal), sem a halállal: „Hova is mehettek volna? Ebből a földből nem szabad elmenni.” (26.) *Az Ezer tőke sauvignon* című történet ugyancsak az otthonvesztés élményéről szól egy olyan földön – az elbeszélő szempontjából a második, megtaláltak hitt otthonról van szó –, amely hosszú ideig a „béke metaforája” volt, ahol a hagyományok („petúniát és vasrózsát ültetnek a példásan megművelt szőlősorok végére”) és az életforma is az állandóság fogalmát feltételezi: „...volt idő, amikor a népi emlékezet századnyi távon is megőrizte annak a nevét, aki új szőlőkertet adott a világnak. Nemzedékeken átszövődő nemes befektetés. Ezen a tavaszon ezer tőke sauvignonnal kevesebb ver gyökeret a Drávaszögben, ennyivel szegényebb leszek barátimmal, a világgal együtt. Ötven-hatvan év sok-sok békés, bearanyozott pillanata foszlik előre semmivé – utódaink számára is.” (29.) Erre a történetre csatol majd vissza („Láttam az orvul, lesből megtámadott, kiégett rendőrautókat...” [28.]) a címadó novella, amelyben az elbeszélő eltéved az ismert, de otthontalan nagyvárosban, miközben furcsa élmények, látomásos és valós „hulla-látás”-ok, hallucinációk és balesetek látványa keríti hatalmába. „Az a nap úgy kezdődött, hogy több kilométeres dugóba kerültem az elővárosban. [...] Az a nap úgy kezdődött, hogy a parkolóban a munkahelyemre menet, a gyalogátkelőnél egy erősen kifestett arcú női hullát láttam egy előttem veszteglő kocsiban.” (159.) Ez lesz majd a töredékben hagyott TBT-élmények és alkotói hiátusok utáni megtalált beszédmód.

A kötet legjobb, legerősebb szövege mindenképpen *A szerb ember* című. Ha az előbbi novellák kulcsmotívuma az idegenség, az otthontalanság és az üresség volt, akkor ennek központi eleme a *határ* jelentette köztesség. A kibontakozó történet tere az országhatár, cselekménye a határjárás, a határok közötti csellengés, élménye (a határon való) vissza- és elutasítások sorozatából következik. Alcíme szerint: *Bevezetés a földönfutásba, kezdőknek és haladóknak*. Tanulsága az – s megint az idegenség alakzatai kerülnek előtérbe – miképp válhat hontalanná, földönfutóvá szülőföldjén az ember (szerb és magyar egyaránt), s miként rekesztődhet ki a sajátnak hitt közösségből, az anyaországból például. Hogyan válnak emellett járhatatlanná a kultúrák között vezető utak, jelképes hidak. Többek között azért is ez a kötet legerőteljesebb novellája, mert szinte már nem is csak az. Esszé és értekezés is a hontalanságról.

Értekezésekben, elemzésekben már jelölik a vajdasági magyar irodalomban nyelvet alkotó határ-élményt, illetve tündérlak-effektust. Ez utóbbira (az elveszett világ nosztalgiájára) reflektál Apró elbeszélője is, amikor megjegyzi: „Egyvalamiről írhatok, a káprázatról, ami a szemem előtt rezeg, ami még recheartyámon dereng, egy éppen eltűnő világról adhatok számot, mint az

igazi krónikások. TB Tihamér jól teszi, ha felkötí Rezeda Kázmér ódivatú nyakkendőjét, ugyanő rézgombos sétapálcáját hóna alá csapja, és elindul a szelíd lámpafényes téli, őszi, nyári vagy tavaszi éjszakába, és bejárja kedvenc, ámde rég elmúlt helyeit...” (13.)

A könyvet végig úgy olvastam, mintha a középső, terjedelmes kispróza- és novellásor nem volna benne. Ezek a kísérletek ugyanis nem tudtak megszólítani és felkelteni érdeklődésemet. Nem tudom, vagy csak sejtem, miért kerültek a kötetbe. Biztos, hogy nélkülük nagyon vékony lett volna ez az Apró-könyv, viszont sokkal egységesebb, átfogóbb, ballasztanyag nélküli olvasmányt, élményt közvetített volna felénk.

Szombathy Bálint

EKG-szonett

Szűgyi Zoltán: *Vagyok, aki vagyok*. Új Mandátum, Budapest, 2006

Szűgyi Zoltánt csendes, halk szavú költőként ismerjük. Nemcsak azért, mert viszonylag ritkán jelentkezik a nyilvánosság előtt, hanem mert a hangja végtelenül szerényen szólal meg, művészi habitusából fakadóan. Legutóbbi verseskötetét az alábbi sorokkal zárta: *úgy szeretnék szólni / hogy el / ne hangozzék a szó / vagy talán / – már – / úgy se...* Újabb könyvében – a saját EKG-jából szonettet formázva – most hetvenhét különböző nyelven nyilatkozik meg, mondhatnánk hangtalanul, beteljesítve az elnémulás fent jelzett szándékának elemi feltételeit. A *Vagyok aki vagyok*ban tehát még alaposabb és szélsőségesebb, a korábnál is radikálisabb nyelvi szűkítéshez folyamodik, hiszen elnémítja magában a kimondható szavakat, erőteljesen a nihil felé mozdulva el. Hogyan lehetséges mindez? Hogyan jeleníthető meg a csend a hetvenhét nyelv látszólagos bábeli hangzavarában és világunk egyre ingata-gabb értékrendjében?

Mint mondtam, a forma szonett, tökéletes nyelvi zárvány a maga csukódottságában, kötött alaktani behatároltságában. Rosszabb esetben tovább nem feszíthető keret, a jobbikban pedig némileg még tágítható aura, amelynek pereme már nem annyira éles, inkább pórusos, szórtabb, amolyan „műfajfeszítő”. Vagyis nyitottabb más alakzatok felé. Ha nem is szótagszám és rímképlet, hanem nyelvi eredet tekintetében. Azáltal ugyanis, hogy Szűgyi

elveti a verbális anyagot és a szabványos formát – mint valami ólomöntő vagy nyomdai tömöntő – cikázóan ritmikus, úgyszintén szabályos vonalakkal tölti fel, rendszert hoz létre a rendszerben, egy nyelvi mátrixot teremt, amely ugyanazt jelenti, attól eltekintve, melyik nemzeti nyelvet rendeljük mellé. A költő szívverése ez, a valójában legegységesebb emberi nyelv, amely az életet, a biológiai létet szimbolizálja az emberi faj egyedének létén keresztül.

Az írott és kimondható szót a verbális hangzás lehetőségeit felülmúló, egyenletesen pulzáló grafikai jel, a hullámgörbe helyettesíti be, amelynek ugyan van elektronikusan átfordítható hanglenyomata, ennek visszaadására azonban az emberi hangképzés túl korlátozott. Szűgyi a vonalírás tartományát odahagyva elmozdul a voko-vizuális költészet felé, annak ideográfiai tájain barangolva lel rá a tökéletes nyelvi alakzatra. Az elektrokardiogram a metanyelv egyik legáltalánosabb szintjének felel meg, amennyiben ugyanazt jelenti mindegyik nyelvben és kultúrában. Semmi sem rakható mellé, semmi sem helyezhető rá, ez maga a pusztá életjel, lenyomata annak az energiának, amely a mindenkori emberiség valamennyi egyedében a biológiai hajtómű zörejeként megállás nélkül lüktet, és amikor valamelyik elhal, máris ott van nyomában a másik, hogy tovább vigye az élet eme örök jelét. Olyan, mint az élőlánc, sőt, minden bizonynyal a legélőbb. Kézből kézbe adjuk át egymásnak az életet, ahogyan a nemzedékek elhalnak, és az utódok újjászületnek, tovább víve az életet. A szív dobbanása egyidejűleg minimalista és monumentális. Nincs még egy forma, amely egyszerre és ekkora mértékben magába csukná ezeket a végletes (m)értékeket, mint az emberi szív.

A költő mintha visszavonulna pusztá emberi létébe, egyre inkább elhallgat, hogy csak a belső felismerésre és hangra figyeljen, amiről úgy gondolja, kifelé immár nem irányítható, elég, ha önmagában, mint valami véges formában, zárt rendszerben ülepedik le. A költő már csak szívének a dobbanásait figyeli; amíg szívét lüktetni érzi, addig költői önmagát is birtokolja, költői lényét is őrzi – még ha csak emlékezetként is –, amit senki sem kérdőjelezhet meg, és nem is vehet el tőle. Ez egy olyan tapasztalat, amely nem tartozik senki másra, egy nagyon sajátos tudat- és létforma. Itt megy át a költészet a legszebb érzéki – nem pedig spekulatív! – filozófiába, itt merül el a tudat önmaga létébe, ami minden és semmi egyszerre. Ez összehasonlíthatatlanul több, mint az üres könyv és festővászon, a hangtalan hanglemez és a láthatatlan műalkotás. Az alkotó nem beszél, hanem egyszerűen csak létezik. És ebből a belső pecsétjéből – a saját csupasz létéből – következik a „vagyok, aki vagyok” létbőlceleti jelmondata, amely – a legnagyobb természetességgel – összecseng magával a feddhetetlen isteni kinyilatkoztatással (Mózes II, 3.14).

114 Szűgyi a 4+4+3+3 rendezői elve alapján hozza létre a maga univerzális mátrixát, ebben a tizennégy sorban vibrál az elektrokardiogram hullámvona-

la – az emberi test rímképlete –, megteremtve a szív látható nyomát, a szerző életjelét. És ez a végleges grafikai struktúra ismétlődik mindegyik oldalon, hetvenhétszer, az azonosság tökéletes ritmusában, a repetitív művészet alkotói elvének szellemében. Mindegyik táblakép – mert hát annak is nevezhető – azonos önmagával, de a többivel is. A hetvenhét egy választott szám, és nem foglalja magába valamennyi beszélt, illetve élő nyelvforrást. A „vagyok, aki vagyok” címként jelenik meg a nyomtatott formában ez eddig fellelhető szentírásokból, belefoglalva a főbb vallási irányokat, úgymint a keresztényt, a mohamedánt, a hindut stb., ütköztetve, megfeleltetve, egymáshoz rendelve őket. A lehetséges kulturális, nyelvi és vallási ellentétek a „vagyok, aki vagyok” szemantikai azonosságában mintegy feloldódnak, semlegesülnek. A költő ez úton hirdeti és vallja, hogy „minden ember, minden nyelv egyenjogú és egyenrangú”, mindegyik emberi élet egymás mellé állítható, és egymásnak a tükrében visszanézve minősíthető. A „vagyok, aki vagyok”-ból így hát természetesen a „vagy, aki vagy” gondolati reflexiója következik, legalábbis a szentbeszédnek abból a tételéből kiindulva, hogy isten az embert a maga képére teremtette.

Szűgyi Zoltán a költészet létminimumának határvonalára ért, könyvében mindössze három szó bukkan fel megszámlálhatatlan emberi kultúra nevében. Kíváncsian várjuk, vajon záradékként tekinthetünk-e erre a kötetére, avagy megleli benne a visszaút távlatát is. Vagyis, szándékában áll-e még egyszer valaha is visszatérnie a kinyilatkoztató költészet tájaira, az emberi beszéd bizonytalan talajára? Mint olyannak, aki már eljutott a bizonyosságig.

Érzelme koreográfiája

Donaufest. Az újvidéki *Médeia*-körök a Roxyban

Ógörög tragédia, melyet a szerbiai Újvidéki Színház mutat be egy román rendező irányításával. Ilyenkor a német nézőközönség körében felmerül az aggodalmas kérdés: vajon ebben a rendezésben megoldják-e a nyelv problémáját, hogy legalább a legfontosabbat megértjük? A társulat donaufesti vendégjátékán nem csekély meglepetésre, gyorsan kiderült: a *Médeia*-körökben jóformán nincs is nyelv – tehát gond sincs vele.

Tompa Gábor, az 1957-ben született rendező Euripidész Kr. e. 431-ben alkotott tragédiáját teljesen annak érzelmi tartalmára sűrítette (és redukálta). Az egész csapat az egyórás előadás alatt végig kint van a játéktérben, és egy keskeny pályán mozog koncentrikus körökben a középben levő, feketébe öltözött tragika (Búza Tímea) körül. Kronosznak, az idő nőben megtestesült istenének (Ferenc Ágota) kommandójára, akit Tompa kezdetben narrátorként, majd a drámai cselekmény – mondhatni – végrehajtójaként vet be. Ami a Médeiánál valójában nem stimmel, mivel a figurák nem engedelmessé válnak valamilyen tragikus predesztinációnak (mint például az Oidipuszban), hanem végül is egyéni elhatározásuk szerint cselekednek.

Médeia királylányt eltaszítja magától Iaszón, a férje, akiért elárulta a saját családját: saját és a két gyermeke biztonságának kedvéért el akarja venni Korinthosz királyának a lányát, amiért Médeia borzalmas bosszút áll, megöli a gyermekeket. Néhány mondat a történet bevezetőjeként – és kezdődik a legkisebb részletekig stilizált játék. Használják még néhány ógörög kifejezést, s ami ezenkívül a szereplők ajkáról fakad, azok az antik dráma kétségbeesés-, borzadály- és meglepetéssikolyai: eii, oii, moii, meii, fioo.

Az idegen és megdöbbentő hatású hangok, gesztusok és mozdulatok pontosan kimért koreográfiája ez, amely a zenével, a groteszkül öltözött „kórus” csapatmozgásával és a tökéletesen alkalmazott színházi effektusokkal együtt csak arra való, hogy kifejezze az alapvető érzelmeket: a fájdalmat, a félelmet, a féltékenységet, a szenvedélyt a hangzás és intenzitás minden változatában. A dráma szellemi tartalma odakint marad. De mindegy. A *Médeia*-körök mindenesetre szokatlan színházi élmény volt.

Az Újvidéki Színház Médeiája érthető szavak nélkül is. A sikolyok és mozdulatok tökéletes koreográfiája ez, amely mély benyomást tesz az emberre.

Így (fő)szerkesztenek a Magyar Szóban

A Magyar Szó 2006. augusztus 12–13-i számában Mihályi Katalin, a lap művelődési rovatának szerkesztője Délvidéki Magyar Képzőművészeti Lexikon címmel interjút közöl Balázs-Arth Valériával abból az alkalomból, hogy az újvidéki Forum Könyvkiadóval nem sikerült szerződést kötnie. A szerkesztő tőlem is nyilatkozatot kért, amelyben elmondtam, a kiadó tervébe vette, sőt kiemelten kezelte a lexikon ügyét, pályázott is a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumánál, amely meg is ítélte a támogatást, de mivel a kézirat végleges formában nem készült el határidőre, kénytelenek voltunk két másik kézirattal helyettesíteni. A kettőnkkel folytatott interjúra Balázs-Arth Valéria Mi áll a szerződésben? (Magyar Szó, augusztus 17.) címmel válaszolt, felrőva, s szinte kimondva, nem is állt szándékomban a szerződést aláírni. Elismerve viszont, hogy a kéziratot végleges formában nem adta le. A teljes igazság kedvéért kénytelen voltam és is válaszolni (Mi volt a kézirattal? Magyar Szó, augusztus 24.). Válaszom rövidített formában jelent meg a következő szerkesztői jegyzettel: „A teljes szöveg internetes kiadásunkban olvasható. Mivel a művelődési rovat hasábjain azonos terjedelemben közöltük a két levelet, a vitát lezártnak tekintjük.” Ezt én is tudomásul vettem, mert az olvasókra bíztam az ügy megítélését, s magam részéről is lezártnak véltem a vitát. Am nem így a párbeszédet berekesztő Mihályi Katalin, aki Tényleg: mi áll a szerződésben? címmel keretes kommentárt tett közzé a lap szeptember 9–10-i száma Kilátó című mellékletében. Ebben látszólag a vitában eligazodni képtelen olvasót kívánja tájékoztatni, valójában B. A. V. védelmére kel a kiadó ellenében.

Erre válaszként született az alábbi, immár a főszerkesztőhöz címzett szövegem, amelyen napilapunk szerkesztősége szeptember 13-ától 20-áig töprengett, mit tegyen. Ezt tanúsítja a főszerkesztővel folytatott levélváltásom, amelyben ő többek között ezt is írta: „...nem vagyok ellenére, hogy megjelenjen az írásod, csak gondolkodom, hol és hogyan”. Ezt követően 21-én a lap olvasói postaládájában, a Közös Íróasztalunkban közölte csupán a levél első bekezdését, azzal a zárójeles megjegyzéssel, hogy teljes szövege az újság honlapján olvasható. Mivel a főszerkesztőhöz intézett nyílt levelemben több szerkesztéspolitikai és etikai kérdést is érintettem, szükségesnek látom teljes levelem közzétételét.

Tisztelt Főszerkesztő, kedves Kókai Péter!

Azt hiszem, sajtótörténeti kuriózumnak számít, hogy miután a Magyar Szó művelődési rovatvezetője augusztus 24-én – nyilván a szerkesztőség nevében – lezártnak nyilvánította a B. A. V. és köztem folyó vitát a képzőművészeti lexikon ügyben, másfél hétre rá keretes kommentárt közöl Néhány adalék Balázs-Arth Valéria és Bordás Győző vitájához alcímmel. S mindezt nem a saját szerkesztette rovatban, hanem a szombat-vasárnapi Kilátóban, hogy így még nagyobb nyomatékot adjon zseniális fölfedezésének, belenézhetett a szerződéstervezetekbe, s abban mit látott, s milyen következtetéseket vonhatott le. Azok után, hogy Mihályi Katalin nyilatkozatot kért tőlem, amelyet mellesleg megcsonkítva és saját szájához igazítva adott közre, kénytelen voltam kitéri B. A. V.-nak adott válaszómban a szerkesztő és közvetve természetesen a főszerkesztő etikai magatartására is (ezért is címezem e levelet neked). Most viszont azért tiltakozom, mert milyen erkölcsi jögon mondja azt Mihályi Katalin, hogy „nem véletlenül döntött a művelődési oldal vezetője” – tehát ő maga –, „hogy a rovatban nem ad teret a további vitának”, amikor „egyre több homályos részletről” beszél, amelyben „nem igazán tudott eligazodni az olvasó”, „mellékösvényre terelést” emleget...

Milyen jögon minősít egy kristálytisztá ügyben, ami, tekintettel arra, hogy a kézirat nem készült el időre, a mi sajnálatunkra is, abban a pályázati körben nem jelenhetett meg. Nem ma kezdünk pályázni, a Kiadó és a Magyar Szó sem. Jól tudjuk, hogy akár csak egy pályázati föltétel, különösen a megjelenés, leadás és elszámolás határidejének be nem tartása, milyen szankciókkal jár. De ezt Mihályi Katalin nem akarja megérteni! Mintha ő nem tudná, mit jelent az, ha a hétvégi számba betervez egy beígért írást, és az péntek reggel, de még délben, sőt kora délután sincs az asztalán. Mit tesz akkor? Mert a lexikon ügyben is csak erről, semmi másról nem volt szó. Mivel én a magam részéről is lezártnak tekintettem a B. A. V.-val folytatott vitát, erről, mindannak alapján, amit elmondtunk, ítélkezzen az olvasó, de állök elébe, hogy vizsgáljuk meg „könyvkiadásunk állapotát, problémáit, az anyaországi és egyéb támogatásokat...” Ehhez világos kérdéseket várok, s olyan válaszokat ígérek, amelyek még Mihályi Katalinnak sem lesznek, remélem, „homályosak”.

Addig viszont én is számon kérném a rovatvezető asszonytól, és közvetve tőled, mint főszerkesztőtől, mi az oka annak, hogy egyes jelentős kulturális események fölött a művelődési rovat csak úgy átsiklik. Emlékeztetnélek például arra, hogy a beharangozásokon kívül teljes egészében elhallgatta a Magyar Szó a Forum Kiadó budapesti Ünnepi Könyvheti szereplését, noha nyolc szerzőnk dedikálta könyveit, s rég nem nyilvánult meg ekkora érdeklődés könyveink iránt. Botrányosan silány volt a Létünk és a Bácsország nándorfehérvári számának a belgrádi magyar nagykövetségen megtartott bemutatójáról szóló, igaz első oldalas, de nyúlfarknyi híre, amelyből még a föllépők,

előadást tartók, a szám szerzőinek a nevei is kimaradtak. A Magyar Szó nem tartotta fontosnak beszámolni az idei augusztus 20-i Szenteleky Emléknapról, amelyen Pap József új posztumusz kötetét mutattuk be, s nem reagálta le (egy kis részlet átvétele mellett) érdemben, súlyához mérten, volt főszerkesztőtársad, Kalapis Zoltán új könyvét sem, Az Alvidék évszázadait, amely ugyancsak Szent István-napi könyv (is) volt, lévén, hogy ilyen alapossággal felénk Szent István életével és munkásságával eddig senki sem foglalkozott.

Ezt a két konkrét nevet azért említtem, mert ők már nem szólhatnak a saját érdekükben, tehát a mi kötelességünk megbecsülni munkáikat, ápolni hagyatékukat. Sorolhatnám még a példákat, de csak a legfrissebbekre szorítkozom, mert ismét túlléphetem a terjedelmet, s jöhet a megjegyzés a szerkesztő asszonytól, hogy „A teljes szöveg internetes kiadásunkban olvasható”. Mintha a Magyar Szó minden második olvasójának volna számítógépe és internetes hozzáférhetősége szövegeinkhez.

Jön az ötvenhatos megemlékezés, megint könyvek, folyóiratszámok. Már előre félek, a nándorfehérvári mintára, hogyan fogjátok a mellékvágányra terelni mindazt, ami a Kiadóban készül. Pedig érzésem szerint azt a munkát is elvégeztük, ami nyilván közös feladatunk lett volna: elkészítettük többek között a Magyar Szó 56-os cikkbibliográfiáját is (nem kevesebb, mint 21 oldal)! Készülő kötetünkben kivonatosan hozzuk mindazt, amit a forradalmi eseményekről lapunk, a mi Magyar Szónk írt azokban a hónapokban. Részben földolgoztuk a menekülttáborok szerepét és jelentőségét (tudja-e bárki is, hogy pl. az écskai táborban hatvan-egynéhány házasság kötött, s ez még hagyján, mert csak házastársak mehettek tovább Nyugat felé, de majd húsz keresztelő is volt a nagybecskereki katolikus és református templomban, olyan gyermekeké is, akik a kraljevói táborban jöttek a világra), az Újvidéki Rádió hallatlanul fontos éterikus küldetéséről is szó lesz, szemtanúk, visszaemlékezők szólalnak meg... Mindezt azért vetítem előre, mert a Nándorfehérvár–Hunyadi–Kapisztrán hármás évforduló kapcsán is jeleztem a várható hangsúlyosabb eseményeket, a tanulmányírók közül egy-egy kérdésben kiket lehetne megszólaltatni, miről lehetne riportot íratni, de...

Végezetül, magam is úgy vélem, szükségünk van együttgondolkodásra, nyitottságra és polémiára is természetesen, mert csak ez viheti előbbre a kultúrát, mert kisebbségünk esélye az értékmentés képessége is. Nem pedig csak a provincializmusunkhoz vezető vájkálás, gyanúsítgatás, inszINUÁLÁS, végső soron az olvasó elbizonytalanítása, megtévesztése, sőt félrevezetése.

Remélem, nem veszed rossz néven soraimat.

Üdvözlettel:

BORDÁS Győző

Újvidék, 2006. szeptember 13.

A példa, úgy vélem, jól illusztrálja, hogyan (fő)szerkesztünk ma a Magyar Szóban.

Krónika

IN MEMORIAM

Hosszú, súlyos betegség után elhunyt Gyermán Tibor (1955–2006), a szabadkai Gyermekszínház színésze. Igazi östehetség volt, már a középiskolában felfigyeltek rá, majd befejezése után a Gyermekszínház alkalmazta.

MEGEMLEKEZÉS

Augusztus 2-án az újvidéki Városi temetőben családtagjai és tisztelői megemlékeztek Dávid Andrásról.

DÍJAK

SZENTELEKY- ÉS BAZSALIKOM-DÍJ – A Szenteleky Kornél Irodalmi Díj és a Bazsalikom Műfordító Díj bírálóbizottsága (Bordás Győző, Gerold László, Orovec Krisztina, Draginja Ramadanski és Vasagy Mária) a 2006. évi Szenteleky Kornél Irodalmi Díjat az Újvidéki Színháznak ítélte oda az öt éve folyamatosan megrendezett Drámaíró Versenyért, amellyel hathatósan ösztönzi a vajdasági magyar drámaírást, és elősegíti a vajdasági magyar dráma megismerését, népszerűsítését. – A 2006. évi Bazsalikom Műfordító Díjat Sava Babićnak ítélte a bírálóbizottság sokéves fordítói munkásságáért, melynek legújabb eredménye Esterházy Péter *Harmonia caelestis* és *Javított kiadás* című művének szerb fordítása, amellyel nagymértékben hozzájárul a legújabb magyar irodalom kiemelkedő szerzőjének s műveinek megismeréséhez a szerb olvasók körében.

LOTZ-EMLEKÉREMPAPP GYÖRGY-NEK – A Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság Debrecenben a VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson Lotz János Emlékéremmel tüntették ki Papp Györgyöt.

TARI ISTVÁN DÍJA – A Magyar Művészetért Díj kuratóriuma a határon túli művészek közül Tari István költőt, képzőművészt tüntette ki.

DÍJAK KISVÁRDÁRÓL – Július 1-jén díjátadással zárult Kisvárdán a 18. Határon Túli Magyar Színházak Fesztiválja. Az Illyés Közalapítvány díját a szabadkai Népszínház magyar társulatának Záróra című darabja érdemelte ki. Az Oktatási és Kulturális Minisztérium életműdíjat adományozott Ábrahám Irénnek. Kisvárdai város közönségdíját az Újvidéki Színház kapta Pogánytánc című előadásáért. A Kisvárdai Várszínház és Művészetek Háza díjában részesült Faragó Edit és Elor Emina, az Újvidéki Színház Pogánytánc című előadásának két szereplője. A Kisvárdai Várszínház és Művészetek Háza díját Bakos Árpádnak ítelték oda a Szulamit című előadáshoz készített eredeti hangzásvilágú zenéért.

NAGYAPÁTI KUKAC PÉTER KÉPZŐMŰVÉSZETI DÍJ – A 2006. évi Nagypáti Kukac Péter Képzőművészeti Díjat a zsűri Kapitány Attila újvidéki grafikusnak ítélte oda. Az indoklásban szerepelt, hogy a képzőművész Baráth

Ferenc és Branislav Dobanovački hagyományainak folytatója; visszafogott, ám határozott formanyelvét a hazai és a külföldi szakma is elismeri.

DÍJAZOTT TOLNAI-PORTRÉ-FILM – Rendezői-operatőri díjat kapott a III. Országos Független Helytörténeti Dokumentumfilm Szemlén Nyíregyházán Fejős Csilla és Iván Attila *A naplemente fonákja* – Tolnai Ottó tájai című filmje.

ARACS-DÍJAK – Az Aracs-Főnix-díjat Szabados György budapesti zeneköltőnek ítelték oda. Az Aracs-díjban ft. Nagy József zentai főesperes-plébános és Dulka Andor ürményházi pedagógus részesült. Az Aracs-érmeket Joó Gyülvész Margit székyelkevei magyartanár, Szabó Gabriella temerini művelődésszervező, rádióriporter és Ökrész Károly temerini helytörténész kapta.

RENDEZVÉNYEK

VI. NEMZETKÖZI HUNGAROLÓGIAI KONGRESSZUS – Augusztus 22-e és 26-a között tartották meg Debrecenben a VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszust. A Vajdaságból Andrić Edit, Bányai János, Bence Erika, Bodor Anikó, Csányi Erzsébet, Cseh Márta, Marko Čudić, Faragó Kornélia, Gerold László, Harkai Vass Éva, Hózsa Éva, Ispánovics Csapó Julianna, Katona Edit, Káich Katalin, Molnár Csikós László, Utasi Csilla és Vajda Gábor tartott előadást.

HELYTÖRTÉNÉSZEK SZEMINÁRIUMA – Augusztus 26-án Zentán a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet és a Thurzó Lajos Közművelődési Központ szervezésében megtartották a vajdasági magyar helytörténészek első szemináriumát. Előadott többek között Csáky S. Piroska és Káich Katalin.

54. ÍRÓTÁBOR MAGYARKANIZSÁN – Szeptember 6-a és 9-e között rendezték még az 54. Írótabort Magyarokanizsán. A rendezvény 6-án az írótabor emlékművének megkoszorúzásával kezdődött, majd következett az ünnepélyes megnyitó. Másnap került sor a hagyományos Szemtől szemben műsorra a Sava Tekelija utcában. Ugyanezen a napon a könyvtárban Bartók Bélára emlékeztek. Pénteken délelőtt tartották meg a Kanizsai Szociográfiai Műhely írótabori tanácskozását, este pedig felolvasóest volt. Szombat délelőtt Az írók felelőssége és a szabadság (Nándorfehérvár, 1956, ezredvég) című tanácskozással zárult.

SZÉP FERENCZ EMLÉKNAPOK – Szeptember 9-én és 10-én Szabadkán a Keresztény Értelmiségi Kör és a Szent Teréz-plébánia szervezésében megemlékeztek Szép Ferencz halálának 150. évfordulójáról. Az egyházi, szerkesztő, író munkásságáról tartott tanácskozáson Biacsi Antal, Stjepan Beretić, Németh Ferenc, Lakatos Andor (Kalocsa), Gerold László, Hózsa Éva, Jung Károly, Beszédes Valéria, Mészáros Zoltán, Vass Géza, Sóti István, Utcai Róbert és Gerhard Rudolf tartott előadást. A Hét Nap szerkesztőségében Szép Ferencz emlékszobát lepleztek le. A szabadkai bazilika előtt felavatták Szarapka Tibor szobrát.

FIATAL KUTATÓK TANÁCSKOZÁSA – Szeptember 9-én a Kiss Lajos Néprajzi Társaság szervezésében Topolyán a városi múzeumban tartották a fiatal néprajzkutatók és kulturális antropológia szakos hallgatók 3. konferenciáját.

AVIGNONRÓL SZABADKÁN – Szeptember 11-én Szabadkán a Városi Könyvtárban Nagy József és Tolnai Ottó az avignoni nemzetközi színházi feszt

tiválról tájékoztatták a jelenlevőket. A fesztivált idén Nagy József munkássága jegyében szervezték meg.

IRODALMI KONFERENCIA –

Szeptember 12-én Szabadkán a Magyar-ságkutató Tudományos Társaság Gúzsba kötött irodalom címmel szervezett tanácskozást. Ennek keretében mutatták be Vajda Gábor Remény a megfélemlítetttségben című tanulmánykötetét.

JEL FESZTIVÁL DEBRECENBEN

– Szeptember 18-ától 22-éig Debrecenben Nagy József munkássága jegyében Jel Fesztivált szerveztek.

MEGJELENT

Bányai János: Védett vesztes (Kisebbségi magyaróra II.) – Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2006

Csáky S. Piroska–Kókai Sándor: „Az írás szavai szerint” (bibliográfia) – Forum Könyvkiadó–Agapé, Újvidék, 2006

Kalapis Zoltán: Az Alvidék évszázadai – Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2006

Szeli István: Tájékp- és portrévázlatok Zenta honlapjára, II. – Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2006

Virág Gábor: Feketicsi móringlevelek – Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2006

Kovačevné Fehér Ilona: Örke, mi a csoroszlya? – Thurzó Lajos Közművelődési Központ, Zenta, 2006

Pejin Attila: A Dudás család krónikája – Thurzó Lajos Közművelődési Központ, Zenta, 2006

Vajda Gábor: Remény a megfélemlítetttségben – Magyar-ságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 2006

Góbor Béla, Ökrész Károly, Szungyi László: Az idők emlékezetére – a Temerini Római Katolikus Plébániahivatal, 2006

„Amikor széthullottunk”. Vajdasági magyar nők élettörténetei. Szerk.: Svenka Savić és Veronika Mitro – Ženske studije i istraživanja, Újvidék, 2006

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRAT-BEMUTATÓ

Július 18-án Belgrádban a Magyar Köztársaság nagykövetségén mutatták be a Létünk és a Bácsország nándorfehérvári különszámát. A rendezvény házigazdája Papp Sándor nagykövet volt. A két folyóiratot Bordás Győző, Hardi Irsai Angéla, Harmath Károly, Jung Károly és Németh Ferenc, illetve Virág Gábor, Horváth József és Hovány Lajos mutatta be.

Augusztus 25-én Zentán Bordás Győző, Jung Károly és Németh Ferenc közreműködésével került sor a Létünk nándorfehérvári különszámának bemutatására.

Szeptember 6-án Zentán mutatták be Szeli István Tájékp- és portrévázlatok Zenta honlapjára, II. című kötetét, Németh Ferenc közreműködésével.

Szeptember 11-én Zentán Németh Ferenc közreműködésével mutatták be Pejin Attila A Dudás család krónikája című könyvét.

SZÍNHÁZ

TANYASZÍNHÁZ – A Tanyaszínház idén Méhes György: Kir Januli, avagy az ördög tudja... című darabját mutatta be Nagypál Gábor rendezésében. Szereplők: Crnkovity Gabriella, Soltis Lehel, Béres Márta, Faragó Edit, Kardos Krisztián, Mészáros Árpád, Táborosi Margaréta, Vágó Krisztina, Kokrehel Júlia, Sirmér Zoltán, Mészáros Gábor, Huszta Dániel, Mikes Imre, Raffai Ágnes, Búza Ákos, Kónya Róbert, Gombos Dániel, Mácsai Endre, Gombos Kornél.

AVIGNONI FESZTIVÁL – A magyar színház és zene jegyében zajlott a július 6-a és 27-e között megrendezett Avignoni Fesztivál. A fesztiválnyitó Asobu című előadás zenekarának tagja volt Mezei Szilárd is, Bicskei István és Nagy József pedig a szereplők között voltak. A fesztivál nagy újításának számított Nagy József Paso doble című bemutatója. D címmel emelték ki a világhírű és zömmel magyar művészeket magában foglaló Nagy József által összeválogatott koncertsorozatot, melynek keretében fellépett Szabados György, Szélevényi Ákos, Mezei Szilárd és a Dresch Kvartett. Nagy képzőművészeti kapcsolódásait is kiállítás jelzi, valamint bemutatta

irodalmi érintettségét is, amit elsősorban szülővárosának költészete, ezen belül is Tolnai Ottó művészete képvisel.

ULMBAN AZ ÚJVIDÉKI SZÍNHÁZ TÁRSULATA – Július 11-én utazott Ulmba az Újvidéki Színház társulata. A Médeia-köröket játszották.

VI. DRÁMAÍRÓ VERSENY – A Magyar Dráma Napja alkalmából szeptember 21-én és 22-én került sor az Újvidéki Színházban a VI. Vajdasági Magyar Drámaíró Versenyre, melynek meghívottjai Brestyánszki Boros Rozália, Szabó Palócz Attila és Szakmány György voltak.

ZENE

LAJKÓ FÉLIX BUDAPESTEN – Augusztus 19-én Budapesten, a Parlament előtt lépett fel Lajkó Félix az Örömkoncerten, amely már negyedik alkalommal nyitotta meg az augusztus 20-i budapesti rendezvénysorozatot.

DZSESSZFESZTIVÁL – Kanizsán szeptember 14-én kezdődött a XII. Jazz, improvizatív zenei fesztivál.

KÉPZŐMŰVÉSZET

Szeptember 12-én nyitották meg a Szabadkai fényképészek az esküvői fényképek tükrében című fotótörténeti tárlatot, melyet Raffai Judit rendezett, és a szabadkai fényképészek 1862 és 1940 közötti tevékenységét dokumentálja.

A Topolyai Napok keretében került sor Ninkov Kovačev Olga művészettörténet-szervezésében a százéves Sarlós Boldogasszony templomról készült képzőművészeti alkotások bemutatására.

Zentán szeptember 7-én nyitották meg Eisenhut Ferenc retrospektív kiállítását.